

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Р. В. Павелків, О. П. Цигипало

ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ
ІНСТРУМЕНТАРІЙ
В УМОВАХ ДОШКІЛЬНОГО
ЗАКЛАДУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2013

УДК 159.922.7:373.2(075.8)

ББК 88.8я73

П 12

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1/11-4358 від 26.02.2013 р.)*

Рецензенти:

Богуш А. М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України;

Поніманська Т. І. – кандидат педагогічних наук, професор;

Пасічник І. Д. – доктор психологічних наук, професор, академік АН Вищої школи України.

Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу [текст] : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 296 с.

ISBN 978-617-673-217-4

У посібнику подано матеріали для психодіагностичного обстеження (вивчення) дітей раннього та дошкільного віку. Вони містять теоретичну частину з проблем психічного розвитку дошкільників та практичну, яка висвітлює діагностичні методики, анкети, опитувальники, нестандартні та оригінальні завдання, діагностичні критерії, що дають змогу вивчити вікові та індивідуально-психологічні особливості, визначити рівень їх розвитку, надійно спрогнозувати тенденції і характерні труднощі у психічному розвитку кожної дитини, окреслити адекватні способи педагогічного впливу, а також розв'язати завдання особисто-орієнтованої взаємодії дорослого і дошкільника.

Матеріали посібника будуть корисні викладачам, студентам вищих педагогічних навчальних закладів, працівникам дошкільних закладів освіти (вихователям, психологам, соціальним працівникам), батькам та іншим.

УДК 159.922.7:373.2(075.8)

ББК 88.8я73

ISBN 978-617-673-217-4

© Павелків Р. В., Цигипало О. П., 2013
© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2013

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Специфіка психодіагностичного обстеження дітей дошкільного віку	8
2. Вікові особливості видів діяльності у ранньому та дошкільному віці	18
3. Психологічний супровід формування моделі дитини раннього та дошкільного віку	35
3.1. Дитина раннього віку (третій рік життя)	35
3.2. Дитина молодшого дошкільного віку (четвертий рік життя)	50
3.3. Дитина середнього дошкільного віку (п'ятий рік життя)	59
3.4. Дитина старшого дошкільного віку (шостий рік життя)	70
4. Психологічні передумови засвоєння знань, умінь та навичок на кожному віковому етапі	87
4.1. Психологічні передумови засвоєння знань, умінь та навичок дітьми раннього віку	87
4.2. Психологічні передумови засвоєння знань, умінь та навичок дітьми молодшого дошкільного віку	90
4.3. Психологічні передумови засвоєння знань, умінь та навичок дітьми середнього дошкільного віку	93
4.4. Психологічні передумови засвоєння знань, умінь та навичок дітьми старшого дошкільного віку	96
5. Діагностика психічного розвитку дітей раннього віку	99
5.1. Особливості психодіагностики дітей раннього віку	99
5.2. Методи психодіагностики дітей третього року життя	101
6. Особливості діагностики психічного розвитку дітей дошкільного віку ...	118
6.1. Особливості психодіагностики дітей молодшого дошкільного віку	118
6.2. Особливості психодіагностики дітей середнього дошкільного віку	119
6.3. Особливості психодіагностики дітей старшого дошкільного віку	120
7. Методи психодіагностики дошкільників	122
7.1. Методи діагностики адаптації до дошкільного закладу	122
7.2. Методи діагностики комунікативної сфери	127
7.3. Методи діагностики пізнавальної сфери	129
7.5. Методи діагностики самосвідомості	167
7.6. Методи діагностики особистісних якостей і міжособистісних стосунків ...	172
7.7. Методи діагностики психологічної готовності до школи	206
Додатки	217
Література	218

*Не можна вимагати від дитини
неможливого — до певного рівня
і певного кола знань різні діти
йдуть по-різному.*

В. О. Сухомлинський

ПЕРЕДМОВА

Сучасний стан розвитку нашого суспільства вимагає докорінної перебудови освітньої діяльності взагалі й дошкільної зокрема.

Основним нормативним документом, що визначає сучасні вимоги до змісту та обсягу дошкільної освіти в Україні, її пріоритети, є «Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (державний стандарт)». Його чинність підтверджено Законом України «Про дошкільну освіту», в якому визначено: «Базовий компонент дошкільної освіти України — державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті».

Наступним кроком на шляху до реорганізації та оновлення стала «Базова програма розвитку дитини дошкільного віку. «Я у світі» — перша в Україні програма розвитку дитини-дошкільника, яка ґрунтується на чітких концептуальних засадах, що відповідають сучасним світоглядним позиціям та світовим тенденціям. Відмінність її від попередніх програм — у спрямованості на цілісний збалансований розвиток дитини через освоєння чотирьох основних сфер життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам».

Програма реалізує особистісно-орієнтовану модель дошкільної освіти, заявлену «Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні (державний стандарт)». Відповідно до сучасного трактування завдань освіти у ній зміщено акцент з дидактичного (обов'язкового засвоєння дітьми певного обсягу знань, умінь, навичок) на розвивальний та виховний аспекти, що в комплексі забезпечують формування компетентної особистості.

Виконання названих нормативних документів про дошкільну освіту сьогодні вимагає якісного її оновлення. Така думка прости-

жується у працях сучасних науковців дошкільної справи. Так, доктор психологічних наук О. Л. Кононко зазначає: «Сьогоднішні наші вихованці — діти нової епохи, з відмінними від їхніх однолітків з попередніх поколінь цінностями, пріоритетами, життєвими установками. Багатьом з них складно уявити, як можна жити без електричного світла, гарячої води, мобільних телефонів, комп'ютерів. Вони легко справляються зі складною технікою, прагматичніші у взаєминах з однолітками, індивідуалістично налаштовані, менш довірливі й наївні, занадто рано залучені до проблем і стандартів дорослого життя».

Сьогодення вимагає вивчення кожної конкретної дитини, її потенційних можливостей. І тут на допомогу приходять така важлива галузь психологічної науки, як психологічна діагностика, що набуває функцій інформаційного забезпечення психологічного супроводу процесу навчання й розвитку кожної окремої дитини.

Психологічна діагностика в умовах дошкільного закладу має свою специфіку. Її сутність визначається тим, що в дошкільному закладі ми маємо справу з особистістю, яка знаходиться у стадії інтенсивного формування. Тому так важливо знати, як кожна конкретна дитина пізнає навколишній світ, світ соціальних взаємин, знань, інших людей, саму себе, як відбувається становлення її індивідуальності. Саме такий підхід дозволяє спроектувати індивідуальний шлях найоптимальнішого розвитку дитини. Особливо це важливо в дошкільному дитинстві, в якому закладаються основи знань, умінь і навичок, і тим самим створюються передумови для успішного навчання в школі.

Останнім часом опубліковано безліч різноманітних дослідницьких методик, але всі вони носять розрізнений характер. У навчально-методичному посібнику здійснено систематизований підбір і розробку інструментарію, який надасть допомогу у забезпеченні діагностичного обстеження всіх сторін психічного розвитку дитини в умовах дошкільного закладу. Нами переосмислені принципові основи побудови діагностичних методів. Типові методи і методики, авторами навчально-методичного посібника створені на нових наукових і методологічних засадах. Діагностичні методи враховують:

- специфіку віку;
- соціальну ситуацію розвитку (систему стосунків), у яку вступає дитина у співтоваристві дорослих та однолітків;
- провідний вид діяльності у певний період життя (предметна діяльність у період раннього віку, ігрова діяльність у дошкільному віці);
- психологічні новоутворення (здобутки) розвитку;
- кризу розвитку, перебудову системи стосунків із дорослим.

Комплекс психодіагностичних методик дає можливість визначити рівень психічного розвитку дитини, порівняти рівень розвитку окремих його сторін і встановити відповідність розвитку віковій нормі та простежити за розвитком дитини із року в рік.

Більшість пропонованих методик дозволяє отримати показники психічного розвитку, виражені у стандартизованій десятибальній системі. Показники у межах від 8 до 10 балів свідчать про дуже високий або високий рівень розвитку, про наявність у дитини виражених здібностей або задатків до їх розвитку. Показники у межах від 4 до 7 балів — про те, що дитина за рівнем розвитку відповідної психічної якості знаходиться у межах норми, тобто мало відрізняється від більшої частини дітей цього віку. Показники у межах від 0 до 3 балів — про те, що у дитини наявне серйозне відставання у психічному розвитку від більшості дітей групи.

До кожної методики дається:

- а) коротка інструкція;
- б) спосіб оцінювання одержаних результатів;
- в) висновки про рівень розвитку психічного процесу на основі одержаних даних.

Показники — бали і характеристика рівня психічного розвитку в описаних на їх основі діагностичних методиках стосуються дітей п'яти-шестирічного віку. Ці ж показники можна застосовувати і до молодших дітей, однак, у цьому випадку вони можуть бути тільки відносними, тобто розглядатися у порівнянні з рівнем розвитку дітей п'яти-шестирічного віку. Відносна форма оцінки на перших етапах застосування психодіагностичних методик є не тільки необхідною, а й досить корисною, оскільки дозволяє порівняти показники рівня психічного розвитку дітей різного віку.

Розроблені діагностичні критерії для багатьох психічних якостей дошкільника, на основі яких відбувається оцінка їх сформованості.

Окремо пропонуються методики для діагностики психічного розвитку дітей раннього віку (третій рік життя).

Апробація матеріалів, поданих у посібнику, проходила на базі ДНЗ м. Кременця та м. Рівного.

Запропоновані методи і технології доступні не лише практичному психологу, а й вихователю дошкільного навчального закладу, деякими можуть скористатися і батьки.

1. СПЕЦИФІКА ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО ОБСТЕЖЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Необхідність проведення психодіагностичного обстеження розвитку дитини вже давно визнана видатними вченими найважливішою передумовою вдосконалення системи виховання та навчання в дитячих установах. Підтвердження цьому знаходимо у працях Г. С. Костюка, Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна та інших. Конкретна розробка питань психологічної діагностики та практики була започаткована працями видатного психолога Л. С. Виготського, де центральною постала проблема психологічного віку. У запропонованому Л. С. Виготським визначенні психологічного віку покладена основна методологічна схема наукового підходу до аналізу психічного розвитку дитини. Згідно з цією схемою «віковий психологічний портрет дитини» складається із єдності трьох складових: характеристики соціального розвитку дитини; форм спілкування; оцінки рівня розвитку свідомості та особливостей психічних новоутворень дитини.

Результатом багаторічної діяльності лабораторії психофізіології дітей дошкільного віку НДІ дошкільного виховання АПН СРСР, керованої Л. А. Венгером, стали комплекси методик, направлених на оцінку рівня розвитку дітей у віці від трьох до семи років і підготовленості дітей дошкільного віку до шкільного навчання. При їх конструюванні психологи керувалися наступними принципами:

- вікові норми встановлювалися з урахуванням виховання й умов життя дітей; тому вони були неоднаковими для дітей одного віку, а виводилися для дітей, що виховуються в певній віковій групі дитячого садка;
- виявлення рівня розумового розвитку поєднувало якісну характеристику способів вирішення діагностичних завдань і кількісну оцінку, що відображає результат їх вирішення;
- діагностичні завдання для дітей кожної вікової групи були представлені в доступній формі, включені в характерні види дитячої діяльності (гру, конструювання).

Розроблені під керівництвом Л. А. Венгера діагностичні методики були стандартизовані і багато разів перевірені на валідність та надійність.

Упродовж останніх років завдання дослідження були спрямовані на обґрунтування критеріїв визначення рівнів психічного розвитку дітей дошкільного віку та розробку методик обстеження дитини з метою забезпечення контролю за процесом її психічного розвитку педагогом-психологом дитячої установи. Результатом численних досліджень у дитячій психології стала певна кількість дослідницьких методик, орієнтованих в основному на визначення стану формування окремих сторін особистості дитини.

Сьогодні над проблемою цілісного аналізу психічного розвитку дитини-дошкільника досить плідно працюють науковці лабораторії психології дошкільника Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України під керівництвом доктора психологічних наук, професора Т. Піроженко. Запропоновані науковцями методи дають можливість не тільки відстежувати ті чи інші досягнення психічного розвитку, але й на основі отриманих даних дослідження проводити корекційну роботу з дитиною, щоб допомогти їй реалізувати свої потенційні можливості та забезпечити успішний перехід у шкільний період життя.

Методи охоплюють найбільш важливі напрямки вивчення розвитку новоутворень у різних сферах діяльності особистості, зокрема у пізнавальній — особливу увагу приділяють розвитку центрального новоутворення — уяві. Розроблено комплекс методик для визначення довільності дошкільника як форми вольової поведінки та інші. Продуктивним є також розроблений у лабораторії напрямок, який стосується особливостей розвитку статево-рольових уявлень у дошкільників. Напрацювання з цієї проблеми дозволяють по-новому підійти до організації виховного процесу в дошкільному закладі, адже проводити роботу з дітьми без урахування статі неможливо.

Неоціненну допомогу працівникам ДНЗ (психологам, педагогам) у вивченні різних сторін особистості дошкільника надають навчально-методичні посібники та праці доктора психологічних наук, професора В. Кузьменко, через які червоною ниткою проходить найважливіша проблема сьогодення у дошкільній освіті — проблема індивідуально зорієнтованого вивчення, навчання та розвитку.

Психологічна діагностика, передбачена дошкільною освітою, застосовується не лише для розрізнення відхилення від нормального розвитку (на відміну від медичної), а й в усіх випадках, коли треба визначити рівень психічного розвитку дитини і порівняти його з віковою нормою. Для визначення реального рівня розвитку дитини потрібні не прості «екзаменаційні» запитання, а дуже тонкий, спеціальний психодіагностичний інструментарій, адже результати діагностики впливають як на розвиток особистості, так і на подальшу освітню траєкторію дитини.

Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу — це система методів, різноманітних дослідницьких технік, порівняно легких у користуванні і водночас достатньо прогностичних методик, сукупність засобів і матеріалів, застосування яких дозволяє скласти цілісне уявлення про вікові та індивідуально-психологічні особливості дітей дошкільного віку.

Відповідно до даного визначення виокремлюються два основні види психодіагностичного інструментарію. Це власне психодіагностичний інструментарій (стимульний матеріал та інтерпретаційні засоби) і допоміжний, який супроводжує або технічно забезпечує проведення психодіагностичного обстеження. Стимульний та інтерпретаційний інструментарій є структурною частиною методик, тестів і корекційно-діагностичних технологій.

Під час діагностичного обстеження організується спеціальний вплив на дитину (стимули, стимульний матеріал, завдання), фіксується реакція на цей вплив (відповіді, дії) і аналізується інформація, породжена відповідями на стимули (інтерпретація). Стимули можуть бути вербальні — запитання, твердження і завдання, виражені словами, і невербальні — малюнки, картинки, значки, плями, кольорні картки, форма, колір та інші. Невербальні стимули можуть адресуватися не лише до зорового сприйняття, але і до інших органів відчуття (слух, дотик, нюх, смак). Інтерпретаційні засоби — це шкали, таблиці, матриці, соціограми, графіки, комп'ютерні програми, карти індивідуального психічного розвитку та інші.

Допоміжний інструментарій включає певні засоби і матеріали: прості і кольорові олівці, фломастери, акварельні фарби, папір різного формату і кольору, картон, клей, ножиці, пензлики, пластилін, іграшки, атрибути, дитячі книги, дискети, CD-диски та інші.

Психологічна діагностика розвитку дітей дошкільного віку покликана допомагати педагогам і батькам дитини правильно організувати з нею спілкування, знаходити доцільні форми індивідуальної роботи.

Психодіагностичне обстеження дитини можуть проводити вихователі дошкільної групи, яку відвідує дитина, практичний психолог, соціальний педагог, інші спеціалісти, що володіють:

- технологіями проведення діагностичного обстеження;
- процедурами первинної обробки та індивідуального аналізу даних;
- процедурами та методиками якісної оцінки даних;
- процедурами та методиками кількісної оцінки результатів обстеження;
- методами інтерпретації даних обстеження;
- методами складання висновків за результатами обстеження;
- методами розробки індивідуальних програм корекції і розвитку дитини дошкільного віку, формулювання рекомендацій батькам і педагогам щодо розвитку дитини.

При проведенні діагностики необхідно враховувати специфіку дошкільного віку, яка полягає в тому, що всі психічні процеси та властивості є дуже рухливими і пластичними, а розвиток потенційних можливостей дитини переважно залежить від того, які умови для цього розвитку створять педагоги у дошкільному закладі та батьки у сім'ї. Компенсаційні сили віку досить великі. Якщо певна якість здається не розвинутою або не проявилася у діагностиці, то це мало що означає. Це ситуативно, і вона може завтра проявитися. Її виявлення залежить від рівня сформованості взаємин з дорослою людиною, яка проводить діагностику.

Важливо пам'ятати про те, що психічний розвиток дітей – це складний процес, в якому неможливо вичленити окремі незалежні один від одного параметри. Тому потрібно вивчати всі сторони психіки дітей, співставляючи отримані дані так, щоб можна було мати цілісне уявлення про конкретну дитину.

У ДНЗ не має можливості визначити рівень психічного розвитку кожної дитини, а це і не потрібно: необхідно визначити лише окремих дітей, насамперед дітей з негативними тенденціями в розвитку.

Психологічна наука визнає той факт, що реальні здібності дитини можуть виявитися досить пізно, і та освіта, яку вона отримує, здебільшого сприяє їх виявленню. Зокрема, запроваджене Л. С. Виготським поняття «зони найближчого розвитку» особливим чином фіксувало саме цей відомий факт. Тому, визначаючи індивідуальні особливості дитини дошкільного віку, переважно, потрібно мати на увазі її схильності, що є основою подальшого розвитку здібностей.

Ця специфіка не дозволяє вважати результати діагностики (навіть у тому випадку, коли вони достовірні) стійкими і такими, які визначають долю дитини. Будь-яке досягнення дитини дошкільного віку на кожному етапі її розвитку є проміжним і слугує лише підставою для вибору педагогом методів і технологій для індивідуальної роботи. Не можна припустити, щоб дані психодіагностичного обстеження були основою для «навішування» на дитину «ярлика». Особливо важкі наслідки можуть мати недостовірні результати тестування. Адже дошкільний вік особливо вразливий, його потрібно цінувати, берегти і розвивати через творчість. Ми маємо справу з реальною живою дитиною, яка постійно змінюється, а відтак у неї постійно змінюються інтереси, мотиви, потреби, світосприйняття. Тому діагностика займає своє належне місце, але не головне стосовно розвитку дітей дошкільного віку.

Здебільшого психодіагностична технологія охоплює:

- 1) виявлення реальних психологічних проблем у житті дитини;
- 2) постановку мети дослідження відповідно до виявлених проблем;
- 3) формулювання завдань діагностичного обстеження, що деталізують та операціоналізують мету діагностики;
- 4) вибір діагностичних засобів, зважаючи на мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, на обмеження часу та інших ресурсів;
- 5) створення деталізованого сценарію діагностичного обстеження, у т.ч. проведення процедур збору інформації, обробки результатів, видачі рекомендацій;
- 6) проведення відповідних обстежень;
- 7) статистичну обробку отриманої інформації;
- 8) інтерпретацію одержаних результатів у категоріях і поняттях, доступних неспеціалісту або психологу;

9) формулювання рекомендацій щодо можливостей терапії, корекції чи розвитку.

Визначаючи предмет і об'єкт дослідження, потрібно пам'ятати, що об'єкт — це психічне явище, а предмет — завжди окремі психічні властивості, стани, процеси, функції, види поведінки, діяльності та спілкування, взаємозв'язки між психічними явищами, характеристика певних явищ тощо.

Діагностика в дошкільному віці не може спиратися лише на виявлення знань, умінь і навичок. Для дитини цього віку не так важливо, яким обсягом знань певної освітньої галузі вона володіє, як і те, яким способом ці знання були дитиною засвоєні. Таким чином, певний набір знань, яким володіє дошкільник, далеко не завжди вказує на реальні результати його освіти, зрівнює всіх дітей у їхньому розвитку. Це ще більше ускладнює методи діагностики, що відповідають дошкільному віку. І мають рацію ті педагоги, яких не потрібно переконувати в тому, що провідним методом діагностики є спостереження. Спостерігати за дитиною можна в умовах природної діяльності, в умовах спрямованої діяльності, а також в умовах організованої діяльності. Найкращі результати дає спостереження за дитиною в її природному виді діяльності, в її спілкуванні з однолітками та дорослими людьми. Якщо педагог, психолог є тонким спостерігачем, то він бачить, як дитина розлучається з батьками вранці, з якою радістю вона поспішає до батьків, про що їй батьки запитують, коли приходять забирати. І тут вся діагностика буде, як на долоні: її рівень самосвідомості, її тривожність, її пізнавальні мотиви і рівень розвитку у сфері спілкування. І тут не потрібні додаткові тести для діагностування.

Метод спостереження не має вікових обмежень і може застосовуватися до дитини будь-якого віку. Доповнюється спостереження бесідою, аналізом продуктів діяльності, експериментом. Широко використовується природний експеримент, коли створюються ситуації, в які дитина включається неодноразово: малювання на вільну тему, складання казок, опис іграшок та інші. Зміст дидактичного матеріалу також близький дитині: іграшки, казки, картинки, вірші, рухливі ігри. Тестові завдання для дошкільників оформляють у вигляді звичної діяльності — гри, конструювання, аплікації.

Методи психодіагностичного обстеження дітей в умовах дошкільного закладу прості і доступні, не вимагають спеціальної апаратури, не визначають точності вимірів, а описують зовнішні прояви психіки у поведінці і діяльності. Психодіагностичні методики передбачають широке використання, мають спрощений алгоритм і порядок застосування. Методики забезпечуються визначеним інструментарієм: інструкцією, стимульним матеріалом (завданнями), алгоритмом роботи і розшифровки (інтерпретації).

Розроблені науковцями методи дослідження максимально наближені до педагогічного процесу, будуються на дидактичному матеріалі, який використовується у практиці виховання та навчання в дошкільному закладі, не потребують тривалої підготовки та складного обстеження.

Психодіагностичне обстеження дитини починається з аналізу її зовнішнього вигляду та реакції на ситуацію обстеження. При цьому необхідно звертати увагу на те, наскільки дитина відкрита для контакту, чи проявляє вона активність (вивчає обстановку в кімнаті, розглядає з інтересом іграшки, предмети), чи є розгальмована, тобто крутиться на місці, намагається встати, крутить щось в руках або просто розмахує руками, ногами. Фіксуються і прояви загальмованості, напруженості, небажання звертати на себе увагу, побоювання вступити у розмову. Отримані при спостереженні дані в подальшому співставляються з даними дослідження і допомагають зрозуміти природу інтелектуальних або емоційних відхилень дитини. При проведенні психодіагностичного обстеження дитини слід врахувати певні умови.

1. При проведенні обстеження не повинні порушуватися нормативні правові акти, правові та етичні норми.

2. Для проведення психодіагностичного обстеження потрібна відповідна психологічна підготовка, систематичне ознайомлення з психологічною літературою.

3. Обстеження повинно проводитися в спокійній, доброзичливій обстановці.

4. Обстеження може проводитися індивідуально (у більшості випадків) або в групі (коли це дозволяє методика). Бажано, щоб при проведенні групового обстеження у педагога був підготовлений помічник.

5. Проведення обстеження повинно бути узгоджено з режимом дня дошкільників. Доцільно проводити його у першій половині дня.

6. При проведенні обстеження необхідно максимально використовувати педагогічне спостереження за поведінкою і діяльністю дитини в дошкільному закладі.

7. Перед початком обстеження необхідно встановити стійкий позитивний контакт з дитиною.

8. Під час обстеження слід підтримувати інтерес до завдань, які виконує дитина.

9. Різні види допомоги необхідно строго дозувати і обов'язково фіксувати в протоколі обстеження.

10. Кожний вид завдання необхідно починати з легкого (тренувального) варіанту, щоб дитина зрозуміла, в чому полягає завдання, і відчула задоволення від його успішного виконання.

11. Під час виконання завдань необхідно наголошувати дитині, що вона все робить правильно і добре (незалежно від дійсного результату). Особливо це стосується сором'язливих і тривожних дітей.

12. Безперервна тривалість обстеження не повинна перевищувати 20 хвилин (у старшому дошкільному віці), при перших ознаках втоми потрібно перейти на інший вид роботи.

13. Слід індивідуалізувати послідовність завдань (легкі — важкі, вербальні — невербальні, навчальні — ігрові), чергувати завдання з урахуванням провідного аналізатора (зоровий, слуховий, дотиковий, кінестетичний).

14. Дидактичний матеріал повинен бути підготовлений і розкладений у певній послідовності до початку обстеження.

Обрана методика повинна відповідати віку дитини, меті діагностичного обстеження та вимагати мінімальності часових і енергетичних затрат при використанні (в тому числі і легкість в обробці). Існують методики, які можна використовувати в різних вікових групах. У таких випадках важливе місце займає інструкція про спосіб подачі стимульного матеріалу (картинок, карток, текстів) для кожного віку. Інструкція — це певною мірою норматив, що визначає поведінку піддослідного. Тому за допомогою інструкції можна ставити перед дитиною завдання будь-якого рівня складності і тим самим моделювати діяльність, наближати її до життєвих ситуацій. При інтерпретації

результатів важливо звіряти їх з нормативністю, тобто з тими результатами, які є типовими для дітей цього віку.

Існують так звані суб'єктивні і об'єктивні методики, способи аналізу отриманих результатів. Одні з них мають точні ключі і розраховані по балах варіанти відповідей, інші вимагають не кількісної, а якісної інтерпретації; хоча працювати з ними важче, проте часто ці методики дають більш точні дані про психічний розвиток дитини. Однак, робота з ними потребує особливої уваги і необхідності звіряти результати з показниками, отриманими в інших дослідженнях. Психологічна характеристика дитини дається тільки за результатами комплексного обстеження.

У ході обстеження не рекомендується:

- тиснути на дитину, тобто працювати з нею без її добровільного бажання;
- підганяти дитину, поспішати з підказкою;
- демонструвати своє незадоволення;
- наголошувати, що дитина перевіряється, чи екзаменується, це приведе до напруженості, скованості, а також порушить об'єктивність отриманих даних;
- підкреслювати негативні результати й аналізувати їх разом з батьками у присутності дитини.

При оцінці виконання дитиною завдань необхідно враховувати, що можливе зниження результатів через:

- труднощі контактів з дорослими;
- очікування поганих результатів;
- нездатність дитини в ситуації обстеження зосередитися, сконцентрувати увагу;
- повільність дитини;
- втому дитини;
- погане самопочуття дитини.

Під час діагностичного обстеження важливо використовувати цілий комплекс методів і методик, щоб різнобічно розглянути особистість дитини і скласти цілісне уявлення про її психіку.

У сучасному ДНЗ все ширше розробляють портфоліо («Портфель особистих досягнень») дошкільника — своєрідну скарбничку особистих досягнень дитини в різних видах діяльності, фіксацію

успіхів в індивідуальному розвитку дитини. Це нова технологія оцінювання, яка передбачає подолання таких типових недоліків традиційної системи оцінювання, як суб'єктивізм, обмеженість, недооцінка можливостей. При цьому велике значення надається самооцінці.

Портфолію дошкільника є своєрідним інструментом комплексної оцінки рівня розвитку індивідуальних якостей, можливостей та здібностей дитини, способом аналізу індивідуальних досягнень для вибудовування подальшої «траєкторії розвитку».

Усі результати обстеження дитини заносяться в індивідуальну карту обстеження – карту індивідуального психічного розвитку. За результатами обстеження складається програма корекції і розвитку, формулюються рекомендації щодо подальшого розвитку дитини.

На випускника – вихованця ДНЗ складається психолого-педагогічна характеристика.

2. ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ У РАНЬОМУ ТА ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Психічний розвиток дитини залежить від змісту і характеру її діяльності. На різних вікових етапах дошкільного дитинства виокремлюється та чи інша провідна діяльність, яка обумовлює основні, найважливіші зміни у психіці дитини. У провідній діяльності виникають і дифенціюються інші види діяльності. Кожний вид діяльності сприяє засвоєнню дій, формуванню психічних якостей, необхідних для його виконання і розвитку особистості.

У ранньому віці провідною є предметна діяльність (виникає на межі немовлячого і раннього віку), яка зазнає істотних змін: дії з предметами стають цілеспрямованішими, використовуються як засіб досягнення певної мети. У ході оволодіння предметними діями дитина набуває тих психічних дій і якостей, які для цього необхідні. У процесі предметної діяльності діти починають розуміти призначення і функції предметів. Функціональне призначення речей є їх прихованою властивістю. Воно не може бути виявлене шляхом простого маніпулювання. Тільки дорослий може допомогти дитині дізнатися про призначення предметів, показати прийоми їх використання. Він бере участь у її діяльності як організатор, помічник і старший партнер.

Засвоєння дитиною призначення предметів докорінно відрізняється від форм наслідування, які спостерігаються у тварин. Дитина засвоює постійне, закріплене суспільством призначення предметів, яке не змінюється залежно від ситуативних потреб. Це не означає, що, засвоївши певну предметну дію, дитина завжди використовує предмет лише за призначенням. Однак, важливо, що вона при цьому знає справжнє його призначення.

Важлива роль в оволодінні предметною діяльністю належить діловому спілкуванню, завдяки якому вона стає провідною в ранньому дитинстві, спрямованою на засвоєння суспільно вироблених способів використання предметів. Формою організації, засобом її здійснення є спілкування з дорослими.

У предметній діяльності (предметно-знаряддєвій) дитина за своєю суспільно вироблені способи дій, навчається наслідувати значущих для неї дорослих, використовувати найпростіші предмети за призначенням, переносить дії з одних предметів на інші (іграшки, предмети-замінники), елементарно узагальнює власну діяльність. Це створює передумови для появи елементарної сюжетно-рольової гри, яка ще включена в контекст предметної діяльності, але вже продукує інтерес до іграшок, ігрових атрибутів та сюжетних задумів. У ході предметної діяльності зароджується вміння здійснювати свідомий намір, елементарно планувати свої дії, прогнозувати майбутній результат.

Передумови сюжетно-рольової гри полягають в оволодінні діями з особливими предметами — іграшками. Зміст початкових ігор (відтворення бачених і засвоєних ними предметних дій) обмежується двома-трьома діями: малята «варять» кашу, «годують» ляльок або тварин, вкладають їх спати. Характерно, що дитина виконує дії лише з тими іграшками, які застосовував дорослий у спільній діяльності з нею. З часом дитина починає переносити спосіб дії дорослого на інші предмети. Так з'являються ігри, що відтворюють у нових умовах дії, які вона спостерігає у повсякденному житті. Перенесення дії, що спостерігається в житті, на іграшки значно збагачує зміст дитячої діяльності. У ній з'являється багато нових ігор: діти миють ляльку, обливають, зображують стрибок з дивана на підлогу, звозять ляльку з гірки, ідуть з нею гуляти. Вони можуть відтворювати різні дії, не виконуючи їх реально: «п'ють» з порожньої чашки, «пишуть» паличкою по столі, «читають». Доречна порада може посприяти включенню дитини в нову за змістом гру, якщо відповідні дії знайомі їй.

Діти починають доповнювати сюжетні іграшки різноманітними предметами як замінниками відсутніх предметів. При цьому вони потребують, щоб з предметом-замінником можна було діяти так само, як із реальним. Подібність кольору, величини, матеріалу поки що для них не є актуальною. Гра виникає на основі предмета, який потрапив до її рук. Конфлікт у малят виникає через окремі предмети, тому що кожний новий предмет — це нова гра. Малюки 2–3-х років гратися ще не вміють. У кращому випадку вони не заважають один одному, спокійно граються поруч, кожний зі своєю іграшкою.

В іграх дітей раннього віку ще немає розгорнутих ролей, однак, уже помітне поступове формування для цього передумов. Одночасно з появою в іграх предметів-замінників діти починають зображувати дії конкретних дорослих (мами, тата, вихователя, лікаря, перукаря). Тоді вони, як правило, називають себе іменами дорослих: спочатку граються, а потім називають себе, впізнаючи у своїх діях дії дорослих. Часто спілкуються з лялькою, іграшками-тваринами, які є їх партнерами у грі. Потім ця роль переноситься на інших дітей, з якими легко спілкуватися за змістом гри, які розуміють і смисл уявних дій, і значення предметів-замінників. Малюки переходять до відображення в грі перших взаємин між персонажами. Гра переходить на більш високий етап — стає сюжетно-рольовою. У грі переплітаються побутові, елементарні суспільні і казкові сюжети.

Для дітей третього року життя коло ігор розширюється, їх зміст ускладнюється та поглиблюється порівняно з другим роком життя. У цьому віці діти грають у такі ігри: відображувальні, а наприкінці третього року — в рольові; ігри-розваги; ігри з будівельним матеріалом; дидактичні ігри; рухливі ігри.

У ранньому віці зароджуються такі продуктивні види діяльності, як малювання, ліплення, аплікація, конструювання. Їх виникнення також пов'язане з предметною діяльністю. На третьому році життя дітей найбільше цікавить малювання. Під впливом розглядання картинок, спостереження процесу малювання дорослими, особистого досвіду дитина засвоює, що покреслений олівцем листок паперу є «малюнком» або «картинкою». Сприйняття власного малюнка відбувається випадково — декілька ліній викликають за асоціацією образ певного предмета. Завдяки цьому дитина робить важливе відкриття: її малюнок щось зображує. Одне і те саме поєднання ліній може бути витлумачено нею по-різному в різний час чи за різних обставин. Після того, як дитина навчиться читати свій малюнок, бачити в ньому певний зміст, називати намальовані каракулі, у неї виникає бажання зображувати за власним задумом певні предмети. Намір відтворити певні предмети, словесне формулювання цього наміру є початком зображувальної діяльності дитини.

Перший задум часто буває в дітей нестійким. Він змінюється під впливом випадкових асоціацій. Коли дитина раннього віку вислов-

лює намір щось зобразити, вона має на увазі знайомий їй графічний образ — поєднання ліній, яке в минулому досвіді зафіксоване як певні предмети. Графічним образом багатьох предметів є замкнена заокруглена лінія. Поєднання графічних образів, які використовує дитина, може бути різним. Деякі з них вона знаходить під час черкання, інші — у процесі наслідування, копіювання запропонованих дорослими малюнків. У дитячих малюнках з'являються риси подібності до певного предмета. Прямокутні та округлі форми асоціюються з подібними предметами з оточення: будинком, машиною, квіткою, яблуком тощо. Дедалі більшого значення набуває результат зображувальної діяльності. Характерним для цього віку є бажання повторити зображення з додатковими деталями, передати на аркуші конкретну дію («машинка їде», «дощик їде», «квіточка росте» тощо); перехід рухів руки дитини у ліпленні від випадкових асоціацій до прямого зв'язку з графічним або пластичним зображенням; виконання найпростіших аплікацій з готових форм, створення колективних композицій — допомога вихователю розкласти на великому аркуші паперу силуети людей, будинків, дерев, машин тощо.

Під час малювання, ліплення, аплікації дитина діє так, як у реальній ситуації: наклеївши силуети тварини, пташки, вона гладить їх рукою, розмовляє, починає з ними гратися; їй усі кольори гарні, тому малює будь-якими фарбами без розбору, тобто характерним є вільне використання кольору.

Важлива роль у зародженні зображувальної діяльності дитини раннього віку належить дорослому, який створює передумови її виникнення, сприяє збагаченню сенсорики (сприйняття та уявлень), формуванню перших графічних образів. У ранньому дитинстві графічні образи мало подібні на зображувані предмети, але дитина задовільняється мінімальною подібністю, а часто і просто тим, що знає, які предмети позначені на малюнку.

Конструювання, яке у ранньому дитинстві є елементом сюжетно-відображувальної гри і засобом розгортання сюжету, — це створення найпростіших конструкцій із будівельного матеріалу (будиночок, башточка, ворота, доріжки, стіл, стілець, диван). Технікою найпростішого конструювання — створенням будов із двох-трьох деталей — оволодіти значно легше, ніж технікою малювання. Однак, на відміну

від малювання, конструювання виникає лише у процесі цілеспрямованого навчання. Вільне користування дитиною будівельним матеріалом не приведе до самостійного будівництва подібності предметів.

При оволодінні конструюванням, так як і в малюванні, можуть відбуватися свого роду маленькі «відкриття» — впізнавання у випадковому поєднанні деталей знайомого предмета. Розумінню зображувального значення будов сприяє їх обігрування: на побудованих дитиною стільчиках і диванах сидять ляльки, вони ж «ходять» по побудованих доріжках, «живуть» в будиночках. А розуміння зображувального значення будов, у свою чергу, сприяє переходу дитини від повторення побудов, показаних дорослим, до їх видозмін, початків навмисного конструювання.

Активність малюка спонукає його допомагати дорослим, включатись у спільну з ними трудову діяльність. На перших етапах переважає мотиваційна сторона трудової діяльності, дитина намагається діяти як дорослий. Головне для неї — процес виконання трудових дій, а не результат, тому дитина часто не доводить справи до кінця, не звертає уваги на неякісне виконання. Слабо розвинені на цьому етапі необхідні навички у володінні знаряддями праці, доступними дитині. Важливою віхою у процесі становлення трудової діяльності є усвідомлення дитиною в кінці третього року життя значущості результату своєї праці. Таке усвідомлення виникає у зв'язку з прагненням малюка отримати схвалення дорослого, привернути його увагу до своїх досягнень.

Дитина раннього віку володіє елементарними навичками самообслуговування — самостійно вдягається, роздягається, вмивається, їсть, складає свої речі, ставить на місце взуття, намагається виправити неохайність у власному зовнішньому вигляді, упорядковувати себе та найближчий життєвий простір. Вона охоче бере участь у господарсько-побутовій праці — приставляє стільці до стола; ставить посуд; розкладає матеріал для занять; прибирає за собою іграшки; годує рибку в акваріумі, пташок, свійських тварин; поливає рослини; бере посильну участь у прибиранні приміщення та присадибної ділянки; радіє своїм досягненням, практичній умілості; починає елементарно прогнозувати результати праці; бережливо ставитися до знарядь, якими користується.

Інтерес до предметів, їх властивостей і дій з ними спонукає малюка постійно звертатися до дорослих. Дитина оволодіває мовним спілкуванням. До трьох років зберігається ситуативно-ділове спілкування. Воно відбувається на фоні практичної взаємодії з дорослим і включене у предметну діяльність. У цьому процесі діти відчують все більшу потребу у співучасті дорослих в їх діях.

Одночасно зі змінами взаємин з дорослими на третьому році життя в дитини виникає інтерес до інших дітей, потреба у спілкуванні з ними. Потреба у спілкуванні з однолітками посідає четверте місце після потреб в активному функціонуванні, спілкуванні з дорослими і в нових враженнях. Зміст її полягає в очікуванні від однолітка співучасті в пустошах, забавах, прагненні до самовиявлення. Спілкування зводиться до біганини, веселих криків, забавних рухів, є розкутим і безпосереднім. Дітей цікавить сам процес спільних дій, виконання яких є метою діяльності малюка, а результат не має жодного значення. Мотиви такого спілкування полягають у самовиявленні дітей.

Спілкування малюків з товаришами є епізодичним, вони довго граються самі. Для встановлення контактів використовують дії, якими володіли у спілкуванні з дорослими (жести, пози, міміку). Поступово розвиваючись і збагачуючись, спілкування з однолітками перетворюється на справжню взаємодію, внаслідок чого відбувається створення маленьких товариств із власними законами і правилами життя.

У дошкільному віці провідним видом діяльності стає гра і не тому, що вона займає найбільше часу дитини, а тому, що зумовлює якісні зміни у її психіці. Найхарактернішим видом ігрової діяльності дошкільника є сюжетно-рольова гра (виникає на межі раннього і дошкільного віку). Вона є тією діяльністю, яка допомагає моделювати доросле життя, опановувати його норми та правила, розкривати причинно-наслідкові зв'язки. Сюжетно-рольова гра стає провідною діяльністю дошкільника, оскільки створює найсприятливіші умови для розвитку, становлення його особистості, насамперед для формування соціальної компетентності як важливої її характеристики. Специфікою сюжетно-рольової гри як провідної діяльності є те, що вона належить до символіко-моделювального типу: в ній

операційно-технічна сторона є мінімальною, а відображення сутності реального життя (змістового наповнення) — максимально важливим для дитини. У грі вона оволодіває ігровою дією, основними ігровими вміннями та умовною предметно-ігровою дією, навчається виконувати ігрову роль.

Діти молодшого дошкільного віку — це передусім «діячі», а не «спостерігачі». Важливою умовою їхнього розвитку є включення в різноманітну діяльність, насамперед в ігрову. У виборі ролі переважає її зовнішня привабливість, а у процесі гри розкривається її значущість (дитина розуміє, що вихователь виховує, лікар лікує тощо). Молодший дошкільник легко порушує правила і не помічає, як це роблять інші, оскільки не усвідомлює їх змісту. Сюжети ігор одноманітні, типовими є ігри з побутовим сюжетом («сім'я»).

Змістом ігор є багаторазове повторення однакових дій з одними і тими самими предметами, відтворення реальних дій дорослих: граючи в «обід», діти «ріжуть» хліб, «варять» кашу, «миють» посуд. Повторення дій — це основний зміст їх ігор. Однак, «нарізаний» хліб до столу лялькам вони ще не подають, «зварену» кашу не розкладають на тарілки, а посуд «миють», коли він ще чистий. Отже, зміст гри молодших дошкільників зводиться лише до дій з предметами. Дітей більше цікавить процес дії (везити, перекладати з місця на місце, годувати, укладати ляльку спати), ніж її результат. Іграшки і предмети діти використовують у зв'язку зі своїм задумом, наділяючи їх уявними якостями (лялька-дочка).

Ігрові сюжети та роль діти молодшого дошкільного віку ще не планують, вони виникають залежно від того, який предмет потрапить їм під руку: слухавка — гратимуть у лікаря, термометр — буде медсестрою. Через володіння предметом, з яким можна виконувати ігрову дію, нерідко між дітьми виникають конфлікти. Тому «на машині їдуть два шофери», «хворого оглядають два лікарі», «обід готують кілька мам». Оволодіння новим предметом зумовлює зміну ролі. Гра йде стрибкоподібно — один сюжет змінюється іншим. Ігрові дії ще доволі уривчасті, об'єднуються простим сюжетом, поступово вдосконалюються.

У цьому віці діти граються індивідуально і невеличкими групами. Вони ще не вміють домовлятися між собою, розподіляти ролі та

ігровий матеріал, а теми ігор («сім'я», «дитячий садок», «їзда» на машині або в автобусі, «лікування») беруть із вражень власного життя та з безпосереднього оточення. Тривалість ігор становить 10–15 хв. Окрім нестійкої уваги, дітям в іграх притаманна і підвищена емоційна збуджуваність. Здатність до вольових зусиль ще дуже слабо розвинута. Але, граючись, дитина вимушено обмежує, стримує себе роллю, якої вимагає гра, і саме так тренує вольову витримку. Виникає інтерес до рухливих ігор, ігор за правилами.

В іграх молодших дошкільників переважають зовнішні дії, що майже буквально відтворюють дії дорослих, яких вони зображують. Безпосереднім поштовхом до початку гри можуть бути порада дорослого, враження дитини, іграшка, що потрапила під руку. Тому в цьому віці корисні іграшки та їх комплекти, які стосуються доступних дитячому розумінню видів людської діяльності.

Продуктивні види діяльності молодшого дошкільника характеризуються безпосередністю, а створювані ним образи — наївністю, яскравістю, особливою декоративністю. Дитина охоче користується фарбами, олівцями, глиною; прагне перевтілитися в зображуваний образ, співпереживає разом з ним; починає надавати перевагу тим чи іншим кольорам.

У зображувальній діяльності і конструюванні чотирирічки переходять до осмисленого зображення предметів (дитина раніше окреслює, що буде малювати, ліпити, будувати), хоча засоби реалізації задуму ще не є досконалими. Часто задум включений в гру, тому саме малювання, ліплення, конструювання будов відбувається як своєрідна гра. У малюванні можливості починають визначатися графічними образами — уявленнями про те, яким зображувальний предмет має бути на папері. Поступово кількість графічних образів зростає, відповідно розширюється і діапазон зображуваних дитиною предметів. Більша частина малюнків дітей молодшого дошкільного віку — зображення окремих предметів. Діти, які виховуються вдома, частіше всього малюють будиночки, квіточки, машини. Вихованці дошкільного закладу на перших малюнках зображують стрічки, доріжки, парканчики, сонечко, кульки, сніговиків, ялинки та ін. Розвиток відчуттів і моделювання їх засобами малюнка є домінантою освітньої програми.

У молодшому дошкільному віці дитина оволодіває елементами трудової діяльності. Вона зацікавлено спостерігає за працею дорослих, проявляє бажання посильно допомогти їм, вже вміє пишатися своїми успіхами, намагається оцінювати результати своєї праці. Праця носить наслідувальний характер. Однак, це наслідування є не простим, а таким співробітництвом, у якому дитина стає «помічником» дорослих у їх побутовій праці. Участь молодших дошкільників в елементарній трудовій діяльності носить ігровий характер, оскільки приваблює своєю цікавістю.

Молодші дошкільники працюють не для отримання результату, головне для них — задоволення від процесу діяльності. Невміння планувати свої дії, підпорядковувати їх свідомо поставленій меті, обмеженість трудових навичок не дає змоги дітям успішно справлятися зі складним трудовим завданням. Тому вони обмежуються лише простою працею: допомагають накривати на стіл, поливають квіти, годують рибок тощо.

Формування готовності до навчання долає кілька етапів, кожен з яких характеризується ускладненням пізнавального змісту, підвищенням вимог до розумової діяльності дітей, розвитком їхньої самостійності. Діти молодшого дошкільного віку перебувають на початковому етапі. Їх розумова діяльність ще не є цілком усвідомленим процесом, бо знання, уміння і навички вони засвоюють, однак, у них ще не сформована потреба вчитися.

У середньому дошкільному віці провідною діяльністю залишається сюжетно-рольова гра. Дитина цього віку бере на себе все нові й нові ролі, вчиться підпорядковувати власну поведінку ігровим правилам, фіксує порушення правил однолітками і висловлює своє незадоволення цим, пояснює необхідність їх дотримання, спираючись на логіку життєвих зв'язків («так не буває»).

Діти вибирають ігри не лише з побутовими, а й з виробничими сюжетами («залізниця», «будівництво», «лікарня», «дитячий садок», «магазин»), в розгортанні яких є елемент планування. Вони вже не повторюють безперервно свої ігрові дії, а намагаються змінювати їх. Виконують дії не заради дій, а для вияву свого ставлення до іншої людини відповідно до взятої на себе ролі. Їх дії більш розгорнуті, ніж у молодших дошкільників. Основним змістом гри стають взаємини

між людьми, розгорнуте відтворення яких вчить дітей дотримуватися певних правил. Ознайомлюючись у грі із життям дорослих, діти залучаються до розуміння суспільних функцій людей, правил поведінки між ними.

Упродовж середнього дошкільного віку сюжетно-рольова гра суттєво змінюється: передусім відбувається перехід від поодиноких ігор до спільних, які передбачають взаємодію двох і більше осіб. Спілкування стає тривалішим з розвитком ігрових умінь дітей, детальним ознайомленням з життям дорослих. Пізнаючи його, діти розуміють, що воно постійно відбувається у спілкуванні: мама веде розмову з татом, подає обід, стежить, як поведуться діти за столом; продавець розмовляє з покупцями, перукар — з клієнтами. Прагнення відтворити у грі дії дорослих з речами, їх взаємини зумовлює у дитини потребу в партнерах, які б гралися з нею. Так виникає необхідність організувати гру з кількох ролей, домовитися для цього з іншими дітьми.

Діти охоче об'єднуються у спільній грі невеликими групами, часто граються разом. Таке об'єднання відбувається на інтересі до ігор однієї тематики. Складаються переваги за статевою ознакою. Ігрові об'єднання стають більш-менш стійкими.

Спільні з однолітками ігри починають домінувати над індивідуальними, дії учасників стають узгодженішими, а тривалість ігор — довшою (до 40–50 хв.). Дитина здатна заздалегідь придумати та узгодити з іншими нескладний сюжет, розподілити ролі та ігровий матеріал, керуючись доцільністю та орієнтуючись на дорослого як на зразок для наслідування. З переходом до спільної гри розширюється тематика і ускладнюються сюжети. Вони стають стійкішими, логічнішими. Зростає кількість учасників, з'являються елементи творчої взаємодії, діти спираються не лише на власний досвід та реальне життя, а й на враження від героїв книжок, віртуальних дійових осіб (мультфільмів, відеофільмів). Сюжетним стрижнем дитячих ігор стає відтворення взаємин між людьми. Натомість зникає багаторазове повторення одних і тих самих дій.

Діти середнього дошкільного віку знайомі із зображувальним і конструктивним матеріалами, мають деякі навички користування ними — володіють олівцем, пензликом, глиною, люблять ліплення з мулепатату (кольорового тіста), гігієнічного пластиліну,

конструюють прості будови, орієнтуються на листку паперу, виявляють стійке бажання зобразити те, що бачать у навколишній дійсності. Зображуючи предмети, намагаються відобразити і своє ставлення до них. Для цього вони використовують різноманітні засоби: певний підбір предметів для зображення, вибірковість кольору, обігрування результатів своєї діяльності, доповнення словами, розповіддю про зображений предмет або явище.

На п'ятому році діти здатні помічати деякі ознаки предмета — колір, загальну форму, розрізнити його частини і деталі, і в них виникає бажання передати це в малюнку. Однак, розвиток сприйняття дещо випереджає розвиток спеціальної умілості руки. Тому дитина потребує наочного показу способів зображення, в процесі якого у неї формуються уявлення про графічні і пластичні умовні образи. Ставлення до малювання стає більш адекватним. Дитина усвідомлює свої більші можливості у створенні зображення і малює все, що бачить, що її вражає і захоплює.

У дітей посилюється інтерес до результатів своєї діяльності. Вони дивуються і захоплюються своїми зображеннями і чекають від товаришів і педагога такого ж схвалення. Критичні зауваження часто сприймаються ними як образа і не дають позитивних результатів. Тому необхідно створювати такі ситуації, в яких дитина наочно переконувалася б у правильності виконаного завдання.

Зображувальна (малювання, ліплення, аплікація) і конструктивна діяльність дитини середнього дошкільного віку дає їй можливість самостійно застосовувати отримані знання на практиці, активно вправлятися в художній діяльності, набувати навички індивідуальної і спільної роботи, отримувати задоволення від її результатів. Однак, діти 4–5-ти років ще зберігають ряд рис, властивих молодшому дошкільнику. У зв'язку з цим і зображувальна діяльність дитини середнього віку все ще зазвичай носить ігровий характер.

У середньому дошкільному віці ускладнюється й урізноманітнюється трудова діяльність. Дитина починає відрізняти працю як серйозну справу від гри, а її інтерес до праці поєднується з інтересом до її результату (продукту). Створення задуму дій починає передувати їх здійсненню, триває збагачення трудових навичок. У своїх трудових діях дитина виявляє більше самостійності, менше залежить від допо-

моги дорослих, проявляє готовність добровільно взяти на себе відповідальність за деякі види робіт: охоче прибирає, упорядковує, чергує, миє, пере дрібні речі тощо. Дитина свідомо докладає зусиль, прагне побачити кінцевий результат своєї праці, радіє завершеності процесу. Вона не байдужа до якості кінцевого продукту. Старається, уважна до зовнішнього вигляду свого виробу та якості виконаного доручення, цікавиться думкою дорослого про свою роботу, переживає висловлену оцінку, намагається в міру можливостей виправити помилки, покращити зроблене, щоб заслужити схвалення авторитетної людини.

Збільшується проміжок часу, протягом якого дитина середнього дошкільного віку може діяти зосереджено, старанно, цілеспрямовано. Проявляється її здатність не лише виконувати доручення дорослого, а й самостійно виробляти елементарні трудові цілі, планувати свої дії, добирати потрібні знаряддя праці, долати труднощі на шляху до мети, доводити розпочате до кінця, висловлювати елементарні самооцінні судження, ініціювати прояви творчості, вносити корективи та покращити кінцевий продукт своєї праці, віддавати перевагу праці над розвагами.

Діти середнього дошкільного віку готові до засвоєння знань, їх уже можна спеціально навчати, ставити перед ними пізнавальні завдання. Однак, ці завдання ще безпосередньо пов'язані зі спілкуванням, умовами їхнього життя та ігрової діяльності. У цьому віці навчання обслуговує практичні потреби дитини і створює передумови для переходу на більш високий етап розумової діяльності.

У старшому дошкільному віці ускладнюється провідна діяльність — сюжетно-рольова гра, у якій дитина програє різноманітні ситуації, пов'язані з людськими взаєминами, систему своїх дій у цих ситуаціях та систему наслідків цих дій для себе та оточення. У сюжетно-рольовій грі дитина спочатку дієво, емоційно, а потім і інтелектуально засвоює систему людських взаємин. Розширюється діапазон ігрових ролей, розвивається здатність типізувати та індивідуалізувати роль. Старші дошкільники опановують до десяти ролей, дві-три з яких стають улюбленими. Вони усвідомлюють встановлені ігрові правила, придумують свої, попередньо їх формулюють, дотримуються в грі, пояснюючи це необхідністю. Завдяки цьому вчаться керувати своєю поведінкою.

Удосконалюються та урізноманітнюються сюжети ігор, дедалі більше наближаючись до реально життєвого контексту. Структура сюжетів вдосконалюється за рахунок різних способів творчої побудови. Діти відтворюють сцени сімейного побуту, трудової діяльності і трудових взаємин дорослих, відображають епохальні події. Чим ширша сфера дійсності, з якою доводиться мати справу дитині, тим різноманітніші сюжети. Старші дошкільники граються не тільки в «гості», «сім'ю», «дитячий садок», а й часто організують ігри із суспільно-політичним сюжетом («космос», «війна», «вибори» тощо). Тематика ігор досить різноманітна: «Супермаркет», «Перукарня», «Салон краси», «Дитяче кафе», «Станція техобслуговування», «Квітковий магазин», «Дитячий концерт», «Мультиконтцерт». Цікавими для дітей є ігри з дитячими розвивальними комп'ютерами, різноманітними конструкторами (особливо «Лего»). Поступово діти вводять у свої ігри сюжети з улюблених казок, мультфільмів і кінофільмів. У грі переплітаються реальні і казкові сюжети.

Деякі сюжети ігор приваблюють як молодших, так і старших дошкільників («дитячий садок», «сім'я»). Однак, у межах одного сюжету більш різноманітною є гра старших дошкільників. Вони по-різному відтворюють дійсність у межах одного і того самого сюжету. Провідним змістом рольової гри старших дошкільників є дотримання правил відповідно до ігрових ролей. Ці ролі вони виконують за допомогою різноманітних ігрових дій. На основі скорочення й узагальнення ігрових дій відбувається перехід до розумових дій. Поступово з'являється уявна гра, коли дитина переходить від гри з реальними ігровими предметами до гри з уявними.

Наслідком ускладнення гри є збільшення складу її учасників, тривалішим стає існування ігрових об'єднань. Старші дошкільники заздалегідь планують гру, розподіляють ролі, добирають необхідні іграшки, у процесі гри — контролюють дії один одного, критикують, підказують, що повинен робити той чи інший персонаж. Спілкуючись з однолітками, дошкільник навчається співробітничати, підкорятися, керувати, вчиняти справедливо, відчувати себе членом групи, відстоювати власну гідність. Гармонійне поєднання ігрових та реальних взаємин можливе за умови сформованості у старшого дошкільника ініціативності, товариськості, совісті, елементарного

образу «Я», децентрації (здатності поглянути на ситуацію очима іншої людини, вміння стати на її місце).

Поряд із сюжетно-рольовою грою як провідною діяльністю дедалі більшого значення набувають інші види творчої гри — конструкторсько-будівельні, ігри-драматизації, інсценівки, театралізації, ігри з елементами праці та художньо-творчої діяльності, ігри з правилами (рухливі, з елементами спорту, дидактичні, пізнавальні, хороводні, українські народні, найпростіші інтелектуальні ігри — загадки, кросворди, танграми, анаграми, ребуси, криптограми, шахи, шашки, комп'ютерні ігри тощо). Конструкторська гра починає перетворюватися в трудову діяльність, у ході якої дитина будує щось корисне, потрібне в побуті.

Ігри старших дошкільників часто бувають тривалими в часі. Одна гра, продовжуючись із дня в день, може розвиватися упродовж тижня, місяця. Побудова образів у таких іграх набуває творчого, свідомого, активного характеру. У них створюються сприятливі можливості для виховання якісно інших, ніж у звичайних іграх, більш високих за своєю структурою взаємин дітей.

Дитина старшого дошкільного віку вже має певний досвід у різних видах зображувальної і конструктивній діяльності. Вона повніше відображає в малюнку, ліпленні, аплікації, конструюванні предмети та явища навколишньої дійсності, активно й творчо виражає емоційне ставлення до них. Творчість відзначається наївністю образів, прагненням до їх виразності, щирістю почуттів, яскравістю барв. Задуми стають стійкішими, урізноманітнюється добір матеріалів та можливості їх використання, зростає координація рухів. Дошкільник бере на себе роль «художника», «скульптора», «майстра», «конструктора» і відповідно мотивує вибір діяльності та матеріалів, передає характерні ознаки предметів (форму, пропорції, колір, фактуру, величину).

Ускладнюється композиція дитячих малюнків, аплікації, ліплення, конструювання. Дитина зображує предмети з близької відстані та перспективно, виділяє головне, визначає місце дії, передає особливості зображених об'єктів колірною гамою, різноманітними формами, динамікою об'єднання частин; вона відображає в малюнку характерні риси персонажів (добрий, веселий, злий), виділяє в ліпленні,

аплікації та конструюванні реальне і казкове, типове та особливе, схоже на зразок й оригінальне, помічає недоліки у своїх роботах, може естетично оцінити кінцевий результат своїх художніх зусиль.

Діти старшого дошкільного віку особливо багато малюють, можуть створювати до двох тисяч малюнків (набагато більше, ніж у попередні і наступні роки). Дитина за підтримки дорослого долає звичні шаблони і малює все, що її цікавить. Вона починає малювати предметні, сюжетні картинки, виявляє готовність ілюструвати літературні твори, наприклад казки, і події свого життя, відтворює персонажів мультфільмів, «малює» музику і навіть рекламу та карикатури. Змістом малюнків стає все, що може відбуватися навколо. В декоративному малюванні вміло підбирає кольори узорів, створює композиції узорів на різних формах.

Тематику дитячих малюнків обумовлюють:

- а) належність дитини до певної статі;
- б) важливі суспільні події, національні традиції, культурні особливості країни;
- в) територіальне проживання дитини.

Часто об'єктом малюнків є рідні дитини і вона сама. Якщо дитина малює сім'ю, то представляє усіх своїх рідних. Тих, кого вона любить, зображує ретельніше, інших — схематично. У таких малюнках можуть бути зображені бажані, але реально не існуючі рідні: братики і сестрички, тато або мама. Діти малюють не лише портрети членів сім'ї, а й сцени сімейного життя, які хвилюють їх. Малюють діти і себе. Їх автопортрети часто відображають позитивне ставлення до себе: зображений на портреті одягнений у бажаний одяг, знаходиться у бажаному місці, у бажаних обставинах. Якщо дитина малює себе у важких ситуаціях повсякденного життя або свої страшні сни, то це є свідченням її емоційного неблагополуччя. Іноді вона створює серію малюнків-розповідей про своє реальне й уявне життя (чого у неї немає, а хотіла б мати).

Малюнки не всіх дітей старшого дошкільного віку бувають різноманітними за темами і сюжетами. Діти, у яких не розвивається пізнавальний інтерес до навколишнього світу, зациклюються на вузькому колі тем: вони малюють лише людей, будинки і дерева. Як правило, це є наслідком недостатнього загального розвитку дитини, необґрунтованого використання нею стереотипних графічних елементів.

Старшому дошкільнику дедалі цікавіше творити разом з однолітками (панно, фриз, декоративні й сюжетні роботи), домовлятися про зміст, визначаючи участь кожного в загальній композиції. Використовуючи властивості різних матеріалів (щільність гуаші, прозорість акварелі, ніжність пастелі), дитина здатна створювати художній образ, передавати своє ставлення до колориту, виражати кольором настрій, емоції; знаходити інші засоби виразності (лінію, форму, пляму). Зростає інтерес до рослин, мінералів, використання паперу, тканини, конструкторів з металу, пластмаси, дерева, з різноманітними типами з'єднання деталей, різноманітного підручного матеріалу, створення з нього образних конструкцій.

Під час трудової діяльності старший дошкільник цікавиться не лише її безпосередніми результатами, а й їх значенням для інших людей. У його свідомості починають формуватися високі мотиви суспільно корисної праці, вольові якості, трудові навички. Діти захоплено працюють над виробами з паперу, дерева, із задоволенням допомагають дорослим, відповідальніше ставляться до отриманих доручень. Їх трудова діяльність ускладнюється за обсягом, видами, змістом, ставленням до неї і спрямованістю.

Старші дошкільники особливо люблять допомагати дорослим. Спочатку ця допомога символічна, адже дитина ще не переймається відсутністю у себе умінь і навичок. Головне, що вона отримує задоволення від відчуття своєї належності до серйозної справи, усвідомлює себе рівноправним учасником спільної діяльності. Завдяки цьому у неї з'являються зачатки працелюбства. Уміле підтримання її позитивних емоцій посилює інтерес до праці, бажання досягти певного результату. Заради участі у праці, яка має об'єктивну користь, діти можуть поступитися грою або іншими цікавими заняттями. Зростає здатність до цілеутворення та прогностичних оцінок результату, стабілізуються наполегливість, вміння планувати свої дії, регуляція процесу трудової діяльності, спроможність мобілізуватися на подолання труднощів, досягнення поставленої мети. Дитина з власної ініціативи вносить корективи в зроблене, виправляє помилки, у разі потреби переробляє виріб. Може самостійно себе обслужити, доглядає за своїми речами, одягом, знаряддям; охоче виконує нескладні доручення, має певне коло постійних обов'язків, орієнтується

у професіях дорослих та інші. Вона не лише споживає, а й дедалі частіше сама творить, дістаючи задоволення від власної вмілості, вправності і високої працездатності.

У дітей старшого дошкільного віку помітний суттєвий прогрес у навчальній діяльності, здатності до розумового і вольового зусилля. Про це свідчать питання, які вони ставлять, інтерес до пошуку зв'язків і відношень між предметами і явищами. Інтелектуальні запити старших дошкільників виявляються у байдужості до простих ігор та іграшок, в інтересі до набуття знань і вмінь на перспективу, підвищенні допитливості, вимогливості до себе і до інших.

Навчальна діяльність у старших дошкільників часто виокремлюється з інших її видів. Вони починають цілеспрямовано засвоювати певні знання, уміння і навички, набувають здатності розв'язувати різноманітні пізнавальні завдання. Це вміння є найважливішим критерієм успішності навчальної діяльності дошкільників і має сформуватися до завершення дошкільного дитинства. Загалом повноцінний розвиток навчальної діяльності дошкільників забезпечує їхню психологічну готовність до школи та навчання у ній.

3. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ДИТИНИ РАНЬОГО ТА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Дитина раннього віку (третій рік життя)

До початку кожного вікового періоду формується соціальна ситуація розвитку — специфічні для певного віку, особливі і неповторні зв'язки між дитиною і навколишньою дійсністю, насамперед соціальною. Вона визначає форми і шлях, долаючи який, дитина набуває нових властивостей особистості, коли соціальне стає індивідуальним. У перебудові соціальної ситуації розвитку під впливом новоутворень, що виникають у свідомості дитини, полягає суть і основний зміст критичних періодів, відповідно до яких визначаються періоди психічного розвитку. Кожен період є відрізком життєвого шляху дитини, певним етапом її розвитку як особистості з характерними для неї відносно стійкими якісними особливостями.

Третій рік життя — переломний етап у житті дитини. У цей період відбуваються якісні зміни у психіці, які забезпечують поступове перетворення малюка на активну, діяльну істоту. Особливістю соціальної ситуації розвитку в ранньому дитинстві є спільна діяльність дитини з дорослим на правах співпраці. Розкривається вона у стосунках «дитина — предмет — дорослий». Зміст спільної діяльності полягає у засвоєнні малюком суспільно вироблених способів використання предметів. Дитина в цьому віці, за словами Л. С. Виготського, перебуває у світі речей і предметів, у своєрідному їх «силовому полі». Кожен предмет спонукає дитину доторкнутися до нього, взяти в руки або, навпаки, не торкатися його. Кожна річ заряджена для дитини в цій ситуації ефективною силою, яка притягує або відштовхує, і, відповідно, спонукає (спрямовує) її до діяльності.

Малюк не може самостійно пізнати функції предметів, оскільки їхні фізичні властивості прямо не вказують, як їх потрібно використовувати. Тільки дорослий може підказати способи використання

предметів. Спільна діяльність дорослого й дитини є суперечливою: спосіб дії з предметом, зразок виконання належать дорослому, а зростаюча працездатність нервової системи, вдосконалена координація рухової активності, прагнення до самостійності потребують від дитини індивідуальної дії. Тому провідною стає предметна діяльність, а ситуативно-ділове спілкування — формою організації предметної діяльності, засобом оволодіння дитиною призначенням предметів, умінням діяти з ними відповідно до закладених у них функцій. Зростаюча самостійність зумовлює виникнення в малюка потреби в певній емансипації від дорослого, призводить до зміни характеру їхніх стосунків, оволодіння ним діями без участі чи прямої допомоги дорослого. Віднині дорослий спонукає дитину до самостійних дій, задоволення елементарних потреб власними зусиллями, здатності застосовувати попередньо здобутий досвід без його допомоги. З виконавця дії за дитину чи разом з нею дорослий перетворюється на організатора та експерта індивідуальних предметних дій. Їхні стосунки набувають форми ділового співробітництва, спрямованого на освоєння малюком найближчого світу природи, предметів, людей, опосередкованого мовним спілкуванням. У результаті переходу дитини до самостійної предметної діяльності за дорослим зберігається контроль та оцінка її дій, що й становить основний зміст їхнього спілкування. Таким чином, у процесі предметної діяльності, послуговуючись ситуативно-діловим спілкуванням, дитина під керівництвом дорослого оволодіває умінням діяти з предметами відповідно до їх функціонального призначення.

Ранній вік — найбільш сприятливий для розвитку мовлення, яке опосередковує весь психічний розвиток дитини. На третьому році життя інтенсивно розвивається розуміння мовлення інших людей: збільшується кількість слів, які розуміє малюк, вищою стає якість їх розуміння. Він розуміє не тільки мовлення-інструкцію, безпосередньо пов'язане з тим, що бачить, а й мовлення-розповідь, яке містить дуже важливий момент мовного розвитку дитини, що засвідчує її здатність пізнавати дійсність через слово, а не лише з безпосереднього досвіду. Розуміння дитиною мовлення дорослого досягає такого рівня, що малюк може слухати і розуміти маленькі, сповнені новим для нього змістом, казки, оповідання, художні твори, дійовими осо-

бами яких є діти і тварини. Формується слухання і розуміння не лише літературних творів, а й розповідей дорослого, що збагачують досвід дитини і допомагає засвоїти соціальний досвід.

Активне мовлення на третьому році життя нагадує мовлення дошкільника. І хоча пасивний словник переважає активний в 1,2–1,3 раза, до кінця року дитина використовує до 1500 слів. Мовлення у ранньому дитинстві відбиває досвід взаємодії дитини з довкіллям, називаючи не тільки предмети й засоби, а й дії, переживання, вимоги, пропозиції, бажання. Більшість словника становлять слова-назви (до 60%), які позначають предмети побуту, об'єкти живої природи, засоби пересування; слова-дії (приблизно 27%); слова-ознаки (10–12%); слова на позначення просторових та часових категорій. Словниковий запас дітей поповнюється за рахунок слів, пов'язаних з різними сферами життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам». Цей процес відбувається за рахунок повідомлювальної функції (показ дорослим предметів, об'єктів, явищ, дій та їх називання); відтворювальної, репродуктивної (дитина наслідує дорослого, повторюючи за ним окремі слова, словосполучення); продуктивної (дитина вживає у власному мовленні раніше засвоєні слова та словосполучення, що пов'язується з розвитком граматичної будови мовлення та комунікативною активністю).

Діти користуються багатослівними і складними реченнями, оволодівають використанням багатьох відмінкових закінчень, сполучників, прийменників, займенників, форм множинного числа, минулого і майбутнього часу, формують правильну звуковимову, починають помічати неправильну вимову окремих слів, іноді відмінкових закінчень.

Мовлення в ранньому віці переважно ситуативне, часто виконує планувальну функцію, звернене до самого себе, зрідка — до однолітка (однолітків). Дорослий є співрозмовником, учасником дій, гри. Однак, ситуативне, згорнуте мовлення (жести, міміка) вже не може забезпечити всіх потреб дитини. Тому суперечність між потребою у спілкуванні, взаєморозумінні та обмеженістю засобів для цього зумовлює виникнення описового, розгорнутого мовлення. Трирічна дитина може зв'язно розповісти про себе, вживаючи займенник «Я»; розуміє і починає використовувати займенники «Мое», «Ти», «Він»,

«Вони», «Ми»; короткими реченнями супроводжує свої предметні дії; називає частини свого тіла, висловлюється з приводу свого стану, важливих подій свого життя; адекватно реагує на звернення дорослого, може їх повторити, вміє говорити з дорослим «по черзі»; веде короткий діалог, бесіду; помічає у мовленні інших помилки; розуміє зміст невеликих оповідань і казок про людей, тварин; знає, що слід утримуватися від образливих слів; вживає слова, які передають характер взаємин людей, називає їх соціальні ролі.

Поступово мова стає основним засобом спілкування з дорослими та однолітками. Слово дорослого впливає на дитячу поведінку, а слово дитини стає засобом впливу на дорослого та однолітка. Мовленнєва вправність, комунікативні здібності є індивідуальними характеристиками. У міру слухання і розуміння повідомлень, що виходять за межі безпосередньої ситуації, дитина використовує мовлення як засіб пізнання дійсності, а дорослі — як спосіб регуляції її поведінки та діяльності.

Помітні зміни спостерігаються у розвитку уваги. Дитина може бути уважною до всіх сфер навколишньої дійсності. Предмети і дії з ними також можуть значно довше утримувати увагу дітей, особливо в ігровій діяльності. Тепер дитина здатна зосереджено працювати 8–10 хв. Розширюється коло об'єктів, які зацікавлюють дитину. Засвоєння призначення функцій предметів, удосконалення дій з ними допомагає спрямовувати увагу на більшу кількість сторін і ознак об'єктів, розвивати властивості самої уваги (розподіл, переключення).

Не тільки щось привертає увагу дитини, а вона й сама активно спрямовує її на новий предмет: на малюнок, на обличчя незнайомої людини, на мову дорослого. Діти легко зосереджуються на сприйнятті музики, пісень; при цьому їх увагу підтримують власні рухи, що повторюють ритм музики.

У зв'язку з оволодінням мовленням малюк вчиться утримувати увагу не лише на предметах, словах і фразах, а починає реагувати на інструкцію дорослого, якщо вона вказує на знайомі дії або предмети. Він може вислухати коротке прохання до кінця і виконати дію відповідно до нього. Під час спілкування у нього підвищується увага до слова і його значення. Він без унаочнень уважно слухає короткі

вірші, казки, пісеньки, якщо вони супроводжуються виразним мовленням, мімікою дорослого. Розвиток мовлення сприяє виникненню довільної уваги, засобом організації якої є слово.

Однак, увага дитини до 3-х років все-таки ще нестійка. Навіть найпривабливішою діяльністю вона може займатися не більше 10–15 хв. А часто буває, що дитина не може зосередитися навіть на 4–5 хв. Дитина цього віку не може розподілити увагу між декількома предметами. Обсяг її уваги, тобто кількість предметів, з якими вона може гратися одночасно, не перевищує 2–3 хв. Утримати в полі уваги навіть два предмети одночасно малюку часто буває не під силу. Дитині важко переключити увагу швидко, за першою вказівкою дорослого.

Під час діяльності у неї виникають серйозні труднощі з переключенням і розподілом уваги. Малюк часто настільки заглиблюється у роботу, що не чує слів дорослого. Попри те, увага дитини дуже слабо фіксується на предметі або діяльності, вона ніби ковзає по поверхні, не проникаючи вглиб. Тому дитина швидко зупиняє розпочату справу. Здебільшого вона фіксує незначні, але найяскравіші ознаки об'єктів. Однак, з утратою новизни об'єктів зникає їх емоційна привабливість, згасає увага до них.

Увага дитини раннього віку характеризується нетривалістю, недостатньою зосередженістю, мимовільністю, її привертають яскраві, сильні або нові подразники. Вона недостатньо рухлива, важко переключається за бажанням дитини, має дуже вузький обсяг і найстійкішою є в активній діяльності. Це слід враховувати, працюючи над розвитком уваги малят третього року життя. Увагу дитини відволікає кожний новий яскравий предмет, що дає можливість дорослим переключати дитячу увагу від небажаних дій чи об'єктів на щось нейтральне або корисне.

На третьому році життя вдосконалюються сенсорні можливості дітей. Іntenсивно розвиваються зорова, тактильна і кінестетична чутливість, координація рухів рук та очей. Швидко розвивається фонематичний і музичний слух. Дитина може розрізняти різні шуми, голоси людей, звуки й тони музики. Зовнішні орієнтувальні дії, спрямовані на виявлення властивостей предметів, виникають у дитини при оволодінні співвідносними і знаряддевими діями. Від співвіднесення, порівняння властивостей предметів за допомогою зовнішніх

орієнтувальних дій дитина переходить до зорового співвіднесення цих властивостей предметів. У цьому процесі формується новий тип дії сприйняття, коли властивість одного предмета перетворюється для дитини на зразок, мірку, якою вона визначає властивості інших предметів. Малюки все частіше намагаються обстежувати предмети, відкривати їх властивості і виконувати з ними дії без допомоги дорослого, часто заявляють про своє бажання зробити багато що самому. При цьому вони спираються на досвід попередньої діяльності з предметами, уміють оцінити свої можливості і передбачити бажаний результат.

Оволодіння новими діями сприйняття виявляється в тому, що дитина, виконуючи предметні дії, переходить до зорового орієнтування. Вона без попереднього примірювання (на око) правильно добирає потрібні предмети та їх частини. У зв'язку з цим для дитини 2,5–3-х років доступний зоровий вибір за зразком, коли з двох предметів, які різняться за формою, величиною або кольором, вона може на вимогу дорослого підібрати такий самий предмет, як той, що взятий за зразок. Спочатку діти роблять вибір за формою, потім за величиною, пізніше — за кольором. Це означає, що нові дії сприйняття формуються раніше для властивостей, від яких залежить можливість виконання практичних дій з предметами, потім вони переносяться на інші властивості. Зоровий вибір за зразком — значно складніше завдання, ніж просте впізнавання знайомого предмета. Він означає, що дитина вже знає про існування багатьох предметів, які мають однакові властивості. Для збагачення дитини уявленнями про властивості предметів необхідно, щоб вона використовувала їх у своїх діях. Не можна обмежувати малюка ознайомленням лише з двома-трьома формами і трьома-чотирма кольорами. Дитина на третьому році життя здатна розрізняти п'ять-шість форм (круг, овал, квадрат, прямокутник, трикутник, багатокутник) і вісім кольорів (червоний, оранжевий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, білий, чорний), але не завжди правильно їх називає.

Відсутність у малюка слів, які позначають властивості предметів, не повинна насторожувати. Більшість слів, які засвоюють діти трирічного віку, означають предмети та дії. Назвами кольорів і форм діти оволодівають з великими труднощами, завдяки наполегливому навчанню.

До кінця третього року сприйняття набуває більш цілісного характеру. Дитина вже орієнтується у найближчому просторі (кімната, двір), розрізняє напрямки відповідно себе (попереду, позаду, угорі, внизу), помічає зміни у розміщенні предметів у просторі (на, під, за, поряд, високо, низько), виникають елементарні уявлення, пов'язані з орієнтуванням у часі (спочатку, тепер, скоро, потім, довго).

Сприйняття дитини цього віку носить мимовільний характер. Вона виокремлює в предметах окремі, яскраво виражені ознаки предмета, які часто є другорядними. Основою для впізнання предмета служить форма. Намагання розглянути предмет, відчутти його на дотик їй ще не притаманні; на питання, який предмет, вона не відповідає.

На третьому році життя істотно розширюється простір дитини, вдосконалюється її сприйняття. У 3 роки діти практично засвоюють простір своєї кімнати (квартири), групової кімнати в дошкільному закладі, двора, де гуляють і т.д. На основі досвіду у них складаються деякі просторові уявлення. Вони знають, що поряд зі столом стоїть стілець, на дивані лежить іграшковий зайчик, перед будинком росте дерево, під дерево закотився м'яч. Освоєння простору відбувається одночасно з розвитком мовлення: дитина вчиться використовувати слова, що позначають просторові відношення. Вона ознайомена з різними властивостями предметів та об'єктів довкілля, цілеспрямовано діє з ними, спостерігає за результатами своїх впливів. Дитина продовжує опановувати найближче довкілля: дізнається про призначення предметів, речей, знарядь, активно діє з ними, аналізує досягнення. Завдяки зростаючій спостережливості, що стає тривалішою та інтенсивнішою, розширюються уявлення про предметний світ, природу, людей, суспільні явища, саму себе. На основі елементарного досвіду спостережень та завдяки змістовним коментарям в дитини зароджується інтерес до певних сфер життя, конкретної діяльності, тих чи інших людей тощо. Спостерігаючи за людьми, малюк починає впізнавати знайоме та відкривати для себе нове, насолоджуватися спокійною зосередженістю на об'єктах і предметах. Завдяки цьому закладаються основи для подальшого розвитку спостережливості.

Діти третього року життя здатні сприймати безбарвні і навіть контурні знайомі предмети. На малюнках сприймають нескладні

предмети та їх зображення. Незнайомі предмети діти сприймають помилково, спираючись часом на якусь одну, навіть другорядну ознаку (колір, величину, фактуру). Сприймаючи малюнок з нескладним сюжетом, називають окремо кожний зображений предмет, починають бачити зв'язки між зображеними предметами, в основному функціональні — людина і дія, яку вона виконує.

Прагнення до пізнання пронизує всі сфери життєдіяльності дитини, яка хоче не лише розглядати об'єкти природи, предмети найближчого оточення, людей, а й діяти з ними (конструювати, досліджувати, елементарно експериментувати, знайомитися з особливостями матеріалу тощо). Малюк порівнює, підбирає, за допомогою дорослого виправляє помилки, збагачуючи свій особистий досвід. Трирічний малюк здатний експериментувати подумки, використовуючи предмети-замінники, відкривати елементарні причинно-наслідкові зв'язки, залежності між людьми, людьми та предметами, людьми та природою, собою та довкіллям, в нього формується внутрішній план мислення, з'являється безліч запитань (Що?, Як?, Коли?, Де?), намагається словесно переказати дорослому події, випадок. Наприкінці раннього віку ознайомлення з навколишнім набуває яскраво вираженого пізнавального характеру. Основний спосіб пізнання дитиною навколишнього світу — метод спроб і помилок, тому діти дуже люблять розбирати іграшки.

Діючи з об'єктами, дитина вивчає їх, виділяє ознаки. Встановлення зв'язку між предметом і дією стає передумовою практичного розв'язання завдань. Завдання виникає перед дитиною в практичній діяльності і розв'язується нею за допомогою предметних дій, адже дитина ще не вміє діяти в плані уявлень. Предметна діяльність через освоєння дитиною співвідносних і знарядєвих дій створює можливості для того, щоб дитина перейшла від використання готових зв'язків і відношень до їх встановлення. Тобто виникає наочно-дійове мислення, яким малюк оволодіває на третьому році життя і використовує для дослідження найрізноманітніших зв'язків у навколишньому світі. Особливість його полягає у наочному представленні завдання і використанні дитиною практичних дій під час його розв'язання.

Прагнення розв'язати всі проблеми шляхом безпосередніх дій з предметами у дітей цього віку надзвичайно великі.

У процесі предметної діяльності і мовного спілкування з дорослими дитина здобуває нові знання про властивості предметів, їх просторові, кількісні відношення, причинні зв'язки. Розв'язуючи ці завдання (порівняння предметів за кількісними ознаками, абстрагування кількості від інших елементів, визначення кольору, форми) вона поступово навчається узагальнювати предмети, класифікувати за більш істотними ознаками. У неї розвиваються мислительні дії, що виконуються подумки, без зовнішніх спроб. Якщо малюк знайомий зі способом розв'язання завдання, то він може здогадатися застосувати його у новій ситуації. Цей здогад має у своїй основі спробу, яку він виконує подумки. Іншими словами, малюк діє не з реальними предметами, а з образами, уявленнями про них і способами їх використання. Його мислення відбувається в результаті внутрішніх дій з образами, тобто стає наочно-образним. У ранньому дитинстві можливості наочно-образного мислення дуже обмежені, йому під силу тільки найпростіші завдання. При розв'язанні ускладнених завдань малюк змушений вдаватися до зовнішніх дій.

До завершення раннього дитинства у розумовому розвитку дитини виникає знакова (символічна) функція свідомості, яка має велике значення для оволодіння більш складними формами мислення і новими видами діяльності. Знакова функція свідомості дозволяє виконувати дії не з предметами, а з їх заміниками. Знакова функція не відкривається, а засвоюється дитиною за допомогою дорослого. Вона перебудовує всі види діяльності, слугує передумовою розвитку абстрактності, узагальненості мислення, яке відбувається у дошкільному віці. Особливістю розвитку мислення в ранньому дитинстві є те, що розвиток наочно-дійового і наочно-образного мислення, формування узагальнень і знакової функції свідомості не зв'язані між собою. Діти допускають помилки при порівнянні предметів, їх узагальненні та ін.

Пам'ять дітей раннього віку досить пластична, матеріал вони запам'ятовують швидко і легко. Однак, часто це відбувається хаотично. Дитина може запам'ятати складний матеріал, втримувати у пам'яті випадкові події, несуттєві деталі, уривки розмов дорослих, окремі образи і висловлювання, суть яких їй навіть не зовсім зрозуміла. Вона не володіє багатством своєї пам'яті, часто зберігає

непотрібний матеріал, оскільки запам'ятовування і відтворення ще не стали самостійними процесами, а є лише способом оволодіння мовою. Повторення незрозумілих слів і словосполучень — своєрідна діяльність дитини зі звуковим складом слів. Об'єктивною основою, на якій відбувається запам'ятовування дитиною раннього віку різних слів і словосполучень, потішок, віршів, є рима і ритмічна структура нового матеріалу.

Головною особливістю пам'яті дітей третього року життя є ненавмисний, тобто мимовільний характер. Визначити і запам'ятати вона може тільки те, що їй сподобалося або просто запам'яталося само собою. В основному діти запам'ятовують те, що включено в їхню практичну діяльність або гру, що їм безпосередньо потрібно, цікаво, вплинуло на них емоційно, справило глибоке враження. Малюки легко оволодівають не тільки рідною, а й чужою мовою, якщо постійно перебувають у контакті з дітьми і дорослими, які розмовляють нею. Іноді їм потрібно кілька місяців, щоб почати без акценту спілкуватися мовою країни, в яку вони прибули з батьками.

Процес розуміння дитиною звертань дорослого, опанування нею активним мовленням сприяють першим виявам довільності у роботі пам'яті. Для цього слід стимулювати малюка запитаннями і пропозиціями, спонукати його розповісти про побачене, почуте.

До кінця третього року життя малюки впізнають близьких після декількох місяців розлуки, впізнають також інших людей, різні предмети, знайомі пісні, казки, вірші. Дитина вже добре знає свої іграшки і відрізняє їх від іграшок інших дітей. По картинках легко впізнає книжки і може сказати, про що говориться у кожній з них. Більшість із них у цьому віці знають і можуть розповісти напам'ять невеликі вірші, потішки. Образна пам'ять розвинена найкраще, вони легко запам'ятовують емоційний матеріал, що супроводжується наочними і звуковими ілюстраціями. На основі рухової пам'яті у дітей виробляються первинні, ще дуже нестійкі і недосконалі виконавські дії. Несформованими навичками є рухи рук під час умивання, рухи руки ложкою під час їжі, зашнуровування черевиків, застібання гудзиків, переступання через перешкоди, біг, стрибки тощо. Інтенсивно розвивається і словесно-логічна пам'ять: дитина реагує вже не на ритмічно-мелодійну структуру слова, а на його значення. Характерними особли-

востями дитячих уявлень є їх безсистемність, злитість, нерушливість. Ці особливості уявлень проявляються у різних видах діяльності.

На третьому році життя зароджується уява. Про перші її прояви у 2,5–3 роки свідчить уміння дитини діяти в уявній ситуації з уявними предметами. Саме в цей період вона починає доповнювати, замінювати реальні предмети і дії уявними, називати їх. До закінчення раннього віку виникає новий спосіб дії з предметами-замінниками, повноцінне використання заміщень. Діти вводять у гру свої оригінальні заміщення, у їх діях зароджуються творчі елементи. На основі інтересу до нового виду активності вони швидко починають відступати від заданих дорослими зразків дій, вносять у них свої нюанси, апробують різні схеми їх виконання, а також виконують самостійні ігрові дії. Однак, їх уява має репродуктивний (відтворювальний), мимовільний (виникає без свідомо поставленої мети) характер.

Уява в ранньому віці розвинена ще слабо, вимагає зовнішньої опори на предмети та їх ознаки, пов'язана із зовнішніми діями, з оперуванням предметами, їх обігруванням, з мовленням (словами, які позначають дії з предметами). Відмінною рисою уяви у всіх видах діяльності дитини є повна відсутність попереднього задуму. Уява малюка ще дуже нестійка, вона зовсім не підпорядковується певній меті. Це лише перший, найбільш ранній етап у розвитку уяви.

У своєму психічному розвитку дитина не просто оволодіває різноманітними діями, не лише вчиться бачити світ, мислити. Вона засвоює, що таке «добре» і «погано», звикає підпорядковувати свої бажання необхідності, вбирає в себе правила поведінки, властиві людям. Дітям раннього віку значною мірою властиві безпосередність, імпульсивність поведінки. Вони діють під впливом почуттів і бажань, не усвідомлюючи їх, не виокремлюючи головного. Для них важливо те, що турбує їх саме на цей час. Ці почуття і бажання породжуються насамперед тим, що безпосередньо оточує дитину, впадає їй в очі. Тому її поведінка цілком залежить від зовнішніх обставин. Поступово вона оволодіває правилами культурної поведінки — розмовляти спокійним тоном, поводитися акуратно, відчувати задоволення від чистоти і порядку, дякувати за це дорослим, контролювати свої і чужі вчинки, може поступитися, поділитися, допомогти, відкидає грубість у поводженні.

Особливу роль у житті дитини відіграють почуття, які є спонукальною силою, мотивами поведінки. Гама почуттів у цьому віці досить широка: любов і прихильність до близьких людей, зняковільність стосовно навколишніх, засмучення при невдачі, радість, гнів, страх, невпевненість. Особливо яскраво діти виявляють почуття радості й гордості від власних досягнень. Серед пізнавальних почуттів з'являється елементарна цікавість. Успіх дій приносить дитині радість і нове почуття самоствердження. Зі зростанням самостійності виникають і нові почуття: образа, якщо з дитини хтось глузував, обдував; почуття збентеження, сорому, якщо зробила щось недозволене; елементарні вияви заздрощів, якщо в іншій є те, чого немає в неї. До кінця раннього віку дитині доступні найрізноманітніші людські почуття. Домінує переважно позитивний настрій, бадьоре самопочуття. Малюк встановлює емоційні контакти з дорослими та іншими дітьми (пестить, цілує, обнімає); знає, що соціально неприйнятна поведінка викликає незадоволення дорослих; емоційно оцінює, що добре, а що погано; не сприймає принизливого ставлення.

Емоційний стан дитини дуже нестійкий. Вона легко переходить від плачу до сміху, і навпаки, тому її неважко заспокоїти. Почуття спонукають дитину до вчинків і у них закріплюються. Вона чутлива до характеру звертань до неї дорослих — їхніх виразів обличчя, рухів і жестів, тональності голосу, інтенсивності та змісту дій. За допомогою дорослих малюк навчається виділяти в довкіллі значуще для себе, діяти вибірково, розрізняти емоційні стани значущих дорослих, приємних дітей, орієнтуватися, коли вони радіють, засмучуються, сердяться, навчається виявляти їм співчуття (жаліти, допомагати, заспокоювати).

Дитина вчиться оцінювати свої і чужі вчинки, однак, свідомо керувати поведінкою їй ще важко. Особливо нелегко втриматися від негайного задоволення бажання (з'їсти цукерку), виконати непривабливу дію на пропозицію дорослого (прибрати іграшки). Діти вже вибірково ставляться один до одного: частіше граються з одним і тим самим однолітком, помічають, якщо хтось із них не прийшов до дошкільного закладу. Свої емоції вони проявляють не лише щодо людей, а й щодо іграшок, тварин; з'являються елементарні форми естетичного ставлення до себе, свого зовнішнього вигляду.

Трирічна дитина знає своє ім'я, своє прізвище та імена інших; розуміє та адекватно реагує на слова дорослого, пов'язані з її бажаннями, переживаннями, інтересами; диференціює слова, якими батьки та педагоги позначають її настрій (весела, сумна, сердита, ображена тощо); оперує займенником «Я»; диференціює слова-схвалення та слова-незадоволення, висловлені на її адресу; вживає слова «хочу — не хочу», «можу — не можу».

У цьому віці діти дуже сприйнятливі до емоційного стану оточуючих. Вони дуже схильні до так званого «ефекту зараження»: якщо одна дитина почне весело бігати по групі, то поряд з нею будуть бігати ще кілька дітей. Основними рисами дитини трьох років є відвертість, чесність і щирість. Вона просто не вміє приховувати свої симпатії або антипатії до когось або чогось. Почуття дитини нестійкі та суперечливі, а настрої схильний до частин змін.

Розширення життєвого простору дитини підвищує вимоги до її здатності активізуватися в ситуаціях, що потребують мобілізації зусиль, сміливості й наполегливості, з одного боку, та спроможності гальмувати свою активність, виявляти терпіння, з другого. Здатність малюка покладатися на себе у несподіваних обставинах, довіряти власним силам, не впадати в розпач з приводу неуспіху, програшу, долати елементарні труднощі, виявляти витривалість, стриманість та винахідливість — запорука розвитку самовладання. Одними з умов упевненості і спокою дитини є систематичність, ритмічність і повторюваність її життя, тобто чітке дотримання режиму.

Своєрідною вершиною психічного розвитку трирічних дітей є поява в них свідомого виявлення себе, свого «Я». Це є найважливішим моментом їхнього життя, оскільки саме в цей період відбувається народження особистості. Від змісту, спрямованості виховання залежать її майбутні нахили і характер.

Дитина вже розуміє, до якої статі вона належить, засвоює статеві ролі, як слід поводити себе у суспільстві, керуючись соціальними нормами. Дитину 2–3 років цікавить власне тіло, статеві органи, вона з'ясовує ознаки відмінності між чоловіком і жінкою, вчиться ідентифікувати людей за статевою належністю, вже чітко розуміє, що їй належить, відстоюючи цю властивість. Статеву належність зазвичай пов'язують з неістотними ознаками: різний одяг, зачіска тощо. Часто

вважають, що стать можна змінити — побути хлопчиком, потім дівчинкою, або навпаки. Грають в ігри, яких навчають дорослі. В іграх хлопчики більш активні, а дівчатка — пасивні.

Проявляючи своє ставлення до навколишнього світу, дитина відчуває гордість, вину, сором тощо. У неї зароджується механізм саморегуляції. Формується «система «Я» («Я — Ромчик!»)», потреба у схваленні, визнанні («Я хороший») та самостійності («Я сам!»).

Наприкінці раннього дитинства виникає криза трьох років, обумовлена такими основними психологічними змінами в особистості дитини, як усвідомлення свого «Я», зародження самосвідомості, прагнення виокремитися у будь-який спосіб з-поміж людей, що її оточують, ілюзія всемогутності тощо. Криза трьох років засвідчує один з важливих моментів розвитку дитини раннього віку — усвідомлення себе як окремої істоти, що має власні бажання, які не завжди збігаються з бажаннями інших.

Виокремлення себе серед інших людей, усвідомлення власних нових можливостей призводить до появи нового ставлення дитини до дорослих. Вона починає порівнювати себе з ними, хоче користуватися такими ж правами, виконувати такі дії, як і вони, бути такою ж незалежною і самостійною, подекуди протиставляє їх вимогам власні бажання.

Діти намагаються реалізувати бажання стати дорослими негайно. Найяскравіше це бажання виявляється у прагненні до самостійності, протиставленні своїх бажань бажанням дорослих. Усе це втілюється у наполегливому «Я хочу!», «Я сам!», що засвідчує зрілі можливості дитини, усвідомлення відокремлення від дорослого, прагнення уникнути його надмірної опіки, намагання самій впливати на інших.

До позитивних симптоматик кризи трьох років належать: прагнення до результативної діяльності та позитивної оцінки, власного успіху, намагання заради збереження самоповаги перебільшити свої досягнення та знецінити неуспіх; чутливість до визнання іншими її чеснот, підвищена образа у відповідь на стриману реакцію дорослого.

Якщо дорослий не змінить свого ставлення до дитини, не подбає про ділове співробітництво, а демонструватиме свою перевагу, це неминуче викличе негативну поведінку, характерну для кризи трьох років. Показниками негативної симптоматики є: упертість, прояви негативізму,

норовитості, свавілля, прагнення до деспотизму, примхливість, хвастощі, емоційні спалахи через дрібниці, ревності щодо молодших і старших, якщо у сім'ї ще є діти, невротичні, психопатичні реакції тощо.

В основному криза трьох років припадає на період адаптації дитини до умов дошкільного закладу. Дорослі не повинні лякатися гостроти протікання кризи трьох років, це зовсім не негативний показник. Навпаки, яскраві прояви дитини в самоствердженні в новій віковій якості говорять про те, що в її психіці склалися всі вікові новоутворення для подальшого розвитку її особистості й адаптивних здібностей. І, навпаки, зовнішня «безкризовість», яка створює ілюзію благополуччя, може бути обманливою, свідчити про те, що в розвитку дитини не відбулося відповідних вікових змін. Таким чином, не слід лякатися кризових проявів, небезпечними є проблеми нерозуміння, які виникають у цей момент у батьків і педагогів. Дитина повинна вийти з кризи з набором позитивних якостей, головне завдання — не допустити закріплення їх крайніх проявів. За правильного виховання, коли дорослі своєчасно помічають зростаючі можливості дитини, задовольняють її потребу в нових формах діяльності і взаємин з дорослими, період важковиховуваності скорочується.

Криза трьох років — явище перехідне. Її основними «пусковими механізмами» є: виокремлення себе з оточення та порівняння з іншими людьми. Цей період характеризується підвищеною вразливістю й чутливістю малюка до оцінок його досягнень з боку дорослого. Негативне чи байдуже ставлення вихователя, батьків до результату діяльності викликає у дитини образ, смуток. А кожний результат діяльності дитини, який не залишається поза увагою дорослого, стає для неї ствердженням власного «Я».

До кінця третього року життя сфера досягнень поєднується зі сферою ставлення до себе, що сприяє поступовому вивільненню самооцінки від оцінки дорослих. Це породжує у дітей почуття самоповаги, від якого бере початок розвиток дитячої самосвідомості. Найважливішою здатністю, яка формується до трьох років, стає здатність дитини ставити будь-яку мету в іграх і поведінці.

Третій рік життя характеризується суперечністю між прагненням дитини до самостійності, що швидко зростає, бажанням брати участь у діяльності дорослих та його реальними можливостями. Така

суперечність знаходить розв'язання у рольовій грі, що з'являється на цьому етапі. Досягнення дитини за цей період є вирішальним для подальшого індивідуального становлення особистості.

Отже, третій рік — істотний етап у розвитку дитини. Для цього віку найбільш характерним є:

1) активна спрямованість на виконання дій без допомоги дорослого, прості форми виявлення самостійності;

2) розвиток наочно-дійового мислення і поява елементарних видів мовних суджень про навколишнє;

3) утворення нових форм стосунків між дітьми, поступовий перехід від поодиноких ігор та ігор поруч до найпростіших форм сумісної ігрової діяльності.

3.2. Дитина молодшого дошкільного віку (четвертий рік життя)

Молодший дошкільний вік — стабільний, відносно спокійний перехідний період у житті дитини, який настає після бурхливої кризи трьох років. На початку молодшого дошкільного віку створюються передумови для виникнення нової соціальної ситуації, що характеризується певними особливостями: дитина виходить за межі вузького й звичного для неї родинного кола у широкий світ, вона прагне ввійти у світ соціальних взаємин дорослих людей. Змінюється характер спілкування малюка з дорослим: на зміну предметній діяльності приходить діяльність пізнавальна, що пов'язано з прагненням до самостійності, зрослими психо-фізіологічними та соціальними можливостями дитини. Спільна з дорослим пізнавальна діяльність спрямовується на встановлення властивостей предметів найближчого довкілля, на оволодіння шляхом «спроб і помилок» як способом ознайомлення з природою, предметами, людьми, самим собою. Провідним стає пізнавальний мотив, дитина стає активним споживачем нової інформації. Дорослий для неї — найавторитетніше джерело знань, ерудиції, постачальник невідомого та незрозумілого, є тлумачем усього, що цікавить. Дитина ставить безліч запитань, прагнучи задовольнити свої зрослі пізнавальні потреби.

Розвиток самосвідомості і виокремлення образу «Я» стимулюють розвиток особистості й індивідуальності. Малюк починає чітко усвідомлювати, хто він і який він. Внутрішній світ дитини поповнюється суперечностями: вона прагне самостійності і в той же час не може впоратися із завданням без допомоги дорослого; дитина любить рідних, вони для неї дуже значущі, але вона сердиться на них через обмеження її свободи. До оточуючих у дитини формується власна внутрішня позиція, яка характеризується усвідомленням своєї поведінки та інтересом до світу дорослих.

Усі психічні функції розвиваються під безпосереднім впливом мовлення, яке стимулює і поглиблює розвиток. Розвиток мовлення здійснюється за активної участі дорослого. Розширення кола спілкування, урізноманітнення діяльності, зростаючі потреби дитини створюють передумови для інтенсивного розвитку мовлення. У словнику дитини четвертого року життя приблизно 2000 слів. Розширення лексичного запасу слів молодшого дошкільника відбувається за рахунок усіх частин мови з різних сфер життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам». Діти оволодівають назвами наочно уявлених, доступних їхній діяльності предметів, явищ, якостей, властивостей, що зумовлено наочно-дійовим і наочно-образним мисленням. У словниковому запасі зовсім відсутні абстрактні поняття.

Діти молодшого дошкільного віку дуже чутливі до мовних явищ. У 3–3,5 роки дитина легко використовує основні граматичні закономірності: змінює слова за відмінками, числами, особами, вживає всі часи дієслів; будує прості і складні речення; з'являється самостійне словотворення. За сприятливих умов в ігровій ситуації може навчитися розрізняти на слух тверді і м'які, дзвінкі і глухі приголосні, називати перший та останній звуки в слові. Мовлення характеризується насиченням простих речень, частим вживанням часток «а», «і», «ось». У переповіданні казок їх мовлення багате на складносурядні і безсполучникові речення, складнопідрядні речення простої конструкції.

Спілкування здійснюється за допомогою ситуативного мовлення, яке є провідним у молодшому дошкільному віці. Воно може бути зрозумілим співрозмовнику тільки з урахуванням ситуації, про яку розповідає дитина. Його добре розуміє той, хто розповідає, однак,

не зрозуміє стороння особа, яка не знає ситуації. Дитина розповідає про побачене короткими, неповними реченнями і замінює багато частин мови жестами і діями, які щось зображають, а назви речей або людей — займенниками; промовляє так, ніби впевнена, що співрозмовник був свідком події, про яку вона розповідає.

Поступово мовлення стає зрозумілим не лише в певній ситуації, а й зрозумілим взагалі, адекватно вживаються слова за їх змістом і контекстом. Діти в цей період не лише коментують дії та за допомогою слів регулюють їх виконання, а й корегують поведінку іншого, планують найближчі цілі, розподіляють ролі в грі. Однак, мовлення все ще має зовнішню форму усного.

Увага молодшого дошкільника мимовільна, тобто виникає без усвідомлення її мети, не має у своїй основі вольового чинника. Увагу дітей привертають об'єкти, які з'являються раптово, змінюють свою інтенсивність або є незвичними за певних обставин. Увага дитини відображає її інтереси до предметів, які її оточують, і дій, що з ними виконуються. Вона зосереджена доти, доки не згасне інтерес. Поява у полі зору дитини нового предмета переключає увагу на нього. Тому молодші дошкільники рідко тривалий час займаються однією і тією самою справою. Найбільш стійка увага в ігровій діяльності. Якщо у трирічок вона триває 25–27 хв., то у чотирирічок вже 50. Дитина може упродовж цього часу гратися, не припиняючи гри. В інших видах діяльності дитина не здатна тривалий час утримувати увагу на якомусь одному предметі, довго зберігати уважність, вона швидко переключається з однієї діяльності на іншу. Обсяг уваги досить малий. Дитина 3–4 років одночасно сприймає лише один предмет, не володіє розподілом уваги, передусім зважає на яскраві, незвичні предмети. Тривалість занять не повинна перевищувати 10–15 хв.

Розвинена сенсорика — основа для удосконалення практичної діяльності дитини. З кожним роком підвищується чутливість аналізаторів. Гострота зору молодших дошкільників підвищується на 15–20%, вона значно покращується в ігровій ситуації. Стає дедалі досконалішим і точнішим диференціювання кольорів за яскравістю і насиченістю. Дослідження показали, що чотирирічному дошкільнику значно легше розрізнити кольори, ніж їх називати або навіть відбирати за назвою дорослих. Найлегше дітям відбирати червоний

колір, а помиляються найчастіше у виборі фіолетового. Більшість дітей правильно називають кольори, але погано розбираються у їх відтінках, які ще не мають для них суттєвого значення. Вони можуть зафарбовувати собаку або ведмедя синім кольором, у їхніх малюнках качка буває і червоною, і жовтою. І тільки запитання, чи буває синім собака, змушує дитину замислитись і змінити колір. Поступово діти починають спеціально помічати у навколишньому кольори і відтінки, називати їх. Через називання дитина дізнається також і про форму предметів. Активно розвивається і слухова чутливість. Спостерігається повільніший розвиток гостроти тонального слуху.

У молодшому дошкільному віці дитина намагається набути відомості про властивості предметів не стільки за допомогою сприйняття, скільки за допомогою практичних дій з предметами. Сприйняття поступово відокремлюється від предметної дії і починає формуватися як відносно самостійний, цілеспрямований процес зі своїми специфічними завданнями і способами. Під час ознайомлення з новими предметами чотирирічні діти вже починають розглядати їх на основі сприйняття, але роблять це ще не послідовно, не систематично, часто переходячи до маніпулювання. У словесному описі називають лише окремі частини і ознаки, не пов'язуючи їх між собою. На одному малюнку можуть помітити не більше чотирьох предметів. Починає формуватись орієнтування у часі, проте засвоєння значення слів «сьогодні», «завтра», «вчора» відбувається не так вже й легко. Цьому найбільше сприятиме спрямування уваги дитини на послідовність побутових процесів.

Діти молодшого дошкільного віку ще не вміють керувати своїм сприйняттям. Тривалість зосередження на картинці до 6 хв. Триваліший показ знижуватиме гостроту сприйняття і послаблюватиме розвивальний ефект.

У цьому віці дитина вміє сприймати предмет, не обстежуючи його. Таке сприйняття предмета додає дитині здатності повніше відображати навколишню дійсність. Ілюстрації до художніх творів відіграють роль основного матеріалу, без якого дитина не може уявити собі описані в тексті події.

Молодші дошкільники розв'язують завдання за допомогою зовнішніх орієнтувальних дій, тобто на рівні наочно-дійового мислення.

Поступово формується наочно-образне мислення, яке починає посідати головне місце. Іншими словами, відбувається поступове перенесення дій дитини з конкретного предмета на всі інші. Найсуттєвішою особливістю мислення є пов'язаність його з дією перших узагальнень (дитина мислить «діючи»). Так, коли дитині пропонують визначити спільне і відмінне між м'ячиком і кубиком, їй швидше і легше це зробити, тримаючи їх у руках, і дуже важко — подумки. Не менш характерною особливістю дитячого мислення є його наочність. Дитина мислить, спираючись на доступні факти з досвіду або спостережень.

Молодші дошкільники не завжди використовують дію, адекватну поставленому завданню. Так, при складанні фігурок на фоні часто безладно пересувають, з'єднують їх, отримують несподівані для себе комбінації; іноді складають зовсім беззмістовні картинки. Одночасно із задоволенням роблять висновок, що у них вийшла гарна картинка, тобто, конкретне завдання розв'язують пробними діями, а результат осмислюють після їх закінчення.

Дитина, йдучи від яскравого предмета, легко встановлює зв'язки, які шукає. Однак, часто вони не відповідають дійсності, що породжує алогічність дитячих суджень. Спеціальне навчання дітей — шукати і встановлювати найістотніші ознаки предметів і явищ, знаходити істотні залежності між ними — швидко розвиває у них логічні форми мислення. Для розуміння розвитку логічного мислення у дітей істотне значення має аналіз їхніх запитань. Запитання є виявом природної пізнавальної потреби дитини, їх кількість і різноманітність різко збільшується після трьох років. Діти молодшого дошкільного віку частіше всього задають питання, що стосуються назв предметів і явищ та окремих їх якостей. Це питання «Що це?», «Хто це?», «Який?», «Де він?», «Як звуть?» і т.д., які свідчать, що дитина цікавиться чимось невідомим, шукає і намагається зрозуміти його. Перші питання дитини ще не мають пізнавальної спрямованості. Часто, не вислухавши відповіді дорослого, діти переключаються на інше запитання, а отримавши відповідь, можуть неодноразово повторити це ж запитання. Перші дитячі запитання є формою активного спілкування дитини з дорослими. Пізнавальними вони стають пізніше, виникають на основі набутих знань, прагнення глибше проникну-

ти у відомі чи приховані сторони предмета або явища і встановити зв'язки у його глибині.

Має свої вікові особливості і пам'ять. Серед інших психічних процесів у цей період пам'ять розвивається найбільш інтенсивно. Дитина без особливих зусиль засвоює велику кількість різноманітних слів, виразів, віршів, казок. Однак, образна пам'ять переважає над словесною. Оскільки довільні процеси є не досить розвиненими, дитина ще не вміє цілеспрямовано запам'ятовувати. Її діяльності більш притаманне впізнавання, ніж запам'ятовування. Єдиною формою роботи пам'яті є мимовільне запам'ятовування і відтворення. Молодший дошкільник зберігає і відтворює тільки ту інформацію, яка залишається в його пам'яті без будь-яких внутрішніх зусиль з його сторони. Дитина запам'ятовує те, на що звертає увагу в своїй діяльності, що цікавить і справляє сильне враження. Легко запам'ятовується той матеріал, який неодноразово повторюється. Пам'ять носить образний характер, тому легко засвоюються тексти, які викликають у дитини яскраві образні уявлення. Особливо покращує запам'ятовування емоційна насиченість тексту. Все, що запам'яталося, зберігається надовго. Краще малюк утримує в пам'яті такі дитячі твори, які викликають у нього співпереживання, емоційний відгук на їх зміст. Він ще не може поставити перед собою мету запам'ятати що-небудь, не застосовує для цього спеціальні прийоми. Коли дітям трьох років запропонували одні картинки розглянути, а інші запам'ятати, вони дивилися на них, міркуючи і згадуючи пов'язані з ними випадки з минулого досвіду, але жодних дій для запам'ятовування не виконували. Не намагалися діти запам'ятати слова і під час гри, виконуючи роль покупця, якому доручено було придбати певні продукти (називалось 5 слів). Довільна пам'ять лише починає зароджуватися. Це найкраще виявляється в ігровій діяльності. Саме в умовах гри дитина легше сприймає завдання на запам'ятовування, поступово удосконалюючи і розвиваючи свою пам'ять.

Щоб діти зберегли у пам'яті будь-який матеріал, необхідно організувати їхню діяльність з ним, адже успішність мимовільного запам'ятовування тим краща, чим активніше дитина діє з предметами, які їй необхідно запам'ятати, чим важливіші ці предмети у її діяльності.

У молодших дошкільників існує значна різниця між запам'ятовуванням слів і запам'ятовуванням предметів і картинок. Якщо дитині запропонувати запам'ятати картинку із зображенням різних предметів, то вона зробить це значно успішніше, ніж у випадку запам'ятовування назв тих же самих предметів, які даються чисто у словесному плані.

Легко вкладаються у пам'яті дитини наочні об'єкти та посильний словниковий, ритмічно організований матеріал (легко заучує віршички і пісеньки, які їй сподобались), а також той матеріал, який неодноразово повторюється. Переважає образна і рухова пам'ять. Експериментальні дані показують, що діти цього віку можуть відтворити у середньому не більше 4-х предметів (або їх відображень) з 10–15, що їм представлені. Ця обмеженість яскраво виявляється і в умовах запам'ятовування окремих слів, що одноразово подаються дитині; в середньому вона запам'ятовує не більше 2-х слів з 10.

3–4 роки життя — це роки перших дитячих спогадів. Їх аналіз показує, що вони тісно пов'язані з формуванням особистості дитини. За своїм змістом ранні спогади завжди торкаються більш або менш важливих моментів в житті дитини, її взаємин з іншими людьми.

Уява дітей молодшого дошкільного віку є мимовільною, довільна лише зароджується. Образи уяви ще нестійкі, напрям її роботи швидко змінюється під впливом зовнішніх вражень. За нетривалий час діти кілька разів переходять від одних ігор до інших. Такими нестійкими є образи уяви, створені в інших видах діяльності. Діти легко перетворюють подумки один предмет на інший, наділяючи його різноманітними якостями: стілець використовують як літак, будинок, паровоз тощо. Водночас вони надзвичайно яскраві. Для створення образу дитині буває досить найвіддаленішої схожості між тим, що вона сприймає, і попередніми її враженнями. Уява йде за предметом, і все, що створює дитина, носить уривчастий, незакінчений характер.

Жвавність уяви дітей виявляється в тому, як вони перевтілюються в інших істот. Про це свідчать переживання дітей, що виникають при сприйнятті ними казок, малюнків, вистав. Ось чому дорослі повинні бути уважними до вибору книг для читання або розповідання дітям, а також обережними у розмовах, що ведуться у присутності дитини.

У молодшому дошкільному віці уява є лише відтворювальною, яка полягає у відображенні описаних у віршах, казках, розповідях дорослого образів. Їх особливості залежать від досвіду дитини, накопиченого в її пам'яті матеріалу, розуміння того, що вона чує від дорослих, бачить на картинках. Через недосвідченість дитини, низький рівень розуміння, образи її уяви часто далекі від реальності, характерним є змішування елементів, змішування реального і казкового. Фантастичні образи емоційно насичені і реальні для неї. Малюки ще не вміють планувати діяльність, не можуть сказати, що робитимуть далі. Не володіючи достатнім практичним досвідом, вони погано диференціюють образи уяви й уявлення про сприйняті предмети та явища, інколи не відрізняють уявне від дійсного, видумане від побаченого і пережитого.

Характерною особливістю дітей чотирирічного віку є значна емоційна збудливість, нестримність і недостатня стійкість емоцій і почуттів. Дитина майже завжди перебуває у полоні почуттів, які мають бурхливий, безпосередній і мимовільний характер. Вони швидко та яскраво спалахують і не менш швидко згасають. Від радості малюк легко переходить до плачу. Буває, ще не висохли у дитини сльози, а вона вже готова до безтурботної, веселої гри. Потрібний особливий педагогічний такт, що не допускає грубого втручання в діяльність дитини, бо це може викликати сильні афективні стани. Чим менша дитина, тим обережніше слід уникати впливу на неї сильних подразників. Водночас потрібно поступово виховувати і гальмівні процеси, які лежать в основі вміння стримувати себе, свої почуття.

Почуття чотирирічної дитини, хоч і яскраві, але дуже ситуативні і нестійкі. Дитина ще не здатна до тривалого співчуття і піклування про інших, навіть рідних людей. Характерні різкі перепади настрою. Емоційний стан дитини залежить від фізичного комфорту. На настрій починають впливати стосунки з однолітками та дорослими. Тому характеристики, які дитина дає іншим людям, дуже суб'єктивні. Проте емоційно здоровому дошкільнику властивий оптимізм.

Діти виявляють підвищену чутливість до тону, настрою і ставлення до себе з боку дорослих і дуже чутливі до емоційного стану однолітків, легко переймаються їхніми почуттями, але ці почуття є також нетривалими. Здебільшого вони дружать почергово з багатьма

дітьми залежно від обставин. Така дружба заснована не на стійкому ставленні до однолітка, а на тому, що дитина з ним грається або сидить поряд за столом. У цьому віці дуже важливо формувати у дітей гуманні почуття та елементарні уявлення про доброту, чуйність, взаємодопомогу, дружелюбність, увагу до дорослих і однолітків.

Одним із перших проявів волі є розвиток довільних рухів. У молодших дошкільників вони ще недостатньо координовані. Їм важко сидіти, дотримуючись однієї пози. Для цього спочатку малюку необхідно здійснювати зоровий контроль за положенням своїх рук і ніг, пізніше вони це здійснюють на основі м'язових відчуттів. Поведінка складається з імпульсивних вчинків, воля проявляється лише за особливо сприятливих обставин. Успіхи і невдачі при виконанні дій ще істотно не впливають на подолання труднощів і тривалість збереження мети. Оскільки у дітей цього віку ще не відбувається внутрішня боротьба мотивів, то невдачі їх не засмучують.

Чотирирічна дитина не може впродовж тривалого часу контролювати свої рухи, співвідносити результат і умови діяльності, відстежувати процес мети, легко втрачає основну мету діяльності. Поведінка молодшого дошкільника є невизначеною, позбавленою основної мети. Так, він може за власною ініціативою поділитися гостинцем з однолітком, а через хвилину відібрати в нього іграшку, допомагати матері прибирати кімнату, а через п'ять хвилин — вередувати, не маючи бажання одягатися. Це відбувається внаслідок зміни мотивів поведінки, домінування залежно від зміни ситуації то одного, то іншого з них. Мотиви морального характеру ще слабо виражені. Діти молодшого дошкільного віку виявляють два типи моральної поведінки: дисциплінований (починають уникати ситуацій, які провокують порушення інструкції дорослого) і недисциплінований правдивий (переважає істинно-імпульсивна поведінка — порушивши інструкцію дорослого, легко визначають це).

Спілкування з однолітками починає впливати на розвиток самосвідомості дитини, формує здатність оцінювати однолітків, що стимулює виникнення самооцінки. Взаємооцінки чотирирічних дітей у більшості є суб'єктивними, піддаються впливу випадкових чинників. Вони приблизно однаково бачать позитивні і негативні якості своїх однолітків. Самооцінка у досягненні результату завищена,

оскільки дитина цього віку мало знає про особистісні якості і пізнавальні можливості. Переоцінка себе, своїх умінь і можливостей, приписування собі неіснуючих достоїнств, перебільшення успіхів є характерними віковими рисами дітей цього віку.

Приблизно у чотири роки (за Е. Еріксоном) у дитини з'являються перші уявлення про те, якою вона може стати людиною. Діти розрізняють стать людей, але часто продовжують асоціювати її з вторинними ознаками (зачіска, одяг). Намагаються без допомоги дорослих розподіляти ролі в іграх відповідно до статі учасників. Хлопчики проявляють ініціативу, активність. У дітей починають формуватися інтереси і ціннісні орієнтації, певні способи поведінки, характерні для хлопчиків чи дівчаток. З'являються перші уявлення про соціальні ролі тата, мами, які відображаються у сюжетно-рольовій грі «Сім'я». З'являється інтерес до свого тіла, його особливостей. 3–4-річний малюк хотів би дізнатися, звідки беруться діти, хто їх приносить, звідки узявся він сам.

Нервова система у молодших дошкільників має багато ознак слабого типу, що зумовлено їх віком. Це проявляється у швидкому виснаженні, низькій працездатності, підвищеній збудливості і чутливості, що зумовлює неадекватну поведінку, оскільки сила реакцій дитини не відповідає силі подразника (у відповідь на спокійне зауваження дорослого плаче, викрикує образливі слова). Через підвищену збудливість під впливом насиченої ситуації (на святі, у театрі) діти кричать, встають зі своїх місць, порушують правила поведінки. Нерідко емоційні перевантаження дезорганізують їхню поведінку.

Молодший дошкільний вік — перехідний між раннім і середнім дошкільним віком, у якому закладаються основи для подальшого психічного розвитку та особистісного зростання.

3.3. Дитина середнього дошкільного віку (п'ятий рік життя)

Соціальна ситуація розвитку у середньому дошкільному віці ускладнюється і диференціюється, суттєво змінюються стосунки з дорослими, які надалі залишаються центром життя дитини. Позаситуативно-пізнавальне спілкування з дорослими допомагає дітям

розширити світогляд, зрозуміти природу і логіку розвитку багатьох явищ, причинно-наслідкові зв'язки між ними, таємниці суті речей тощо. З часом їх починають цікавити події у соціальній сфері, що змінює характер спілкування з дорослими.

Провідний вид діяльності — гра — досягає свого розквіту і дає змогу дитині вступити у взаємодію з недоступними їй у реальній практиці сторонами життя. Все більший інтерес дитина п'ятого року життя спрямовує на сферу взаємин між людьми. Оцінки дорослого піддаються критичному аналізу і порівнянню з власними. Під впливом цих оцінок уявлення дитини про Я — реальне і Я — ідеальне диференціюється чіткіше.

До цього періоду життя у дитини накопичується достатньо великий багаж знань, який інтенсивно поповнюється. Дитина прагне поділитися своїми знаннями і враженнями з однолітками, що сприяє появі пізнавальної мотивації в спілкуванні. З іншого боку, широкий кругозір дитини може бути чинником, що позитивно впливає на її успіх серед однолітків.

У соціальній ситуації розвитку дитини середнього дошкільного віку все більшу роль починають відігравати однолітки, спілкування і стосунки з якими стають для неї не менш значущими, ніж взаємини з дорослими. Прагнення до спільної діяльності настільки сильне, що діти все частіше погоджуються на компроміс, поступаючись одне одному іграшками, найпривабливішою роллю у грі тощо. Виникає інтерес до вчинків, способів дій своїх товаришів, що проявляється у запитаннях до них, різного роду репліках, часто — насмішках. У цей період усе помітнішими стають схильність до конкуренції, змагальність, непримиренність до висловлювань, оцінок товаришів. На п'ятому році життя діти цікавляться успіхами товаришів, помічають їхні невдачі, стараються привернути до себе увагу, потребують визнання власних досягнень, намагаються приховати промахи.

Відбувається подальший розвиток пізнавальної сфери дитини. Для п'ятого року життя чи не найактивнішою є мовна діяльність дитини. У словнику п'ятирічної дитини 2500–3000 слів. Розширення лексичного запасу слів відбувається в основному за рахунок конкретних найменувань, функціональних ознак і властивостей, слів-понять, що узагальнюють діяльність людини, дієслів, які визначають

стани і переживання людини, пов'язані зі сферами життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам».

П'ятирічні діти опановують останній ступінь узагальнення. У їхньому мовленні, наприклад, слово «рослина» охоплює такі групи, як ягоди, дерева, фрукти та ін. Сигнальне значення такого слова надзвичайно широке, а зв'язок його з конкретними предметами простежити все важче. На кінець п'ятого року життя дитина переважно оволодіває всіма звуками рідної мови. Вона грає зі звуками та словами, експериментує з ними, вдається до римування та словотворчості, внаслідок чого виникає багато «дитячих» слів, не притаманних мовленню дорослих. У самостійному словотворенні, за твердженням Д. Ельконіна, полягає робота дитини з опанування мови як реальної предметної дійсності. Реалізується словотворення у мовленнєвій практиці дитини. Словотворчість є показником оволодіння мовою, що підпорядковується її законам, основою яких є граматичні значення слів. Її спроби помітно активізуються у 4–4,5-річному віці.

У середньому дошкільному віці продовжує інтенсивно розвиватись фонематичний слух (розрізнення значення слів, що різняться одним звуком). Дітям доступний звуковий аналіз слів поза ігровою імітацією, якщо вони оволоділи прийомом протягування вголос окремих звуків. Удосконалюється звуковимова.

У мовленні дітей, як і раніше, переважають прості речення, однак, із складнішою структурою, з'являються речення з однорідними членами. Вдосконалюється структура складносурядних та складнопідрядних речень. У складносурядних реченнях діти починають вживати вставні слова, сполучники «ні»; у складнопідрядних — підрядні причини, порівняльні, умовні. Новими для їх мовлення є узагальнюючі слова й однорідні додатки. Значну частину мовлення становлять питальні речення, спрямовані на відкриття нового, уточнення назв та призначення предметів, їхніх зв'язків та відношень між ними. Активізується вживання дієслів, що динамізують мовлення, організують умови виникнення перших коротких оповідань. Формується граматична будова мовлення (дитина навчається правильно змінювати слова, узгоджувати їх з іншими, встановлює словотворчі зв'язки) та елементи культури мовлення.

Уявлення про мовну дійсність є ще нестійкими і неусвідомленими, п'ятирічні діти лише починають виокремлювати предметні компоненти речення. Якщо дитину спонукати лише до виокремлення слів у реченні, не організовуючи її орієнтування на суттєві ознаки слова, вона дуже слабо буде розуміти і розрізняти дійсність мовлення. Для формування уміння вичленовувати у мовленні слова необхідно, щоб вони були не просто звуковою сукупністю, а й мали певне значення для дитини. За таких умов формується досить адекватне й усвідомлене уявлення про слово.

Ситуативне мовлення трансформується у мовлення, зрозуміле слухачам. Замість постійно вживаних займенників у мовленні з'являються іменники, що надає йому певної якості. Ситуативний виклад переривається орієнтованими на співбесідника поясненнями. Так, п'ятирічні діти, прагнучи, щоб співрозмовник їх правильно зрозумів, уточнюють свою розповідь, пояснюючи необхідне. Ці пояснення є новим етапом у мовному розвитку дитини.

На п'ятому році життя посилюється бажання і вміння підтвердити мовленням свою діяльність. Дитина супроводжує мовленням у середньому кожен свою другу дію (побутову, ігрову). На відміну від ситуації пояснення висловлювання дітей у цих випадках на 90% складаються із простих речень. Однак, відображення дій в голосному мовленні важливе тим, що це один із початкових етапів формування розумових дій.

У процесі спілкування з дорослими й однолітками, розвитку самостійної діяльності у дитини виникає необхідність передати свої враження, отримані поза безпосереднім контактом із співбесідниками, домовитися про здійснення задуми спільної діяльності, спланувати її, розподілити обов'язки, розповісти про виконану роботу тощо. Так виникає потреба, щоб її мовлення було зрозумілим незалежно від ситуації у розмові.

У своїх розповідях діти спираються на власний досвід, знання, крім реальних фактів використовують і вигадані сюжети, події. Контекстне мовлення повністю не витісняє мовлення ситуативне. Дитина користується ним залежно від характеру і змісту спілкування. Ситуативне мовлення домінує у розповідях на теми із власного досвіду, під час переказу з використанням картинок.

У середньому дошкільному віці егоцентричне мовлення поступово згортається, інтеріоризується, перетворюється на внутрішнє мовлення, зберігаючи свою планувальну функцію. Це означає, що егоцентричне мовлення є проміжною ланкою між зовнішнім і внутрішнім мовленням дитини. Значним для розвитку у цей період є те, що мовлення несе чи не найбільше навантаження щодо регуляції дитячої поведінки. Дитина набуває здатності підкоряти свої дії прийнятій програмі, контролювати її виконання у плані внутрішнього мовлення.

Дитина стає чутливою до пояснювального мовлення — відчуває потребу щось пояснити, довести. Задоволення цієї потреби дорослим, достатня його увага до мовного оформлення взаємин з дітьми є джерелом розвитку пояснювального мовлення. Нехтування необхідністю стимулювати мовний розвиток на цьому етапі (сенситивний період) може значно загальмувати весь процес формування чуття мови.

Увага п'ятирічної дитини є в основному мимовільною. Вона зосереджується на все нових сторонах дійсності, підвищується здатність довше займатися певною справою, предметом: гратися у цікаву гру, малювати, конструювати.

Основне досягнення у розвитку уваги в дошкільному віці полягає у зародженні її нового виду — довільної уваги, пов'язаної зі свідомо поставленою метою, вольовим зусиллям. Це особливо помітно у дидактичних іграх, під час виконання певних доручень. Саме 4–5-річні діти вперше починають керувати своєю увагою, свідомо спрямовувати її й утримувати на певних предметах, явищах, застосовуючи при цьому певні способи. Слід пам'ятати, що можливості довільної уваги в цьому віці надзвичайно обмежені. Тому потрібно цілеспрямовано працювати над її розвитком.

Обсяг уваги розширюється, хоча приблизно в 1,5–2 рази менший, ніж у старшому віці, і до того ж гірше піддається тренуванню; має незначну здатність до розподілу. Проте дитина сприймає не один предмет, як у 3–4 роки, а два-три предмети. Зосередженість та стійкість уваги недостатньо розвинені, залежать від особливостей діяльності та індивідуальних особливостей нервової системи дітей. Тривалість занять не повинна перевищувати 20–25 хв.

На п'ятому році життя зростають можливості аналізаторів. Діти навчаються розрізняти всі основні кольори, відчувати проміжні, оволодівають певним набором еталонів форми предметів, починають розрізняти відтінки і позначають їх словами «темне», «світле». У дитини виникає бажання розібратися у формах, порівняти, у чому їх схожість і відмінність з відомими їй предметами.

Особливу роль відіграють різноманітні сприйняття. Діти починають більш планомірно обстежувати та описувати предмет. Розглядаючи, крутять його у руках, звертають увагу на найпомітніші особливості. Найкраще сприймаються діючі об'єкти, особливо приваблюють дітей їх функціональні ознаки. Успішно опановують внутрішні способи сприйняття: воно стає розчленованим.

До п'яти років діти навчаються розрізняти всі звуки рідної мови, порівнювати їх за висотою; оволодівають умінням виділяти ритм, тембр голосу, силу звучання. Як правило, не помиляються у позначенні напрямків простору (вперед, назад, вправо, вліво і т.д.). Формуються часові уявлення: невеликі відрізки часу діти вчаться визначати на основі своєї діяльності та суттєвих ознак.

Діти середнього дошкільного віку недосконало сприймають сюжетні зображення. Вони можуть помітити на одному малюнку не більше п'яти предметів. Більша їх кількість опиняється поза полем зору дитини, яка, зосереджуючись на деталях, пропускає головне. Тривалість зосередження на картинці не перевищує 10 хв. Тому, добираючи картинки для розгляду дітьми, слід враховувати, що багатопредметність гальмує процес сприйняття зображеного, а тривалий показ послаблює гостроту сприйняття. Це період зменшення опори на ілюстрації до художніх творів, але вони ще дуже потрібні для якісного сприйняття тексту.

Основними напрямками розвитку мислення п'ятирічної дитини є вдосконалення наочно-дійового мислення, розвиток наочно-образного і початок формування словесно-логічного мислення. Головним є наочно-образне мислення, яке здійснюється на основі уявлень, без використання практичних дій. Діючи з образами подумки, дитина уявляє собі реальну дію з предметами та її результат, розв'язуючи у такий спосіб актуальне для неї завдання. Наочно-дійове мислення не зникає, а вдосконалюється, переходить на вищий рівень. Діти

осмислюють завдання і способи його розв'язування у процесі дії, а не після його виконання, як це було у молодшому дошкільному віці. Їхня мова при цьому є опорою дії або супроводжує її.

Розв'язування завдань з непрямым результатом сприяє виникненню наочно-схематичного мислення, яке є вищим етапом у розвитку наочно-образного мислення. Таке мислення зберігає образний характер, однак, самі образи стають іншими, у них відображаються не окремі предмети та їх властивості, а зв'язки і відношення між ними (схематизм дитячого малюнка, розуміння схематичних зображень та їх використання). Перехід від наочно-дійового до наочно-образного мислення може прискорити спеціальне навчання з використанням схем-замінників.

Значно зростає допитливість п'ятирічних дітей («чомучки»), особливо це стосується з'ясування причин різних явищ життя. Своїми запитаннями «Чому?», «Навіщо?», «Як?», «Для чого?» діти прагнуть побачити і зрозуміти те, чого не бачать, встановлювати певні зв'язки. І хоча такі запитання надзвичайно безладні і різноманітні, вони свідчать про зародження і розвиток у дітей середнього дошкільного віку логічного (словесного) мислення. Виникають елементарні судження з приводу навколишнього, діалог починає перетворюватися на основну форму взаємодії з людьми, а словесне звернення дорослого — на важливий механізм регулювання поведінки.

Пам'ять здебільшого є мимовільною, тобто дитина найчастіше не ставить перед собою свідомої мети щось запам'ятати. Розвиток мимовільної пам'яті відбувається у зв'язку з розширенням інтересів дітей. Істотне значення для запам'ятовування і відтворення мають способи запам'ятовування й умови, в яких вони відбуваються.

У середньому дошкільному віці починає формуватися довільна пам'ять. Дитина вже сприймає різноманітні завдання на запам'ятовування і починає прикладати спеціальні зусилля для того, щоб запам'ятати. Коли дитині цього віку дають яке-небудь доручення, то вона спочатку повторює завдання, а потім виконує його. Ранні прояви довільної пам'яті спостерігаються в запам'ятовуванні умов сюжетно-рольової гри, без якого неможливе успішне виконання дитиною взятої на себе ролі. У грі вона запам'ятовує значно більше слів, ніж за вимогою дорослого. Довільне відтворення виникає

раніше від довільного запам'ятовування. Дитина спочатку вчиться запам'ятовувати чи пригадувати за ініціативою дорослих, потім поступово сама стає ініціатором. В умовах емоційно близької мотивації та осмислення за допомогою дорослих діти оволодівають окремими прийомами довільного запам'ятовування (повторення, елементарна систематизація матеріалу).

Збільшується не лише обсяг, а й зміст того, що відклалося у пам'яті. П'ятирічна дитина утримує в пам'яті 5–6 предметів або картинок із 10–15, які їй пропонуються для запам'ятовування. Саме в цей період починають закладатися елементи опосередкованого запам'ятовування. Сама проста організація матеріалу (розглядання картинок із зображенням різних предметів) допомагає дитині утримати в пам'яті більше, ніж звичайно.

Дитина середнього дошкільного віку має стійку уяву, її образи надзвичайно яскраві, жваві, пов'язані з почуттями та зовнішньою діяльністю.

Уява в основному мимовільна. Діти довго можуть гратися в одну сюжетну гру, навіть і після перерви на інші справи легко повертаються до попереднього сюжету, знайомих малюнків, споруд.

Із розвитком мимовільної уяви виникає довільна, зумовлена участю у нових, складніших видах діяльності, зміною змісту і форм спілкування з дорослими і однолітками. Спочатку образи довільної уяви виникають під впливом словесних дій дорослого у сюжетно-рольовій грі. Пізніше вона виявляється і в інших видах діяльності, які вимагають попереднього планування (малювання, ліплення, конструювання, праця, навчання тощо). Для 4–5-річних дітей характерними є ступінчасте планування (ланцюжок образів, що відображають основний зміст діяльності).

У дітей середнього дошкільного віку переважає відтворювальна уява, починає розвиватися творча уява. Перші елементи спостерігаються вже тоді, коли дитина здатна відтворити почуття, доповнити образ героя казки новими рисами, придумати нові події. Під час малювання елементи творчої уяви виявляються у комбінуванні малюнка, використанні кольорів, домальовуванні когось чи чогось до зображеного образу, розширенні змісту малюнка, самостійному виборі змісту роботи на запропоновану тему, у поєднанні того, що в дійснос-

ті не поєднується («Казковий будинок», «Диво-дерево»). Ще більше творчих компонентів можна спостерігати у рольових іграх, коли дитина доповнює предмети, яких не вистачає, уявними.

Удосконалюється почуттєва сфера дитини, збагачуються та ускладнюються її моральні, естетичні та пізнавальні переживання, яскравішими й виразнішими стають почуття емпатії, співчуття. У п'ятирічних дітей особливо відчувається перевага збудження над процесами гальмування, що при найменшому порушенні умов життя призводить до бурхливих емоційних зривів. Цей вік називають віком афективності, характерними рисами якого є бурхливі, нестійкі емоції, швидкий перехід від одного емоційного стану до іншого. Дитину легко налякати, розсердити, зацікавити, викликати у неї задоволення, радість. Вона відкрита до сприйняття і впливу емоцій, які переживають інші діти й дорослі, диференціює різні переживання і стани людей, розпізнає їх за виразом обличчя, адекватно на них реагує, може елементарно пояснити кожне з них, коригує власну поведінку відповідно до стану дорослого. Переживання емпатійного характеру та емоційна експресія стають регуляторами поведінки дитини.

Почуття стійкіші, ніж у молодших дошкільників. Діти вже намагаються піклуватися про рідних та інших людей, самостійно, спонтанно співчувати іншим, але вони ще не здатні до тривалого вираження почуттів, навіть до різних людей. Нетривалими є почуття середніх дошкільників щодо однолітків. У п'ятирічних дітей переважає дружба по черзі з багатьма дітьми, яка залежить від обставин, або дружба відразу в кількох дітьми. Дружба невеликими групами виникає здебільшого у грі на основі ігрових, інтелектуальних інтересів і нахилів.

У пізнавальній діяльності швидкими темпами відбувається розвиток інтелектуальних почуттів (здивування, сумнів, допитливість), закладаються основи естетичних почуттів. Їх розвиток пов'язаний зі становленням художньої діяльності дітей. У життєдіяльності дитини естетичні почуття взаємопов'язані з моральними, котрі вона переживає під час дій і вчинків людей, з якими вона безпосередньо спілкується, до яких відчуває прихильність, симпатію, співчуття, хоч вони ще неглибокі і нестійкі. У п'ятирічних дітей виникає почуття обов'язку щодо багатьох дорослих, однолітків, малюків.

У середньому дошкільному віці закладаються основи довільної поведінки. Дитина оволодіває вмінням свідомо ставити мету, для її досягнення може виконувати нудні, непривабливі дії, контролювати себе, слухати спокійно на заняттях, починає керувати своїми сприйняттями, пам'яттю, мисленням, збільшує кількість вольових проявів, але вони ще не є вирішальними у поведінці. Діти починають виявляти вміння тривалий час діяти відповідно до мети, здатність її утримувати залежить від складності завдання і тривалості його виконання.

Велике значення для формування цілеспрямованості мають успіхи і невдачі при виконанні дій. У середньому дошкільному віці невдачі в діяльності позбавляють дітей стимулу у досягненні мети, тому, якщо діяльність успішна, діти намагаються довести роботу до завершення. Боротьби мотивів на цьому життєвому етапі ще немає. Мовні вказівки дорослих набувають стійкішого значення, ніж у молодшому дошкільному віці. Отримавши інструкцію і зрозумівши її, дитина відразу правильно виконує дії, починає застосовувати власне мовлення для їх планування і керівництва ними. Спрямовуючи власні дії, вона, як правило, говорить уголос. Однак, їх мовне регулювання ще недосконале.

Чим би не займався п'ятирічний дошкільник, він починає виокремлювати мету і, підкоряючи їй свої дії, навчається керувати своєю поведінкою, доводити почату справу до кінця, долати перешкоди. Дорослі відіграють провідну роль у розвитку особистості дитини, навчають дитину правил поведінки, які організовують її у повсякденних справах, налаштовують на позитивні вчинки.

Надто важливим є засвоєння правил взаємин з іншими дітьми, оскільки ускладнення діяльності дітей породжує необхідність врахування прав, інтересів товаришів. Спілкування і спільна діяльність вчать дітей правильним вчинкам, необхідним для того, щоб вони знали норми поведінки і керувалися ними. Дитина вже може свідомо співвіднести свою поведінку з поведінкою однолітків, виробити елементарні судження з приводу своїх можливостей та можливостей інших дітей, допомогти їм, узгодити з ними свої дії, домовитися про щось. Проте це більше стосується практичної діяльності та проявляється ситуативно.

Вплив дитячого оточення на розвиток особистості дітей, засвоєння ними норм поведінки забезпечує колективна думка. У 4–5 років діти починають прислухатися до думки однолітків, підкоряються думці більшості, навіть, якщо вона суперечить їхнім враженням і знанням, тобто виявляють комформність.

У поведінці п'ятирічний дошкільник керується ігровими мотивами та мотивами встановлення і збереження позитивних взаємин з дорослими і дітьми, мотивами самолюбства, самоствердження. Прагнення до самоствердження п'ятирічних дітей засвідчують приписування ними собі позитивних якостей без особливих переживань щодо відповідності їх дійсності, перебільшення своєї сміливості, сили тощо. На поведінку дітей починають впливати мотиви морального характеру, однак, вони ще слабо виражені. П'ятирічки виявляють три типи моральної поведінки: дисциплінований — намагаються стримувати себе, недисциплінований правдивий — порушивши інструкцію, вони занепокоєні, схвильовані і недисциплінований неправдивий — починає яскраво проявлятися.

Діти середнього дошкільного віку стають найуважнішими до оцінок однолітків. Оцінки однолітками один одного враховують ділові якості, навички і вміння, що забезпечують успішність спільної діяльності. Велику роль відіграють і моральні якості. Оцінка дошкільником себе суттєво залежить від оцінки дорослого. Занижені оцінки послаблюють упевненість дитини в собі, завищені — спричиняють переоцінювання своїх можливостей і особистісних якостей. П'ятирічна дитина має завищену самооцінку.

Дитяча цікавість зосереджується на проблемах статі — у центрі уваги питання, як діти потрапляють у мамин живіт, як вони звідти виходять та як ростуть і розвиваються. Діти починають цікавитися будовою і функціями організму. До п'яти років у дітей зникає виражений інтерес до анатомічних відмінностей статей. Діти починають розуміти, що колись вони були іншими — маленькими, і скоро знову зміняться — виростуть і стануть великими, а потім і дорослими, тобто вони усвідомлюють особисті зміни у часі. У них з'являються запитання про дитинство батьків. П'ятирічки вже знають свою статеву належність і усвідомлюють її незмінність. Починається етап ролевих ігор. Діти у грі відображають те, що вони бачили, наслідуючи при

цьому стосунки батьків. Вони починають віддавати перевагу спілкуванню з однолітками своєї статі: хлопчики дружать лише з хлопчиками, дівчатка — з дівчатками.

Дитина цього віку стає самостійною та ініціативною. Це виявляється в самостійному розв'язуванні завдань, які виникають у процесі гри, у виборі тематики гри, у постановці запитань і судженнях. У цьому віці діти мають перші ознаки раннього розвитку здібностей та обдарованості.

3.4. Дитина старшого дошкільного віку (шостий рік життя)

Для старшого дошкільного віку характерне виникнення нової соціальної ситуації розвитку. Вона істотно змінюється порівняно з попередніми роками життя. У дитини з'являються елементарні обов'язки, змінюється спосіб її життя, зміст і форми спілкування з іншими людьми, що породжує нові потреби, інтереси й наміри. Спільна з дорослим діяльність змінюється самостійним виконанням його вказівок. Разом з тим значно зростає інтерес до світу дорослих, їхньої діяльності, взаємин, прагнення долучитися до цього. Виникають певні взаємини з однолітками: з'являється стійке бажання погратися разом, щось розповісти товаришеві, виконати з ним трудове доручення, потурбуватися про нього, допомогти йому.

У цьому віці вже сформована достатньо висока компетентність як у різних видах діяльності, так і у сферах взаємин. Значно розширюється коло людей, з якими спілкується дитина. Предметом її уваги все більше стає світ соціальних взаємин дорослих людей, в який дитина намагається увійти. Центром для неї та її щоденного буття є дорослий як носій суспільних функцій та вимог. Основна потреба — потреба жити з людьми, що її оточують, спільним життям, входити з ними у безпосередній контакт, постійно перетинається з проблемами дорослого світу. Проте життя дитини проходить в умовах опосередкованого, а не прямого зв'язку зі світом дорослих. Розрив між ідеальними прагненнями та реальними можливостями дошкільника усувається шляхом моделювання дитиною бажаних взаємин у сюжетно-рольовій грі.

У зв'язку з необхідністю підготовки до шкільного навчання дорослі висувають вищі вимоги до дитини-дошкільника, як до суб'єкта різних видів діяльності. «Дитяча спільнота» (механізм дії якої подібний до суспільної думки) активно формує самооцінку дитини. При цьому оцінне ставлення членів дитячої групи до окремої дитини може не збігатися з оцінним ставленням до неї дорослих. На фоні емоційної залежності від оцінок дорослого у дошкільника розвивається прагнення до визнання, яке відображається в прагненні отримати схвалення і похвалу, довести свою значущість. Збагачення індивідуального і суспільного досвіду в процесі гри та інших видах діяльності, засвоєння правил і норм співжиття у колективі, загальнолюдських моральних цінностей як регуляторів соціально належної поведінки, оформлення дитячої субкультури призводить наприкінці старшого дошкільного віку до ґрунтовних якісних змін у психіці. Якщо дитина розвивається нормально, то ці зміни стають передумовами формування шкільної зрілості.

Старший дошкільний вік є переломним, багатим на такі новоутворення, які забезпечують перехід дитини до систематичного шкільного навчання.

Оволодіваючи мовою, дошкільник отримує не лише засіб ефективного спілкування з оточенням, а й засіб успішного керування власною поведінкою. За допомогою мови дитина може сформулювати мету своїх дій, спланувати їх послідовність, а також зіставити зміст і цілі діяльності. У дошкільному віці процес оволодіння основами мовлення зазвичай завершується. Воно супроводжує всі види діяльності дошкільника, сприяє встановленню і розвитку його соціальних контактів, стає ефективним інструментом мислення, перебування психічних процесів тощо.

У п'ять років закінчується сенситивний період розвитку мовлення. Це означає, що основні його складові формуються саме в цей період. Наприкінці дошкільного дитинства інтенсивно збагачується словник: він налічує 3500–4500 слів. Крім іменників і дієслів, дитина уже вживає прикметники, прислів'я, використовує вставні слова, робить значний крок в оволодінні граматичною структурою простих і складних речень. Кількісно та якісно словниковий запас слів дитини досягає такого рівня, що вона може легко спілкуватися

з дорослими і дітьми, підтримувати розмову на будь-яку тему в межах свого розуміння.

Розвивається внутрішнє мовлення, яке стає способом становлення і формою функціонування внутрішніх розумових дій. Розвивається і так зване чуття мови, яке допомагає дитині успішніше користуватися мовленням, виправляючи помилки не лише свої, а й товаришів. До кінця дошкільного віку завершується розвиток фонематичного слуху, дитина починає усвідомлювати звуковий склад рідної мови, розрізняє і виокремлює голосні, тверді і м'які звуки. Це є свідченням її готовності до навчання грамоти (читання і письма) у школі.

Старші дошкільники вживають різні типи речень, частини мови, граматичні категорії, частіше вдаються до поширених речень з однорідними членами, урізноманітнюють використання простих і складних речень, володіють українською розмовною мовою, діалогічним та монологічним мовленням, розрізняють рідну й чужу мови, виявляють до останньої інтерес. Перед вступом до школи вони оволодівають майже всіма сполучниками і правилами їхнього використання. Однак, текст здебільшого (55%) складається з простих речень. Збільшення кількості у мовленні узагальнюючих слів і додаткових речень свідчить про розвиток у старших дошкільників абстрактного мислення.

Діти поступово усвідомлюють і словниковий склад мовлення. Стихійне формування здатності до його усвідомлення відбувається надзвичайно повільно. Прискорює цей процес спеціальне навчання, завдяки якому старші дошкільники починають чітко виокремлювати слова в реченні.

У старшому дошкільному віці високого рівня досягає контекстне (зв'язне) мовлення, коли діти набувають здатності відповідати на питання короткими або поширеними реченнями, адекватно оцінювати висловлювання (відповіді) товаришів, доповнювати і виправляти їх. У шість років вони можуть послідовно і чітко складати описову розповідь на певну тему.

Ще вищим рівнем становлення мовлення дитини є пояснювальне мовлення, яке спирається на розвиток мислення і вимагає від дитини вміння встановлювати і відображати у мовленні причинно-наслідкові зв'язки. Це зумовлено потребою старшого дошкільника пояснити однолітку зміст майбутньої гри, будови іграшки тощо. Поступо-

во здійснюється перехід від переважно діалогічного спілкування до розгорнутих висловлювань, які нерідко набувають форми монологу, за допомогою якого дошкільник ділиться з іншими своїми почуттями, думками, коментує власні дії, фіксує знання про себе й довкілля. Таке мовлення нагадує коротке оповідання, в якому відображено найцікавіше, те, що вразило, схвилювало. Дитина усвідомлює мовлення як об'єктивну реальність, приділяє увагу його фонетичній, лексичній, граматичній сторонам.

Виникає критичне ставлення до мовлення. Звукова культура мовлення набуває подальшого розвитку, дитина дослухається до звуковимови, більше уваги приділяє дикції та інтонаційній виразності висловлювань, граматичній правильності мовлення. Вона здатна диференціювати власне мовлення залежно від адресата (однолітки, дорослі).

Центральною ланкою в розвитку зв'язного мовлення є збагачення функцій внутрішнього мовлення. Воно починає функціонувати, коли у дитини в умовах її практичної діяльності виникає проблемна ситуація, яку необхідно осмислити. У цих випадках внутрішнє мовлення виконує функції планування, обдумування того, що слід зробити. Опанування у старшому дошкільному віці зв'язної та виразної мови, засвоєння її граматичних структур, а також розвиток внутрішнього мовлення є основними передумовами засвоєння письмового мовлення.

У старшому дошкільному віці помітно вдосконалюються пізнавальні процеси. Усі вони набувають довільного характеру, збагачуються за змістом, покращуються щодо регулятивних функцій.

Значно зростають гострота зору, чутливість розрізнення кольорів і їх відтінків, розвивається фонематичний і звуковисотний слух, рука перетворюється в орган активного дотику і практичної дії. Збільшується чутливість аналізаторів, що є результатом збагачення дітьми власного чуттєвого досвіду. Підвищується здатність аналізаторів диференціювати різні властивості явищ навколишнього світу, вдосконалюється їх синтезуюча діяльність. Це стосується усіх без винятку відчуттів, особливо зорових, слухових, дотикових, кінестетичних. На кінець дошкільного віку стає досконалішим і точнішим диференціювання кольорів за яскравістю та насиченістю. Дитина дізнається про

групування їх на теплі і холодні, про м'які, пастельні кольори та їх поєднання, розрізняє десятки відтінків. Вона засвоює, що одна і та сама форма може змінюватися за величиною кутів, співвідношенням осей або сторін, що форми можна згрупувати, відокремивши прямолінійні від криволінійних. Гострота зору старших дошкільників збільшується на 25–30 %, гострота слуху у 3–4 рази вища, ніж у молодших.

Для дітей старшого дошкільного віку характерні більша активність, довільність, цілеспрямованість сприйняття. Упродовж дошкільного дитинства неухильно збільшується тривалість розглядання зображень (від 6 до 12 хвилин), дитина поступово навчається координувати свій зір з рухами руки, вдається до спеціальних прийомів детального обстеження предмета. Значно зростає роль розумових процесів: пізнаючи предмети, старші дошкільники порівнюють їх, спираючись на наявні знання, обґрунтовують свою думку, хоча при цьому ще не завжди вміють відокремити те, що бачать, від того, що знають про даний об'єкт. Діти все частіше помічають зміни у навколишньому світі без спеціальних запитань дорослих.

Сприйняття старшого дошкільника інтелектуалізується через те, що властивості та ознаки предметів, названі словом, перетворюються на категорії величини, форми, кольору, просторових відношень, воно стає більш стійким і цілеспрямованим. Діти розглядають предмет цілком систематично і планомірно, успішно описують його властивості через зорове сприйняття, не беручи його до рук. Дії сприйняття стають достатньо організованими й ефективними, забезпечують повноцінне уявлення про предмет. У цих якісних змінах важливу роль відіграє мова, за допомогою якої усвідомлюється завдання розглянути предмет, зіставити його з іншими. Завдяки мові дошкільник навчається виділяти різні властивості об'єктів, їх форми, кольори, відносити об'єкти до певних груп, позначуваних словом.

По завершенню старшого дошкільного віку дитина опановує орієнтування у просторі, незалежне від власної позиції, вдосконалює уміння змінювати точки відліку, у визначенні часу частіше спирається на суттєві ознаки.

Розвиток сприйняття характеризується не тільки зміною його точності, обсягу, осмисленості, а й перебудовою самого способу сприймання. Цей процес чуттєвого пізнання значно вдосконалюється

ся. Особливо це виявляється у сприйнятті малюнка. Якщо раніше дитина перераховувала те, що бачила на малюнку, то в 6 років намагається вже описувати дії.

Дитина вчиться послідовно, цілеспрямовано, а отже, вибірково сприймати картини, явища навколишнього життя, виділяючи їх істотні ознаки і зв'язки. Закінчуючи таке цілеспрямоване спостереження узагальненням, вона не тільки набуває нових, глибоких знань про довкілля, а й удосконалює узагальнене пізнання, тобто вміння в одичному бачити загальне, у випадковому знаходити закономірне, окреме явище розглядати в зв'язку з іншими подіями і фактами життя. Сприйняття предметів та явищ навколишньої дійсності формується як самостійний процес. Ілюстрації до художніх творів вже не так потрібні для якісного сприйняття, як у середньому дошкільному віці.

Розвиток уваги безпосередньо пов'язаний з формуванням сприйняття. Увага дошкільників, як відомо, ще дуже нестійка, здатність зосереджуватися — незначна. Діти часто відволікаються з будь-якого приводу. Разом з тим у старшому дошкільному віці розвиток уваги досягає такого рівня, що дошкільники можуть концентруватися на об'єктах, які відповідають потребам їхньої діяльності. Вони вчаться бути уважними.

Шестирічна дитина, почавши самостійно діяти, частіше відчуває потребу в допомозі дорослого, в його вказівках, поясненнях, схваленні. Особливо у неї посилюється роль мови як об'єкта уваги, коли діти мають справу з правилами, вимогами, що їх висувають дорослі. Оскільки свої вимоги дорослі підкріплюють оцінкою, тому що вони набувають сигнального значення, виділяються і стають доміантними. Такий словесний подразник може бути сильніший, ніж сигнал, який сприймають зором.

Поява у дошкільному дитинстві нових інтересів, участь у нових видах діяльності спонукають дитину зосереджуватися на все нових сторонах дійсності. У дитини підвищується здатність довго займатися певною справою, предметом: вона може годинами гратися у цікаву для неї гру, малювати, конструювати, утримувати увагу на інтелектуально значущих для неї діях (ігри-головоломки, загадки, завдання навчального типу тощо). Мимовільна увага старших дошкільників досягає високого рівня розвитку, набуває більшої стійкості й обсягу.

Оволодіння довільною увагою є важливим надбанням, найважливішою умовою підготовки дитини до навчання у школі. Найдоступніші для дітей такі прийоми організації уваги: групування дидактичного матеріалу, планування своїх дій уголос, промовляння інструкції дорослого тощо. Хоча старші дошкільники володіють всіма видами уваги, не можна сказати, що їх якості однаково добре розвинені.

Дітям легше зосереджуватись на конкретному навчальному матеріалі, підкріплюваному різними засобами унаочнення. При несприятливих зовнішніх умовах їм важче підтримувати спрямовану увагу. Тому особливо треба дбати про усунення зовнішніх перешкод, що заважають дітям зосередитись на якійсь діяльності. Стійкість уваги розвивається постійно, однак, у старшому дошкільному віці вона ще слабка: 6-річні діти активно і продуктивно займаються однією справою не більше 10–15 хв. Це пов'язано з необхідністю зосередитися на заняттях з підготовки до школи, які відбуваються в старшій групі.

Розширюється обсяг уваги, завдяки чому дитина одночасно сприймає 4–5 предметів, звертаючи увагу при цьому на їх деталі. До кінця дошкільного дитинства змінюється і коло предметів, які привертають увагу дітей. Старший дошкільник здатний утримувати увагу на непривабливих предметах. На заняттях все частіше увагу дитини привертає людина, її діяльність, загадки, питання, у результаті чого дитина у зовнішньому вигляді, поведінці та діяльності людини, у предметах помічає все більше деталей. Незважаючи на ці якісні зміни, обсяг уваги в дошкільному віці залишається дуже малим. Слаборозвиненим є і розподіл уваги. Тривалість занять не повинна перевищувати 25–30 хв. Недоцільно на одному занятті вводити відразу 3–5 нових компонентів.

Розвивається наочно-дійове мислення дитини, виникають його нові форми. Мислення стає образно-мовленнєвим — спирається на образи уявлень і здійснюється за допомогою слів. Воно набуває певної самостійності: поступово відокремлюючись від практичних дій, переходить у власне розумовий процес, спрямований на розв'язання пізнавальних завдань. У зв'язку з цим зростає роль мовлення, за допомогою якого діти починають мислити подумки, оперувати різними поняттями, зіставляючи, розкривати властивості і зв'язки, розмірковувати.

Розвиток мислення істотно впливає на становлення старшого дошкільника як творчої особистості. Це виявляється не тільки в умінні оперувати уявленнями, а й у збагаченні їх змісту. Дитина стає здатною оперувати не тільки поодинокими чуттєвими образами предметів, а й більш узагальненими уявленнями, в яких об'єднуються і поодинокі враження, і судження про них. Вона вже мислить самостійно. Одночасно мислення відокремлюється від практичної дії, дитина вже може у думці встановити зв'язки між предметами, не діючи з ними безпосередньо. Мислення поступово переростає у міркування, що пов'язано з подальшим розвитком пізнання дитиною світу, формуванням у неї мислительних дій та оволодіння мовою як засобом спілкування і засвоєння людського досвіду. Все це збагачує можливості пізнавальної діяльності дитини. Вона починає цікавитися зв'язками, причинами явищ, походженням речей. Із запитаннями «Чому?», «Навіщо?» діти часто звертаються до дорослого, чекають відповідей, висловлюють сумніви, заперечують, зіставляють відповіді дорослих з тим, що їм відомо, порівнюють, сперечаються. Дитина ставить питання і тоді, коли хоче переконатися у правильності свого висновку, звертається до дорослого, щоб той визнав її компетентність. У старшому дошкільному віці такі питання стають основними.

Формування у дитини якісно нового мислення пов'язане з освоєнням мислительних операцій, які починають використовуватися як способи розумової діяльності. Основою всіх мислительних операцій є аналіз і синтез. Старший дошкільник порівнює об'єкти за більшою кількістю ознак, помічає навіть незначні подібності чи відмінності між зовнішніми ознаками предметів, висловлюється про них, розв'язує все складніші і різноманітніші завдання, які вимагають виокремлення і використання зв'язків, відношень між предметами, явищами, діями.

Дії старших дошкільників перестають бути пробними, втрачають евристичний характер, стають виконавчими (до їх початку дитина розв'язує проблему подумки). Відповідно до цього змінюється і її мислення, яке з дійового стає словесним, планувальним. Попри те, дійове мислення не відмирає, а залишається ніби у резерві. За необхідності розв'язання нових розумових завдань дитина знову вдається до нього.

Для мислення характерним є бурхливий розвиток наочно-образного мислення з елементами логічного (абстрактного), здатність використовувати модельні образи, розуміння різних предметів, їх складових, здатність класифікувати, експериментувати з новим матеріалом тощо. Проте дитина все ще зазнає труднощів у зіставленні відразу декількох ознак предметів, у виділенні найістотнішого в предметах і явищах, у перенесенні засвоєних навичок розумової діяльності на вирішення нових завдань.

Старшого дошкільника починають цікавити не тільки ті явища, які він бачить безпосередньо перед собою, а й узагальнені властивості предметів навколишньої дійсності, причини і наслідки у відношеннях предметів, з'являється інтерес до «технології» їх виготовлення. Дитина вже здатна відірватися від безпосередньо побаченого, розкрити причинно-наслідкові зв'язки між явищами, проаналізувати, узагальнити новий матеріал і зробити певні логічні висновки. Словесно-логічне мислення, яке виокремлюється з практичної діяльності, стає більш абстрактним і узагальненим.

У психічному розвитку словесно-логічне мислення є наступним етапом після образного, на основі якого забезпечується розв'язання більшої кількості завдань, засвоєння наукових понять, хоча в дитячій логіці ще трапляються помилки. Після оволодіння словесно-логічним мисленням образне не втрачає свого значення, оскільки у діяльності, пов'язаній з необхідністю послідовного, логічного мислення, важливу роль відіграє використання образів. Образне мислення є джерелом творчості, функціонування інтуїції, без якої не обходяться наукові відкриття. Воно максимально відповідає умовам життя і діяльності дошкільника. Тому дошкільний вік найбільш чутливий до навчання, яке ґрунтується на образах. Логічне мислення дитини доцільно активізувати лише з необхідності ознайомлення її з основами наукових понять (з математики, природознавства, мови тощо). Не потрібно мислення дитини підпорядковувати лише логіці. Закони логіки ще недосяжні для шестирічної дитини. В її міркуваннях дивним чином переплітаються причина і наслідок; речі, які рухаються, здаються їй живими; все, що відбувається навколо, обов'язково певною мірою стосується або самої дитини, або світу людей.

І все ж таки мислення старшого дошкільника є надто конкретним і емоційним. Конкретність мислення свідчить про помітну перевагу першосигнальної діяльності над другосигнальною, а звідси виникають труднощі в узагальненні, синтезі. Емоційність мислення полягає в тому, що у цьому віці дуже жваво переживається усе, про що потрібно думати.

У старшого дошкільника помітно зростають можливості пам'яті: збільшується обсяг усього того, що дошкільник може запам'ятати, зберегти і відтворити, тривалість збереження і точність відтворення. Старший дошкільний вік характеризується передусім інтенсивним розвитком мимовільної пам'яті, яка розвивається у процесі дедалі складнішої за змістом діяльності. Мимовільне запам'ятовування в дошкільному дитинстві зазвичай дуже точне, а зафіксована в пам'яті інформація зберігається довго. Формується довільна пам'ять (як під час сприйняття, запам'ятовування та збереження інформації так і її відтворення). Діти починають уважно розглядати матеріал, який необхідно запам'ятати, намагаються групувати слова, малюнки, застосовуючи різні прийоми для їх запам'ятовування і відтворення. Однак, довільна пам'ять є ще недосконалою, особливо щодо прийомів запам'ятовування і відтворення. Тому мимовільна пам'ять у змістовній для дитини діяльності стає продуктивнішою, ніж довільна (запам'ятовує те, що цікаво).

Інтенсивно розвиваються усі види пам'яті. У шестирічних дітей часто спостерігається уже не механічна, а смислова, словесно-логічна пам'ять, що дає їм змогу запам'ятовувати значно більше, ніж раніше. Високого рівня розвитку досягає рухова пам'ять, яка забезпечує засвоєння виконання достатньо складних рухів. З урахуванням цього тренери здійснюють відбір у секції гімнастики, акробатики, фігурного катання тощо. Емоційна пам'ять невіддільна від образної (зорова, слухова, дотикова, нюхова тощо). Дитина старшого дошкільного віку може вільно використовувати засвоєні образи у різних видах діяльності і ситуаціях, викликати і комбінувати їх відповідно до мети завдань. Найефективнішою щодо запам'ятовування є зорова пам'ять. Старший дошкільник може запам'ятати 7–8 предметів або картинок із 10–15 пропонує йому. Деяким дошкільникам притаманна ейдетична пам'ять — чітке і яскраве фіксування образів сприйняття, згадуючи

які, дитина ніби знову бачить їх і може описати в усіх деталях. Завдяки їй діти запам'ятовують вірші, казки, прізвиська всіх футболістів.

У цьому віці особливо інтенсивно розвивається словесна пам'ять. Діти запам'ятовують словесний матеріал майже так само, як і наочний. Словесно-логічна пам'ять залежить від змісту і структури матеріалу, мовного розвитку дітей, оволодіння прийомами запам'ятовування. Важливу роль відіграє і стать дитини. У дівчаток значно швидше розвиваються функції лівої півкулі, у хлопчиків активнішою є права півкуля у зв'язку зі швидшим дозріванням її функції. Ліва півкуля більше, ніж права, відповідає за усвідомлені довільні акти, словесно-логічну пам'ять, раціональне мислення, позитивні емоції; правій належить провідна роль у реалізації мимовільних, інтуїтивних реакцій, ірраціональної мислительної діяльності, образної пам'яті, негативних емоцій. Важливо розвивати всі види пам'яті, не надаючи переваги якійсь одній, оскільки кожен вид пам'яті є передумовою виникнення наступного. Необхідно пам'ятати, що перенасичений фактами, подіями матеріал залишає у пам'яті дитини нечіткі, розмиті спогади. Старші дошкільники легше запам'ятовують матеріал тоді, коли вони бачать зв'язки між предметами, явищами, поняттями.

Творча діяльність неможлива без уяви, яку старші дошкільники використовують у різноманітних ситуаціях: граючись, розповідаючи казки, розмовляючи про своє майбутнє тощо. І хоча їм притаманне поєднання уявного і реального, вони здебільшого добре розрізняють, що є вигадкою, а що — реальністю.

Уява в старшому дошкільному віці набуває певної стійкості. Діти можуть довго гратися в одну сюжетну гру, навіть і після перерви на інші справи легко повертаються до попереднього сюжету, знайомих малюнків, споруд. Вони здатні фантазувати довільно, до початку діяльності планують процес виконання задуму, попередньо вибирають і готують необхідне обладнання. Важливим моментом у плануванні є оформлення задуму і плану в мовленні. Саме включення слова у процес уяви робить її усвідомленою, довільною: дошкільник бачить зміст і послідовність передбачуваних дій, розуміє логіку розвитку ситуації, аналізує проблему з різних ситуацій.

Відтворювальна уява значно повніше і точніше відображає дійсність, дитина починає розрізняти реальне і фантастичне. Найбільше

актуалізується вона під час слухання казок, оповідань. У дитини старшого дошкільного віку уява з репродуктивної, відтворювальної стає випереджальною, творчою. У рольових іграх вона може доповнювати предмети, яких не вистачає, уявними, подумки перетворювати реальні умови, в яких відбуваються дії, може уявити кінцевий результат діяльності, проміжні етапи, створити образи бажаного майбутнього.

За своєю суттю творча уява є особливою інтелектуальною діяльністю, спрямованою на перетворення навколишнього світу. Опорою для створення образу з її використанням слугує не лише реальний предмет, а й виражені у словах уявлення. Це зумовлює активне зростання словесних форм уяви, пов'язаних з розвитком мовлення, мислення, коли дитина створює в уяві лічилки, дражнилки, вірші, казки, історії поза конкретною ситуацією, переживаючи почуття свободи, незалежності від неї, бачить її очима різних людей, тварин, предметів.

Нові образи у словесній творчості дошкільника не менш реалістичні, ніж у грі. Дитина наділяє героїв діями і характерами відповідно до їхніх реальних особливостей, поведінки і способу життя. Стрімко розвивається фантазія — вона зазвичай жвава, свіжа й творча. Старші дошкільники створюють уявні світи, населяють їх персонажами, які мають певні характеристики і діють у відповідних ситуаціях. Це класичний вік для найчарівніших казок. Адже дитину цікавить усе таємниче, їй хочеться трішки боятися. Завдяки казкам вона вчиться боятися або не боятися взагалі в особливий спосіб: у присутності дорослого. У казках неживі предмети оживають, що також відповідає характеру сприйняття. Творча уява не лише є важливим показником розвитку пізнавальної сфери дитини, а й тісно пов'язана з формуванням її особистості загалом.

Шість років — період розквіту наївної креативності дитини, що базується, з одного боку, на яскравих образах, емоційності, імпульсивності й жвавості поведінки дитини, а з іншого — на незнанні законів логіки, загальних закономірностей явищ, відсутності жорстко закріплених правил мислення. Разом із тим, розвиток більш тісних зв'язків із мовленням, формування довільності у виникненні продуктів уяви, критичність мислення, прагнення до наслідування інших і нормативності поведінки в дітей шестирічного віку створюють умови виникнення діалектичних суперечностей у розвитку уяви.

Значно багатшає емоційне життя старшого дошкільника. Емоції та почуття набувають більшої глибини і стійкості. Це безпосередньо пов'язано з набуттям досвіду дитиною, особливо досвіду соціального. Старші дошкільники можуть виявляти істинне піклування про близьких людей, намагаються відгородити їх від хвилювання, засмучення. Типовою для них стає постійна дружба з однолітками, хоч часто трапляються і прояви почергової дружби. Для виникнення дружби основне значення має не зовнішня ситуація, а взаємна симпатія дітей, позитивне ставлення до їхніх якостей. Діти вже можуть оцінити вчинок іншого з позиції загальноприйнятих норм поведінки і дати узагальнене судження про те, що вони почули або побачили, з погляду набутих знань; стають значущими моральні критерії. Дитина пояснює, що не можна битися, бо соромно ображати товариша.

Емоції дитини позбавляються імпульсивності, миттєвості. Починають закладатися почуття відповідальності, справедливості, приязні, формується радість від ініціативної дії. У взаємодії з однолітками розвиваються соціальні емоції. Дитина спроможна ототожнювати себе із значущими іншими, що породжує у неї загальнолюдські засади і водночас виявляє здатність до уособлення від оточуючих, забезпечує розвиток індивідуальності. Емоції стають «розумними».

Суттєво змінюються і зовнішні прояви почуттів дошкільників, які поступово оволодівають умінням стримувати бурхливі, різкі їх вираження. Дитина може стримати сльози, вгамувати страх тощо, завоює «мову» почуттів — прийняті у суспільстві форми вираження найтонших відтінків переживань за допомогою поглядів, усмішок, міміки, жестів, пози, рухів, інтонації голосу.

Почуття обов'язку, гордості і самоповаги набувають характеру індивідуальних стійких проявів особистості дошкільника. Дружба з багатьма дітьми зберігається до семи років, хоч у старшому дошкільному віці найчастіше виникає парна дружба — дружба двох дітей, яка супроводжується глибокою симпатією, поєднується з товаришуванням. Дружба невеликими групами виникає здебільшого на основі ігрових, інтелектуальних інтересів і нахилів.

Найяскравішими інтелектуальними почуттями є цікавість, допитливість і здивування, що відображають ставлення дитини до нових фактів дійсності, які вона пізнає.

Старший дошкільник починає знаходити красу у ритмічності, гармонії фарб і ліній, музичній мелодії, пластичності танцю. Сильні переживання викликає у нього краса природних явищ, пейзажів, святкових виступів. Чим краще дитина орієнтується у життєвих реаліях, тим різноманітнішими і складнішими є чинники, які породжують у неї почуття прекрасного та героїчного.

На шостому році життя діти вже розуміють гумористичний зміст ілюстрацій у книжках, підхоплюють жарти в ляльковому театрі, реагують на каламбури і навіть сміються над деякими анекдотами дорослих. Вони відрізняють те, що їм показують, наприклад на сцені, від того, що знають із життя. Ця нова здатність відрізнити й порівнювати, бачити, що є однаковим, а що відмінним, відкриває перед дітьми нові горизонти для веселощів і творчості. У такий спосіб зароджується почуття гумору — незамінний захисник від неприємностей й труднощів, які рано чи пізно чекають на кожного.

У старшому дошкільному віці вищі почуття опосередковуються суспільним досвідом, набутими знаннями про навколишній світ, засвоєними суспільними моральними оцінками і власним досвідом моральної поведінки; стають мотивами поведінки дитини. За допомогою них відбувається регуляція вчинків, дій, бажань відповідно до встановлених норм і вимог суспільства.

Дитина здатна до тривалих вольових зусиль, хоча ще значно поступається школярам. У неї виникає прагнення перебороти труднощі. За оптимального розвитку подій діти доводять розпочату справу до кінця, невдачі псують їм настрій, породжують боротьбу мотивів. Старші дошкільники вже здатні виконувати складні мовні інструкції дорослих. У словесному плануванні власних дій вони здебільшого не використовують мовлення вголос, а складають план і керують своїми діями подумки. Проте у важких випадках, які вимагають стримування сильних бажань, часто промовляють вголос.

Дитина здатна обмежувати свої бажання, долати перешкоди, правильно оцінювати результати своїх дій, передбачати наслідки дій. Формується самоконтроль у діяльності і поведінці, розвивається здатність до вольового зусилля, складається довільність у сфері рухів, дій, пізнавальних процесів і спілкування з дорослими. Старший дошкільник стає більш організованим, навчається підпорядковувати

свою активність вимозі «треба», починає діставати задоволення від подолання труднощів, виконання певних завдань, виявляє інтерес до самого себе: цікавиться будовою тіла, зовнішністю, якостями та властивостями, органами чуттів, усвідомлює незворотність статевої належності і починає відповідно будувати свою поведінку.

Інтерес до знань стає самостійним мотивом дій дитини, починає спрямовувати її поведінку. На основі прагнення до самоствердження у старших дошкільників переважає бажання виграти, бути першим. Їм доступні настільні та спортивні ігри, пов'язані із змаганням.

Старші дошкільники усвідомлено дотримуються моральних норм, пов'язаних з допомогою іншим людям. Як свідчать дослідження, суспільні мотиви вже у дошкільному віці можуть мати значну спонукальну силу, більшу ніж мотиви особистої користі, інтерес до звичайної, процесуальної сторони діяльності. Виникають вони не спонтанно, а завдяки виховному впливу дорослих.

Завдяки виникненню ієрархії мотивів, їх супідрядності в старшого дошкільника складається певна лінія поведінки, розвивається здатність утримуватися від імпульсивних дій, підпорядковувати свої дії та вчинки не лише бажанням, а й необхідності. Діти здатні оцінювати свої власні вчинки, якості і можливості. Оцінку дорослих сприймають через призму власного досвіду, можуть навіть не погодитися з цими критеріями оцінювання. Це відбувається на основі вміння аналізувати результати своїх дій, відокремлювати самооцінку від оцінки себе іншими. У старшому дошкільному віці дитина добре уявляє свої фізичні і розумові можливості, особистісні якості, правильно їх оцінює, але мотивувати самооцінку їй ще важко. Самооцінка дитини із загальної стає диференційованою. Вона робить висновки про свої досягнення у різних видах діяльності, бачить, з чим справляється краще, а з чим гірше, збільшується кількість особистісних якостей та видів діяльності, які дитина може оцінити, оцінює себе як представника певної статі. З'являється чітка, впевнена, в цілому емоційно позитивна самооцінка, що є важливою умовою формування життєвої компетентності. Для цього віку характернішим є завищення самооцінки, а не заниження, і це є нормальним виявом психічного розвитку. Дитина об'єктивніше оцінює результат діяльності, ніж поведінку.

Складається такий важливий показник розвитку самосвідомості як усвідомлення себе в часі та життєвому просторі. Старший дошкільник просить дорослих розповісти, яким він був маленьким, задоволено згадує епізоди недалекого минулого. Не усвідомлюючи змін, що відбуваються в ньому з часом, розуміє, що раніше був іншим. Його цікавить також минуле близьких людей. У дошкільника формується здатність усвідомлювати майбутнє: він хоче піти в школу, освоїти професію, вирости, щоб набути певних переваг.

Дитина не лише звертається до дорослого за розповідями про себе в минулому, а й згадує це самостійно. Події власного минулого і себе в ньому дитина оцінює об'єктивно, висловлюючи критичні зауваження. Про майбутнє думає з надією, вірить у здійснення своїх мрій, оскільки в ньому не здійснила жодних небажаних вчинків. Минуле, теперішнє і майбутнє дитина сприймає як можливість усвідомити себе в житті в усіх вимірах. Завдяки цьому перспектива, що відкривається перед нею, стає надбанням, визначає розвиток її особистості.

Старші дошкільники все частіше виявляють не прагматичну поведінку, коли моральний вчинок пов'язаний з вигодою для себе, а безкорисливу, що не залежить від зовнішнього контролю, мотивом якої є моральна самооцінка. Іншими словами, вони переходять від стихійної моральності до свідомої, коли моральна норма починає регулювати взаємини між людьми, розуміють, що дотримання норми є передумовою успішної колективної діяльності. Це позбавляє необхідності зовнішнього контролю за дотриманням ними моральних норм. Їхня поведінка стає моральною навіть за відсутності дорослого, коли дитина впевнена у безкарності свого вчинку і не бачить вигоди для себе. Зароджується відповідальність як базова якість особистості, важливий морально-етичний регулятор міжлюдських стосунків, стимулятор активної діяльності, запорука продуктивного життя.

Діти виявляють три типи моральної поведінки: дисциплінований — уміють свідомо стримувати себе, недисциплінований правдивий — стурбовано зізнаються, що порушили вимогу, недисциплінований неправдивий — проявляється у цьому віці найяскравіше.

У старшому дошкільному віці визначається коло особисто значущих для дитини, авторитетних людей і тих, до кого вона ставиться байдуже. Свідомішим та вмотивованішим стає вибір старшого

дошкільника, який уже здатний пояснити свої вподобання, прихильність чи неприязнь до певних осіб, формується система елементарних цінностей, з'являються перші життєві плани, наміри, мрії, стає зрозумілим, які життєві тенденції домінують у дитини — орієнтація на зовнішнє життя чи на власне «Я», свій внутрішній світ, мотив досягнення успіху чи уникнення невдач, на прагнення реалізувати свої здібності, активно заявити про себе оточенню чи залишитися в тіні непоміченим. Заявляють про себе і такі негативні явища особистісного становлення, як фобії, тривоги, депресії, прояви нервовості, на які важливо своєчасно звертати увагу.

Старший дошкільник цікавиться будовою власного тіла, зовнішністю, своїми фізичними якостями та можливостями, органами чуттів, залежністю свого здоров'я від різних життєвих чинників, власними переживаннями, думками, мріями, має уявлення про свій внутрішній світ, орієнтується в специфіці свого емоційного стану та різних настроях, усвідомлює, що власне ім'я вказує на його індивідуальність, статеву належність.

Посилюється інтерес до проблеми статі — увага зміщується на роль батька у народженні дітей, на те, чому діти бувають схожими на своїх батьків, чи можуть народитися діти в дітей. Завершується становлення статевого самоусвідомлення і засвоюється стереотип статево-рольової поведінки. Діти усвідомлюють сталість статевої належності. Створюються одностатеві ігрові групи, що сприяє усвідомленню дітьми статевої відмінностей. Інтереси, ігри і заняття в одностатевих групах мають статево спрямованість. З'являються перші почуття симпатії і закоханості, предметом любові може стати будь-яка доросла людина з оточення дитини.

Виникає нове утворення — усвідомлення свого соціального «Я» і займання дитиною певної внутрішньої позиції щодо її взаємин з оточенням. Внутрішня позиція багатьох старших дошкільників свідчить про їхню готовність до соціальної позиції школяра. Вона є своєрідною системою потреб, пов'язаних з навчанням, яка є новою, серйозною, справжньою, соціально значущою діяльністю, що втілює у собі якісно новий для дитини спосіб життя.

4. ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАСВОЄННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК НА КОЖНОМУ ВІКОВОМУ ЕТАПІ

4.1. Психологічні передумови засвоєння знань, умінь та навичок дітьми раннього віку

1. *Соціальна ситуація розвитку*: спільна діяльність дитини з дорослим на правах співпраці, зміст якої — засвоєння суспільно-вироблених способів використання предметів.

2. *Новоутворення*: оволодіння прямим ходінням; розвиток предметної діяльності; опанування мовою; зародження нових видів діяльності; зародження вміння здійснювати свідомий намір, планувати свої дії, прогнозувати майбутній результат, перехід до зорового орієнтування; формування наочно-дійового мислення; виникнення знакової функції свідомості; поява нового процесу пам'яті — відтворення; формування основ уяви; зростання самостійності в освоєнні життєвого простору; засвоєння елементарних форм поведінки; зародження самосвідомості (формування системи «Я»).

3. *Криза трьох років*: виокремлення себе з оточення та порівняння з іншими людьми; прагнення робити все самому; намагання йти супроти бажань дорослих; конфлікт з опікою батьків.

4. *Провідна діяльність*: предметна — дії з предметами використовуються як засіб досягнення мети.

5. *Інші види діяльності*:

- формування передумов ігрової діяльності — здатності до сюжетно-відображувальної та рольової ігор;
- перехід дитини від предметної дії до виконання нею ігрової ролі;
- виникнення власне ігрової дії, що відзначається умовністю виконання та уявним результатом;
- залучення дитиною до гри предметів-замінників, наділення їх ігровим значенням;

- формування здатності ставити і вирішувати ігрові завдання (ігрові цілі та способи їх досягнення);
- зародження ігрової взаємодії з однолітками;
- зародження таких продуктивних видів діяльності як малювання, ліплення, аплікація, конструювання;
- виникнення образотворчих дій на основі предметних дій малюка з олівцем при появі осмислення його слідів;
- поява перших конструкцій у результаті практичних дій з різними предметами: кубиками, пірамідками тощо;
- ознакою власне образотворчої діяльності дитини є називання нею зображеного;
- виникнення передумов трудової діяльності — потреба у співпраці та взаємодії з дорослим, прагнення діяти як дорослий;
- формування елементарних трудових умінь і навичок;
- завдяки навчанню створення передумов для переходу на вищий етап розумової діяльності;
- ситуативно-ділове спілкування — активність у спілкуванні, спілкування за допомогою практичних дій.

6. Пізнавальні психічні процеси:

- розвиток мовлення пов'язаний не тільки зі спілкуванням з дорослим, а й включений у практичну діяльність з освоєння предметів;
- високий ступінь розуміння мовлення дорослого;
- формування активного мовлення;
- мова стає основним засобом спілкування з дорослими та однолітками;
- стрімке зростання словникового запасу (назви предметів і осіб, слова на позначення дій, якостей, переживань, вимог, пропозицій, бажань);
- поява творчої спрямованості мовлення, елементарного словотворення;
- оволодіння елементарними формами граматичної будови мовлення;
- виникнення описового, розгорнутого мовлення;
- формування не тільки комунікативної, а й узагальнюючої та регулятивної функції мовлення;

- формування слухання і розуміння літературних творів, розповідей дорослого;
- концентрування уваги на діях з предметами, наприкінці року – на мовленні дорослого;
- привертання уваги яскравими, сильними або новими подразниками;
- найбільша стійкість уваги в активній діяльності: в іграх, маніпуляціях з предметами, у різних діях;
- слабка регуляція властивостей уваги;
- розвиток зорової, тактильної й кінестетичної чутливості, координація рухів рук та очей;
- активність, пов'язана з розвитком практичних умінь, мовлення та наочно-дійового мислення;
- сприйняття набуває цілісного характеру;
- доступність зорового вибору за зразком;
- здатність упродовж тривалого часу порівнювати розмір, форму, колір предметів, добирати частини предмета;
- розрізнення дитиною форм й величини предметів, які є умовою предметних дій;
- користування сенсорними еталонами;
- створення основи для подальшого засвоєння сенсорних еталонів;
- опанування системи дій з предметами (використання предметів як знаряддя);
- виникнення основ оцінкових дій сприйняття;
- розрізнення напрямків відносно себе, орієнтування в найближчому просторі;
- розвиток у дитини наприкінці року здатності до порівняння предметів та явищ, співвідношення властивостей одних предметів з властивостями інших;
- мислення наочно-дійове;
- зародження наочно-образного мислення;
- поява перших суджень про навколишній світ, елементарних запитань;
- формування перших узагальнень;
- зародження вміння здійснювати свідомий намір, елементарно планувати свої дії, прогнозувати майбутній результат;

- пам'ять досить пластична, мимовільна, перші прояви довільності;
- найкращий розвиток образної пам'яті;
- запам'ятовування емоційного матеріалу, що супроводжується наочними та звуковими ілюстраціями;
- інтенсивний розвиток словесної пам'яті;
- зростання обсягу і міцності збереження матеріалу;
- перші прояви репродуктивної (відтворювальної) уваги.

7. Емоційно-вольова сфера:

- інтенсивний розвиток почуттів: прихильність, співчуття, симпатія, задоволення успіхом, зародження почуття самоповаги та ін.;
- елементарні прояви естетичного ставлення;
- чутливість до оцінних суджень дорослих;
- намагання досягти бажаної мети.

8. Формування особистості:

- оволодіння правилами поведінки;
- відкриття свого внутрішнього світу, свого «Я»;
- розуміння належності до певної статі;
- зростання прагнення до самостійності, автономної діяльності;
- бажання відповідати вимогам дорослих, у 50 % випадків виконання їх вимог;
- поступове вивільнення самооцінки від оцінки дорослих;
- найпростіші взаємини з однолітками.

4.2. Психологічні передумови засвоєння знань, умінь та навичок дітьми молодшого дошкільного віку

1. *Соціальна ситуація розвитку:* дитина виходить за межі вузького звичного для неї родинного кола, прагне увійти у світ соціальних взаємин дорослих людей, який перетворюється на центр її життєдіяльності.

2. *Новоутворення:* перехід малюка до активних стосунків з однолітками, дорослими, з предметним світом; надзвичайна чутливість до мовних явищ; формування сприйняття як відносно самостійного

процесу; зародження довільності психічних процесів; виникнення елементів символічної функції мислення та внутрішнього плану дій; децентрація мислення; виникнення перших спогадів; цілеспрямована поведінка; поява підпорядкованості мотивів; наявність самооцінки.

3. Провідна діяльність: сюжетно-рольова гра (за ініціативою дорослого та самостійна).

4. Інші види діяльності:

- формування внутрішнього плану дій в образотворчій діяльності, здатність планувати, мати задум;
- основи креативності в процесі конструювання;
- наслідувальний характер праці;
- зацікавленість трудовою діяльністю;
- ігровий характер участі в елементарній трудовій діяльності;
- інтерес до процесу трудової діяльності, до самого виконання трудових дій;
- початковий етап готовності до навчання;
- формування навичок учіння;
- зародження пізнавального мотиву спілкування.

5. Пізнавальні психічні процеси:

- надзвичайно висока активність мовлення;
- самостійне словотворення;
- вміння формулювати речення;
- прагнення здобути інформацію;
- діалогічний характер мовлення;
- провідна роль ситуативного мовлення;
- зв'язок мовлення із самостійною практичною діяльністю;
- забезпечення планування діяльності егоцентричним мовленням;
- мовлення дитини як супровід дії і вираження їх результатів;
- увага як відображення інтересів дитини;
- нестійкість мимовільної уваги;
- найбільша стійкість уваги в ігровій діяльності;
- підвищення чутливості аналізаторів;
- активний розвиток слухової чутливості;
- поступове відокремлення сприйняття від предметної дії;
- розгляд предмета на основі сприйняття;

- засвоєння системи сенсорних еталонів;
- мислення дитини «діючі»;
- наочний характер мислення;
- розв'язання завдань на рівні наочно-дійового мислення;
- осмислення завдань після його розв'язання;
- формування наочно-образного мислення;
- зародження елементів логічного мислення;
- висока пізнавальна активність, допитливість;
- пам'ять мимовільна, зароджується довільна;
- легке запам'ятовування наочних об'єктів;
- розвиток рухової пам'яті;
- перевага образної пам'яті над словесною і тісний зв'язок з уявленням;
- перші спогади;
- уява мимовільна, зародження довільної;
- лише відтворювальна уява;
- виникнення явища заміщення на основі розбіжності уявлення та реального предмета;
- нестійкість уяви, швидка зміна образів під впливом зовнішніх вражень.

6. Емоційно-вольова сфера:

- значна емоційна збудливість;
- яскравість, ситуативність почуттів;
- легке сприйняття емоцій та почуттів інших;
- підвищена чутливість до настрою і ставлення до себе оточуючих;
- основи моральних та інтелектуальних почуттів;
- усвідомлення результату і способу дії з предметом;
- неможливість упродовж тривалого часу контролювати свої рухи, співвідносити результат і умови діяльності, відстежувати процес досягнення мети;
- легка втрата мети діяльності;
- незасмученість дитини внаслідок невдач.

7. Формування особистості:

- поведінка невизначена, позбавлена основної мети;
- зміна мотивів поведінки залежно від ситуації;

- зародження підпорядкування мотивів;
- засвоєння правил поведінки в діяльності, спілкуванні;
- суб'єктивність самооцінки, вплив випадкових чинників;
- захищеність самооцінки;
- усвідомлення своєї індивідуальності і себе як активної особистості.

4.3. Психологічні передумови засвоєння знань, умінь та навичок дітьми середнього дошкільного віку

1. *Соціальна ситуація розвитку*: суттєво ускладнюються і диференціюються взаємини з дорослими, все більшу роль починають відігравати однолітки. Центром життя дитини залишається дорослий.

2. *Новоутворення*: виникнення справжньої спільної гри; зростання довільності психічних процесів; початок довільного відтворення, а згодом довільного запам'ятовування; самостійність у характері мовного спілкування; потреба в пояснювальному мовленні; виникнення наочно-схематичного мислення; поява довільної поведінки; усвідомлення морального змісту правил поведінки; бажання бути корисним дорослому; стійка самооцінка.

3. *Провідна діяльність*: сюжетно-рольова гра (задум, роль не змінюється до кінця гри).

4. Інші види діяльності:

- використання знань та досвіду у різних видах діяльності, у нових умовах;
- задоволення своїх інтересів в діяльності, яка обирається дитиною самостійно, особливо якщо вона нова й цікава;
- поява елементів композиції у зображувальній діяльності;
- ускладнення й урізноманітнення трудової діяльності;
- початок диференціації праці як серйозної справи від гри;
- початок передумов задуму трудових дій їх здійсненню;
- поєднання інтересу до праці з інтересом до її результату;
- самостійність у трудових діях;
- готовність до засвоєння знань, виконання пізнавальних завдань;
- високий рівень розвитку пізнавального мотиву спілкування.

5. Пізнавальні психічні процеси:

- виявлення інтересу до того, що відбувається в групі та довкіллі;
- висока активність мовної діяльності;
- сенситивний період розвитку фонематичного слуху;
- здійснення звукового аналізу слів поза ігровою ситуацією;
- виникнення контекстного (зв'язного) мовлення;
- початок осмислення значення слова, переказування невеличких творів, розповіді деяких подій з власного життя;
- перетворення егоцентричного мовлення на внутрішнє;
- найбільше навантаження мовлення щодо регуляції дитячої поведінки;
- перевага мимовільної уваги;
- початок керування своєю увагою, із застосуванням певних способів;
- незначна здатність до розподілу уваги;
- диференціація за допомогою аналізаторів різних властивостей предметів і явищ навколишнього світу;
- успішне опанування внутрішніми способами сприймання: воно стає розчленованим;
- планомірне і послідовне обстеження та описування предмета, тримаючи його у руках;
- недосконале сприйняття сюжетних зображень;
- наявність наочно-образного мислення, яке впливає на міркування;
- уміння створювати і використовувати схематизовані образи;
- самостійне встановлення зв'язків між окремими фактами, причинові зв'язки, практична перевірка;
- експериментування з предметами, проведення дослідів;
- обґрунтування власних міркувань з елементами доведення;
- здійснення самостійного пошуку на окремих етапах розв'язання проблеми;
- дія відповідно до мети;
- стійка вираженість пізнавального характеру запитань;
- мимовільність пам'яті;
- довільне запам'ятовування (з використанням повторення, елементарної систематизації матеріалу);

- перевага запам'ятовування у грі;
- стійкість уяви, яскравість, жвавість образів, пов'язаних з почуттями та зовнішньою діяльністю;
- перевага відтворювальної уваги;
- початок розвитку творчої уяви.

6. Емоційно-вольова сфера:

- вік афективності;
- швидкий перехід від одного стану до іншого;
- певна стійкість почуття;
- швидкий розвиток інтелектуальних почуттів;
- виникнення основ естетичних почуттів;
- здатність самостійно, спонтанно співчувати іншим, емоційно переживати літературні й музичні твори;
- виникнення почуття обов'язку;
- свідоме визначення мети;
- виконання нецікавих дій з метою досягнення цілі;
- розуміння власних рухів, навмисне відтворення їх під час повторення дій з предметом;
- свідомий контроль поведінки та керування нею;
- здатність підпорядковувати мету, самостійність та ініціативність;
- відсутність стимулу у досягненні мети у зв'язку із невдачами в діяльності.

7. Формування особистості:

- підкорення думці більшості, конформність;
- свідоме співвідношення поведінки з поведінкою однолітків;
- керування у поведінці ігровими мотивами та мотивами встановлення і збереження позитивних взаємин з дорослими і дітьми, мотивами самоствердження;
- ототожнення правил поведінки з регуляторами поведінки;
- суттєва залежність оцінки себе від оцінки дорослого;
- завищеність самооцінки.

4.4. Психологічні передумови засвоєння знань, умінь та навичок дітьми старшого дошкільного віку

1. *Соціальна ситуація розвитку*: розширюється коло спілкування з оточуючими. Дитина прагне увійти у світ соціальних взаємин дорослих людей. Центром для неї є дорослий як носій суспільних функцій та вимог.

2. *Новоутворення*: потреба в суспільно значущій діяльності; виникнення уявної гри; перший схематичний обрис дитячого світогляду; внутрішні етичні інстанції (зачатки почуття совісті); підпорядкування (ієрархія) мотивів; здатність до рефлексії, антиципації (передбачення можливих дій та оцінок з боку інших); самоконтроль у діяльності і поведінці, моральна самооцінка.

3. *Криза розвитку*: дитина хоче бути дорослою, а не грати в дорослих; усвідомлює себе дошкільником і хоче стати школярем (фаза вступу в перехідний період).

3. *Провідна діяльність*: сюжетно-рольова гра (ускладнення сюжетів, урізноманітнення ігор, їх розгорнутість, моделювання стосунків, творчий характер ігор, дотримання правил відповідно до ігрових ролей), інші види ігор: режисерські ігри, ігри-фантазії, ігри з правилами.

4. Інші види діяльності:

- правдоподібність зображень предметів;
- точність зображень;
- поява цікавих конструктивних розв'язань;
- здатність до планування діяльності;
- зацікавленість результатом діяльності;
- зачатки працелюбства;
- початок формування навчальної діяльності;
- виокремлення навчальної діяльності з інших видів;
- інтерес до набуття знань і вмінь на перспективу;
- здатність розв'язувати різноманітні пізнавальні завдання;
- бажання навчатися;
- особистісний мотив як провідний у спілкуванні;
- мовлення як основний засіб спілкування.

5. Пізнавальні психічні процеси:

- завершення процесу опанування мовленням;

- засвоєння всіх сторін мови, формування її нових форм та вдосконалення функцій мовлення;
- завершення процесу фонематичного розвитку, дитина чує та розмовляє правильно;
- усвідомлення звукового та словникового складу мовлення;
- високий рівень контекстного мовлення;
- перехід від діалогічного до монологічного мовлення;
- активність зв'язного діалогічного мовлення, розуміння іншого;
- збагачення функцій внутрішнього мовлення;
- удосконалення здатності дитини розповідати за картиною, переказувати почуте, складати творчу розповідь;
- формування передумов засвоєння письмового мовлення;
- перетворення мовлення дитини на засіб регулювання її поведінки;
- виникнення пізнавального ставлення до мови (дитина пізнає закони рідної мови в процесі експериментування);
- високий рівень розвитку мимовільної уваги;
- оволодіння довільною увагою;
- початок формування післядовільної уваги;
- утримання уваги на непривабливих предметах;
- здатність аналізаторів диференціювати різні властивості явищ навколишнього світу;
- систематизований і планомірний розгляд предмета, опис його властивостей через зорове сприйняття, не тримаючи його у руках;
- точне й узагальнене сприйняття;
- орієнтування в просторі, незалежне від власної позиції;
- розвинене сприйняття часу;
- бурхливий розвиток наочно-образного мислення;
- здатність використовувати модельні образи, розуміння різних предметів, їх складових;
- умінь класифікувати, абстрагуватися;
- здатність до експериментування з новим матеріалом;
- ознаки словесно-логічного мислення;
- висока точність мимовільного запам'ятовування;
- довільна пам'ять (як під час сприйняття та збереження інформації, так і її відтворення), довільне запам'ятовування інформації;

- високий рівень рухової пам'яті;
- найбільша ефективність зорової пам'яті;
- інтенсивний розвиток словесних форм пам'яті;
- творча уява;
- можливість уявити кінцевий результат, проміжні етапи;
- здатність прогнозувати майбутні події;
- створення цілих дитячих світів;
- перетворення невідомого у відоме шляхом комбінування.

6. Емоційно-вольова сфера:

- засвоєння мови почуттів: міміки, жестів, поз, інтонацій голосу;
- здатність відчувати гордість, жаль, заздрощі, ревності;
- зародження почуття гумору;
- довільний контроль всіх пізнавальних процесів;
- здатність обмежувати свої бажання, долати перешкоди;
- здатність до тривалих вольових дій;
- оволодіння вмінням довільно регулювати свою діяльність.

7. Формування особистості:

- провідна роль моральних мотивів поведінки в ієрархії мотивів;
- виконання складних мовних інструкцій дорослого;
- здатність правильно оцінювати результати, наслідки дій;
- поява ознак самоконтролю;
- здатність наслідувати позитивний еталон.

5. ДІАГНОСТИКА ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

5.1. Особливості психодіагностики дітей раннього віку

Сьогодні, як ніколи раніше, зустрічаються спроби дати цілісне і ґрунтовне пояснення розвитку психіки дитини раннього віку, зростає увага різних фахівців до раннього дитинства. Адже від психічного розвитку дитини в ранньому дитинстві залежить її розвиток у наступних періодах. Саме в цьому віці необхідно забезпечити найсприятливіші умови розвитку. Будь-яке стимулююче втручання буде активізувати розвиток, якщо це втручання зробити тоді, коли дана функція виникає і розвивається, в оптимальний час її розвитку. А тому необхідна оцінка психічного розвитку вже з раннього віку.

Оцінити психічний розвиток дитини раннього віку особливо необхідно ще й тому, що рання діагностика робить більш можливою ранню профілактику та корекцію. Відомо, що чим менша дитина, тим пластичність її організму, а особливо пластичність мозку, більша, і психіка легше розвивається та перебудовується. Варто знати, що необхідно дитині у ранньому віці одержати від середовища, які зовнішні стимули, щоб забезпечити її повноцінний розвиток. Саме тому необхідно мати правильне уявлення про розвиток дитини. У цьому плані застосування і використання належних і адекватних методів для діагностики та оцінки психічного розвитку у ранньому дитинстві є досить актуальним.

Основоположником розробки методів оцінки психічного розвитку у ранньому дитинстві вважається американський психолог Арнольд Гезелл. На основі численних спостережень, він встановив показники розвитку в чотирьох сферах (моторний розвиток, мова, поведінка, пристосування, особиста і соціальна поведінка). Своім виглядом і формою цей метод послугував зразком для пізнішого створення подібних методів іншими авторами в різних країнах. Методи діагностики дітей раннього віку у наш час складають певну

проблему. Є досить мало діагностичних методик, які можна використовувати у роботі з дітьми раннього віку. Розроблені лише показники психічного розвитку, але не визначена єдина стандартизована процедура ні при самому дослідженні, ні при тлумаченні наслідків.

Ранній вік є дуже складним для діагностичного обстеження. Саме в цьому віці відбувається становлення основних особистісних структур, психічних процесів, розвиваються творчі здібності дитини. Однак, малюк ще сильно прив'язаний до матері. Зі вступом до дошкільного закладу формується прив'язаність дитини до нових дорослих. Тому однією з найбільш гострих проблем у цьому віці є адаптація в дошкільному закладі. Необхідно враховувати особливості вікової кризи 3-х років. Особливої уваги заслуговує проблема раннього розвитку здібностей.

Найхарактернішою особливістю психічного розвитку дітей раннього віку, що має важливе значення для подальшого становлення, є домінуюча роль сприйняття, яке розвивається найінтенсивніше. Всі інші психічні функції пов'язані із сприйняттям і керуються ним. Саме через сприйняття дитина отримує багатий та різноманітний матеріал для початкової розумової діяльності. А багата інформація, яку дитина накопичує в цьому віці, є міцною основою для подальшого розвитку.

Ранній вік є сенситивним для розвитку таких основних проявів психічного розвитку: процесу ходіння, оволодіння процесом мовлення, оволодіння співвідносними та знаряджевими діями, перших емоційних уподобань. Якщо названі процеси з якихось причин не розвинулися у цей період, то пізніше їх засвоєння не відіграє такої ролі в розвитку, як під час оптимального періоду.

Психодіагностика у цьому віці в основному може бути лише об'єктивною, не спиратися на самооцінку і самоаналіз дитини. Тому основним засобом збору інформації про дітей є спостереження, а основним діагностичним методом — природний експеримент, під час якого створюється певна життєва ситуація, достатньо добре знайома дитині. Найкращі діагностичні результати у дітей раннього віку можна отримати, спостерігаючи за ними у процесі занять провідною для даного віку діяльністю — предметною.

Рівень загального психічного розвитку доцільно діагностувати у всіх дітей, які відвідують 1-шу молодшу групу. Таке обстеження

проводять в кінці навчального року або психолог з вихователем, або вихователь за матеріалами, розробленими психологом при його пасивній участі. Це повинна бути цільова діагностика, основне завдання якої — визначення не лише позитивних, а й негативних тенденцій у розвитку.

Основні сторони психіки в ранньому дитинстві виявляються не хаотично і не випадково, вони виникають і реалізуються в певному порядку і послідовності, підкоряються певним закономірностям розвитку. Це не означає, що вони заздалегідь подані в готовому і закінченому вигляді і лише чекають свого часу, щоб виявитися. Психічні процеси, властивості і здібності представлені як задатки, як можливості розвитку; їх повноцінний розвиток буде залежати від зовнішніх умов, від ефективності внутрішніх дій, і насамперед від соціальних впливів та виховання. Отже, якщо буде встановлено недостатність або відставання розвитку при діагностиці й оцінці психічного розвитку дитини, то потрібно шукати причини в двох напрямках: внутрішніх можливостей і впливу середовища.

Характерними особливостями поведінки дітей раннього віку є афективність, імпульсивність і ситуативність. Ці особливості поведінки малюків можуть істотно впливати на результати будь-якого дослідження. Саме тому дослідження має бути кількаретовим, щоб отримати інформацію про реальний стан психічного розвитку дитини.

Психічні прояви у ранньому дитинстві дуже складні, їх не можна так просто і безпосередньо виявити. Лише застосування абсолютних та адекватних методів оцінки психічного розвитку може дати об'єктивні результати, що надасть можливість правильно прогнозувати подальший розвиток дитини.

5.2. Методи психодіагностики дітей третього року життя

У пізнавальному розвитку малюка третього року життя відбуваються значні зміни, які виводять його на більш високий рівень порівнянь і узагальнень. Досить високого рівня в порівнянні з попереднім роком досягають сприйняття, пам'ять дитини і стійкість уваги, формується наочно-дійове мислення і з'являється наочно-образне

мислення, виникають передумови для переходу до якісно нового етапу засвоєння того, що її оточує.

Дитина третього року життя розуміє і може висловлювати словами фізичні стани (біль, спрагу, стомлюваність, голод і т.д.) і бажання (їсти, спати і т.д.). Емоційний стан людини (засміявся, заплакав, зрадів і ін.) дитина починає зв'язувати з причиною і наслідком будь-яких впливів або з результатом діяльності, яка вдалася, або, яка не вдалася.

Діагностичні методики для дітей раннього віку побудовані так, щоб не лише практичний психолог, а й вихователь зміг використовувати їх в умовах щоденної життєдіяльності малюків у групі. Діагностичні обстеження включено у процес будь-якої спільної діяльності дорослого і малюка.

Для проведення діагностики пропонується цілий комплекс завдань, який дасть змогу виявити різнобічні особливості розвитку дитини і скласти цілісне уявлення про її психіку.

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ

Методика «Назви іграшки та предмети»

(для визначення рівня розвитку активного словника)

Підготовлені іграшки та предмети: машина, лялька, пірамідка, рушник, серветка, ножиці, чашка, миска, ложка, олівець.

Інструкція дитині: «Я буду показувати тобі іграшки, предмети, а ти їх будеш називати».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильно названу іграшку чи предмет). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат – 10 балів.

Висновки про рівень розвитку активного словника

10 балів – дуже високий

8–9 балів – високий

4–7 балів – середній

2–3 бали – низький

0–1 бал – дуже низький

Методика «Зміни слово за числом»

(для визначення рівня розвитку граматичних умінь)

Підбрані слова: альбом, зошит, олівець, фарба, книжка, стіл, вікно, лампа, ліжко, стілець.

Інструкція дитині: «Я буду називати словом предмет, а тобі потрібно так змінити слово, щоб стало багато предметів. Наприклад, я скажу слово «картина», а тобі потрібно відповісти «картини».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильно назване слово). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку граматичних умінь

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Хто це?»

(для визначення рівня розвитку комунікативного мовлення)

Дорослий показує дитині іграшки і пропонує відповісти на запитання.

Інструкція дитині: «Зараз ми з тобою пограємося. Я тобі покажу іграшку і буду ставити запитання, а ти будеш відповідати».

I. Іграшка «Собака»

1. Хто це?
2. Як собака кричить?
3. Який собака?
4. Що їсть собака?
5. Як називаються дитинчата собаки?

II. Іграшка «Курка»

1. Хто це?
2. Як курка кричить?
3. Яка курка?
4. Що їсть курка?
5. Як називаються дитинчата курки?

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за кожну правильну відповідь). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат – 10 балів.

Висновки про рівень розвитку комунікативного мовлення

- 10 балів – дуже високий
- 8–9 балів – високий
- 4–7 балів – середній
- 2–3 бали – низький
- 0–1 бал – дуже низький

Методика «Знайди відмінність у словах»

(для визначення рівня розвитку фонематичного слуху)

Підготовлені пари слів:

1. Чашка – кашка
2. Шапка – сапка
3. Мишка – миска
4. Кішка – кишка
5. Вуха – муха
6. Річка – нічка
7. Ліс – ніс
8. Гриб – грип
9. Дід – біб
10. Галя – Валя

Інструкція дитині: «Я буду називати слова, що різняться одним звуком. Тобі потрібно назвати цей звук».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за кожну правильну відповідь). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат – 10 балів.

Висновки про рівень розвитку фонематичного слуху

- 10 балів – дуже високий
- 8–9 балів – високий
- 4–7 балів – середній
- 2–3 бали – низький
- 0–1 бал – дуже низький

**Методика «Розбери і склади мотрійку»
(для визначення рівня розвитку стійкості уваги)**

Підготовлена розбірна мотрійка.

Інструкція дитині: «На столі стоїть мотрійка, але вона не звичайна, а розбірна. Тобі потрібно її спочатку розібрати, а потім знову її скласти».

Оцінювання результатів

10 балів — дитина правильно розібрала і склала мотрійку менше ніж за 100 сек.

8–9 балів — дитина правильно розібрала і склала мотрійку за 100 сек.

4–7 балів — дитина розібрала і склала мотрійку за час від 100 до 110 сек.

2–3 бали — дитина правильно розібрала і склала мотрійку з допомогою за час від 110 сек. до 120 сек.

0–1 бал — дитина правильно розібрала і склала мотрійку з допомогою, затративши більше ніж 120 сек.

Висновки про рівень розвитку стійкості уваги

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Методика «Різнокольорова квіточка»

(для визначення рівня сформованості уявлень про кольори)

На аркуші паперу наклеєна квітка, яка складається з пелюсток різного кольору (червоний, жовтий, зелений, синій, коричневий, чорний).

Інструкція дитині: «Подивись, яка гарна квіточка. Вона не звичайна, а казкова. У неї пелюстки різного кольору. Давай назвемо ці кольори».

Оцінювання результатів

- 10 балів — дитина правильно назвала 6 кольорів.
- 8–9 балів — дитина правильно назвала 5 кольорів.
- 4–7 балів — дитина правильно назвала 3–4 кольори.
- 2–3 бали — дитина правильно назвала 2 кольори.
- 0–1 бал — дитина правильно назвала 1 колір.

Висновки про рівень сформованості уявлень про кольори

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Назви і знайди таку саму фігуру»

(для визначення рівня розвитку зорового сприйняття)

На столі перед дитиною лежать малюнки геометричних фігур: круг, квадрат, трикутник. Підготовлені відповідні фігури.

Інструкція дитині: «Я тобі буду показувати геометричну фігуру, а ти її назвеш і знайдеш таку ж на малюнку».

Оцінювання результатів

- 10 балів — дитина правильно назвала і знайшла на малюнку геометричні фігури менше ніж за 15 сек.
- 8–9 балів — дитина правильно назвала і знайшла на малюнку геометричні фігури за 15 сек.
- 4–7 балів — дитина правильно назвала і знайшла на малюнку геометричні фігури за час від 15 сек. до 20 сек.
- 2–3 бали — дитина правильно назвала і знайшла на малюнку геометричні фігури за час від 20 сек. до 25 сек.
- 0–1 бал — дитина правильно назвала і знайшла на малюнку геометричні фігури з допомогою, затративши більше ніж 30 сек.

Висновки про рівень розвитку зорового сприйняття

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Склади піраміду»

(для визначення рівня розвитку наочно-дійового мислення)

Перед дитиною ставлять піраміду і знімають з неї всі кільця.

Інструкція дитині: «Подивись, яка гарна піраміда стоїть на столі. Вона складається з кілець різної величини і різного кольору. Я зараз зніму з неї всі кільця, а ти їх знову надінеш так само. При цьому тобі потрібно назвати колір і величину (більший, менший) кожного кільця».

Оцінювання результатів

10 балів — дитина правильно склала піраміду, правильно назвала колір і величину кілець.

8–9 балів — дитина правильно склала піраміду, правильно назвала колір кілець, допустила одну помилку при називанні величини.

4–7 балів — дитина допустила одну помилку при складанні піраміди, одну помилку при називанні кольору, при називанні величини.

2–3 бали — дитина правильно склала піраміду з допомогою, допустила по дві помилки при називанні величини і кольору.

0–1 бал — дитина правильно склала піраміду з допомогою, назвала лише один колір, величини не назвала.

Висновки про рівень розвитку наочно-дійового мислення

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Методика «Назви тварини»

(для визначення рівня розвитку образної пам'яті)

Інструкція дитині: «Назви тварини, які тобі відомі».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал — за кожну правильно названу тварину). Результати додаються, визначається загальна кількість балів.

Висновки про рівень розвитку образної пам'яті

10 балів — дуже високий

- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Покажи дії»

(для виявлення рівня розвитку відтворювальної уяви)

Підготовлений текст української народної казки «Дід та баба».

Інструкція дитині: «Я тобі буду розповідати казку, а ти будеш показувати, що роблять герої цієї казки». Під час розповіді казки дитині пропонується показати:

- 1) як дід бив-бив;
- 2) як баба біла- біла;
- 3) як мишка бігла;
- 4) як хвостиком махнула;
- 5) як яєчко впало;
- 6) як яєчко розбилося;
- 7) як дід плаче;
- 8) як баба плаче;
- 9) як курочка жаліє — не плач, діду;
- 10) як курочка жаліє — не плач, бабо.

Після кожного спонування робиться пауза, очікування дій дитини.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал — за кожен відтворену відповідно до змісту казки і правильно показану дію). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку відтворювальної уяви

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Методика «Мій настрій»

(для визначення умінь називати і показувати свій емоційний стан)

1. Покажи, який ти, коли веселий. Назви цей настрій.
2. Покажи, який ти, коли сумний. Назви цей настрій.
3. Покажи, який ти, коли сердитий. Назви цей настрій.
4. Покажи, який ти, коли ображений. Назви цей настрій.
5. Покажи, який ти, коли злий. Назви цей настрій.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал — за кожний правильно показаний настрій; 1 бал — за правильно названий настрій). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень умінь розрізняти і називати свій емоційний стан

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ

Методика «Частини мого тіла»

(для визначення рівня розвитку самовиявлення)

Інструкція дитині: «Я буду ставити запитання, а ти, відповідаючи на них, будеш називати і показувати частини свого тіла».

1. Покажи око. Що робить око?
2. Покажи ніс. Що робить ніс?
3. Покажи вухо. Що робить вухо?
4. Покажи руки. Що роблять руки?
5. Покажи ноги. Що роблять ноги?

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал — за кожен правильно названий і показаний частину тіла; 1 бал — за кожен правильну відповідь про її функцію). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку самовиявлення

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Діагностичні критерії розвитку особистісних якостей

1. Симпатія дорослим, одноліткам.
2. Прагнення діяти самостійно й активно, відстоювати це право («Я сам»).
3. Знання свого імені.
4. Упізнання себе у дзеркалі, на фотокартці.
5. Швидке справляння з негативними емоціями після прощання з батьками.
6. Намагання додержуватися правил культурної поведінки.
7. Виконання простих прохань, доручень.
8. Здатність брати на себе перші соціальні ролі.
9. Прояв співчуття до людей, що її оточують.
10. Подолання елементарних труднощів.

Оцінка результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку особистісних якостей

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

БАЗОВІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Самостійність

Діагностичні критерії сформованості самостійності

1. Наявність установки «Я сам».
2. Прагнення уникнути надмірної опіки дорослого.
3. Намагання дитині самій впливати на інших.
4. Здатність себе обслуговувати.
5. Здатність самостійно гратися протягом короткого часу.
6. Уміння розглядати ілюстровані книжки, журнали.
7. Складання іграшок без нагадування дорослого.
8. Прояв ініціативи у виборі предмета свого інтересу.
9. Виконання предметних дій без втручання дорослого.
10. Використання засвоєного морального правила в звичних умовах.

Оцінка результатів

Оцінки виставляються в балах (0 або 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку особистісних якостей

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Працелюбність

Діагностичні критерії сформованості працелюбності

1. Сформованість навичок самообслуговування відповідно до віку.
2. Намагання виправити неохайність у власному зовнішньому вигляді.
3. Намагання упорядкувати себе та найближчий життєвий простір.
4. Розкладання матеріалу до занять.
5. Годування рибок в акваріумі, пташок, свійських тварин.
6. Поливання рослин.

7. Посильна участь у прибиранні приміщення та присадибної ділянки.
8. Задоволення від процесу праці.
9. Елементарне прогнозування результату праці.
10. Бережливе ставлення до знарядь праці, якими користується.

Оцінка результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку особистісних якостей

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Людяність

Діагностичні критерії сформованості людяності

1. Уміння привітно вітатися та прощатися з дорослими та однолітками.
2. Використання слів, що виражають прохання, вдячність, запитання.
3. Адекватна реакція на доручення дорослого.
4. Інтерес до однолітків, їхніх ігор, зовнішнього вигляду.
5. Дотримання моральних правил у спілкуванні з дітьми.
6. Наполягання на дотриманні моральних правил іншими.
7. Елементарна увага до людей, що оточують, співчуття їм у ситуації дискомфорту.
8. Прагнення поступитися, поділитися, допомогти.
9. Негативне ставлення до грубості у поведженні.
10. Намагання дотримуватися правил культурної поведінки.

Оцінка результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку особистісних якостей

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Самолюбність

Діагностичні критерії сформованості самолюбності

1. Уміння досягати позитивних результатів у предметній діяльності.
2. Прагнення долучити інших до співпраці.
3. Усіляке демонстрування своїх досягнень.
4. Привертання уваги до своїх досягнень.
5. Вихваляння своїми досягненнями.
6. Вимагання схвалення своїх досягнень іншими.
7. Загострена реакція на зауваження, образи, що принижують гідність.
8. Часта образливість.
9. Надмірна чутливість до визнання досягнень дорослими, особливо рідними.
10. Зародження гордості.

Оцінка результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку особистісних якостей

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Відповідальність

Діагностичні критерії сформованості відповідальності

1. Здатність підпорядковувати поведінку вимогам дорослого.
2. Орієнтація не лише на особисті бажання, а й на доцільне та необхідне в конкретній життєвій ситуації.
3. Відчуття практичної спроможності.
4. Бажання допомогти іншим.
5. Бажання брати на себе відповідальність за когось або щось.
6. Прагнення взяти на себе дорослі ролі.
7. Інтерес до виконання дорослої праці.
8. Радість від виконання нескладного доручення дорослого.
9. Бережне ставлення до спільних з дорослим результатів праці.
10. Вимога підтримання оточуючими чистоти, охайності, порядку.

Оцінка результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку особистісних якостей

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Справедливість

Діагностичні критерії сформованості справедливості

1. Орієнтація на елементарні моральні правила.
2. Розрізнення понять «правильно» і «неправильно».
3. Намагання діяти відповідно до правил.
4. Спроби уникнення невірних вчинків.
5. Очікування схвалення дорослого за правильні вчинки.
6. Адекватна реакція на вимогу «роби, як треба».
7. Здатність опиратися несправедливим діям інших людей.
8. Позитивне ставлення до виконання правил дорослими та однопілітками.

9. Чутливість до утискання прав рідними та близькими.
10. Зародження почуття здорового глузду.

Оцінка результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку особистісних якостей

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Самовладання

Діагностичні критерії сформованості самовладання

1. Здатність активізуватися в ситуаціях, що потребують мобілізації зусиль.
2. Прагнення виявляти сміливість і наполегливість.
3. Спроможність гальмувати активність.
4. Елементарні прояви елементів терпіння.
5. Здатність поклатися на себе у несподіваних обставинах.
6. Здатність довіряти власним силам.
7. Здатність не впадати в розпач з приводу неуспіху, програшу.
8. Здатність долати незначні труднощі.
9. Елементарні прояви витривалості, стриманості.
10. Елементарні прояви винахідливості.

Оцінка результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку особистісних якостей

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Креативність

Діагностичні критерії сформованості креативності

1. Достатній рівень розвитку предметних дій (співвідносних і знаряддєвих).
2. Уміння варіювати, видозмінювати засвоєні способи дій з пред-
метами.
3. Здатність вносити елементи новизни у діяльність.
4. Використання знайомого у нових життєвих ситуаціях.
5. Володіння найпростішими формами рольової поведінки.
6. Здатність відображати елементарні образні дії деяких персона-
жів.
7. Елементи творчості в доборі атрибутів для певної ролі.
8. Орієнтація у кольорі, формі, величині предметів, дія методом
«спроб і помилок».
9. Опора на творчу уяву.
10. Практична апробація нових способів маніпулювання предме-
тами.

Оцінка результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Ре-
зультати додаються, визначається загальна кількість балів. Макси-
мальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості креативності

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — уже низький

Карта індивідуального психічного розвитку

Прізвище, ім'я дитини _____

Вік дитини _____

Група ДНЗ _____

Дата складання карти _____

№ п/п	Психіка дитини	Бали	Рівень розвитку	Інше	Примітка
1.	Мовленнєвий розвиток – словник – граматичні уміння – комунікативне мовлення – фонематичний слух				
2.	Пізнавальний розвиток Увага – стійкість Сенсорний розвиток – уявлення про кольори – зорове сприймання Мислення – наочно-дійове Пам'ять – образна Уява – відтворювальна				
3.	Емоційний розвиток – розрізнення емоційного стану				
4.	Особистісний розвиток – самовиявлення				
5.	Базові якості особистості – самостійність – працелюбність – людяність – самолюбство – відповідальність – справедливість – самовладання – креативність				

6. ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Дошкільне дитинство включає молодший дошкільний вік (3–4 роки), середній дошкільний вік (4–5 років), старший дошкільний вік (5–6/7 років). Період дошкільного дитинства відіграє важливу роль у психічному розвитку дитини, в становленні її особистості, набутті за допомогою дорослого власного життєвого досвіду.

6.1. Особливості психодіагностики дітей молодшого дошкільного віку

Молодший дошкільний вік багато в чому пов'язаний з попереднім періодом життя дитини — раннім віком, певною мірою зберігає його особливості, що визначає мимовільність пізнавальних психічних процесів, нестійкість проявів поведінки, її емоційних станів та самопочуття. Водночас у цей віковий період виникає багато відмінних від попереднього специфічних особливостей психічного розвитку. Розширюється коло спілкування дитини, розвивається сюжетно-рольова гра, ускладнюються види діяльності, зароджується довільність пізнавальних психічних процесів, виявляється особливий інтерес до слова, з'являються спеціальні здібності дітей (до музики, малювання тощо). У цьому віці виникають труднощі у поведінці (гіперактивність, агресивність, сором'язливість, страх і т.д.).

Діти молодшого дошкільного віку мають порівняно низький рівень розвитку самосвідомості, ще слабо усвідомлюють власні особистісні якості і не в змозі дати правильну оцінку своїй поведінці. Самооцінка і рівень домагань у них ще не сформувалися настільки, щоб мати чітке уявлення про себе, про свої достоїнства і недоліки. Тому методи психодіагностики дітей до чотирьохрічного віку не повинні включати в себе такі завдання і питання, що орієнтовані на са-

мосвідомість дитини і передбачають з її сторони усвідомлену, зважену оцінку власних особистісних якостей. Порушення цього правила може призвести до того, що дитина або не буде відповідати на поставлені питання, або дасть відповіді на них механічно, без належного розуміння суті самих питань.

При проведенні психодіагностики дітей цього віку слід мати на увазі як зміну форми гри, так і виникнення нового виду соціальної активності — міжособистісного спілкування. Діти вперше починають виявляти інтерес до однолітків і включатися з ними у спільні ігри. Відповідно методики психодіагностики повинні передбачати не тільки спостереження за дітьми в індивідуальній предметній діяльності, але і в колективній сюжетно-рольовій грі.

У 2-й молодшій групі доцільно працювати з тими дітьми, які мають негативні тенденції у пізнавальному розвитку в результаті попередньої цільової діагностики. Залишається проблема адаптації, тому що певна кількість дітей у цьому віці починає відвідувати дошкільний навчальний заклад. У цій групі доцільно визначати рівень психічного розвитку дітей два рази в рік: на початку і в кінці навчального року, здійснюючи упродовж року розвивальну роботу.

6.2. Особливості психодіагностики дітей середнього дошкільного віку

Середній дошкільний вік має свою специфіку. Значно зростає самостійність дитини, з'являються елементи довільності в управлінні пізнавальними психічними процесами (увагою, сприйняттям, мисленням, пам'яттю, уявою). Разом з тим значна частина дітей цього віку все ж характеризується домінуванням мимовільних пізнавальних процесів, і саме на такі процеси спирається дитина, пізнаючи навколишній світ. У цьому віці інтенсивно розвивається сюжетно-рольова гра: дитина урізноманітнює та ускладнює сюжети ігор, бере на себе все нові й нові ролі, вчиться підпорядковувати власну поведінку ігровим діям, виявляти початкові форми вибірковості в установленні контактів з іншими дітьми. Вона вже здатна свідомо співвіднести свою поведінку з поведінкою однолітків, виробити елементарні

судження з приводу своїх можливостей, оцінити себе як особистість, але ще обмежено, головним чином ті властивості особистості і особливості поведінки особистості, на які звертали неодноразово її увагу оточуючі дорослі люди.

У середньому дошкільному віці певною мірою вже можна спиратися на дані самосвідомості дітей і на оцінки, які самі вони дають дітям і дорослим людям. Це особливо стосується прояву різноманітних індивідуальних якостей у спілкуванні з оточуючими людьми. Дітям можна пропонувати особистісні і поведінкові опитувальники, які спираються на адекватну самооцінку. Однак, у цьому випадку слід мати на увазі, що можливості самооцінки дитини цього віку все ще обмежені.

У середній групі дошкільного закладу завдання виявлення рівня психічного розвитку і відповідності його нормі розв'язується з тими дітьми, які були визначені вихователем, психологом та іншими спеціалістами, як такі, що мають певні труднощі в розвитку пізнавальної діяльності. У деяких випадках здійснюється діагностика рівня психічного розвитку дитини за проханням батьків.

6.3. Особливості психодіагностики дітей старшого дошкільного віку

У старшому дошкільному віці сюжетно-рольова гра досягає свого розквіту, вагоме місце займають ігри за правилами, збільшується кількість особистісних якостей та видів діяльності, які дитина може оцінити. Старші дошкільники не тільки усвідомлюють і керуються у своїй поведінці деякими правилами міжособистої взаємодії, особливо в іграх, але в певних межах можуть, займаючись тим чи іншим видом діяльності, давати оцінку собі і оточуючим людям. Їх поведінка визначається мотивами, які починають складатися у визначену ієрархію, поки ще не в повній мірі усвідомлену дитиною, але здатну підпорядковувати свої дії та вчинки не лише бажанням, а й необхідності. Саме в цьому віці діти починають усвідомлювати себе суб'єктами у системі соціальних стосунків, у них формується внутрішня позиція, яка відображає ступінь їх задоволення своїм місцем у цих стосунках.

Основними досягненнями старшого дошкільного віку є: розвиток довільності у психічних процесах і поведінці дитини, розвиток словесно-логічного мислення, становлення особливостей мотивації досягнень, виникнення ієрархії мотивів, поява мотивації учіння. Все це створює умови для переходу дитини на новий рівень розвитку і забезпечує готовність до школи.

У старшій групі визначення рівня психічного розвитку і відповідності його віковій нормі є обов'язковим для кожної дитини. Вихователь за допомогою практичного психолога пише психологічну характеристику на кожну дитину — випускника дошкільного навчального закладу. Великий об'єм даних у визначенні рівня психічного розвитку старших дошкільників дають матеріали з діагностики психологічної готовності до школи.

У полі зору вихователя не повинна залишитися жодна дитина, у якої виражені негативні тенденції особистісного розвитку, комунікативні проблеми, проблеми неорганізованої поведінки дитини (недостатня цілеспрямованість діяльності, невміння планувати, регулювати і оцінювати свої дії).

У батьків часто виникають питання, пов'язані з проблемою вияву задатків і здібностей дошкільників. Для того, щоб батьки насильно не заставляли дітей інтенсивно займатися музикою, математикою, іноземною мовою та ін., необхідно визначити, до чого здібна дитина, поінформувати про це батьків і порадити, в якому саме напрямку її розвивати.

Варто проводити планомірну діагностику готовності дитини до школи. Доцільно це робити два рази на рік: у вересні — жовтні і у квітні — травні. У залежності від результатів первинного обстеження може проводитися проміжне обстеження в середині року.

7. МЕТОДИ ПСИХОДІАГНОСТИКИ ДОШКІЛЬНИКІВ

7.1. Методи діагностики адаптації до дошкільного закладу

Адаптація (від лат. *adaptatio* — пристосування) психологічна — адекватне включення дитини у нову соціальну ситуацію — важливий фактор стабілізації соціальної ситуації розвитку дитини. Проблема адаптації пов'язана зі вступом дитини до дошкільного навчального закладу і з перебудовою всіх уявлень і стосунків з оточуючими людьми. Проблема адаптації — це проблема в основному дітей 3-го і 4-го року життя, оскільки більшість дітей приходять в дошкільний заклад саме в цьому віці. Соціально-психологічна адаптація особистості в групі чи колективі забезпечується завдяки функціонуванню певної системи механізмів (рефлексії, емпатії, прийому соціального зворотнього зв'язку тощо).

Початок відвідування дошкільного закладу — дуже напружений період у житті дитини, адже це не тільки нові умови життя і діяльності, а й нові контакти, оточення, нові взаємини, обов'язки. Звикання до дитячого садка найчастіше супроводжується порушенням емоційного стану дошкільника, погіршенням сну, апетиту, підвищенням захворюваності.

Соціально-психологічна адаптація у різних дітей відбувається по-різному, відповідно до віку, типу вищої нервової діяльності, стану здоров'я, стилю виховання в сім'ї, родинних взаємин, рівня розвитку у дитини ігрових навичок, її контактності, доброзичливості, емоційної залежності від матері тощо. Для одних дітей процес адаптації легкий і безболісний. Вони проявляють зацікавлення іграшками й діяльністю, комунікабельні, самостійні, врівноважені. Спілкування батьків з дитиною є доброзичливим, поважливим. Інші адаптуються повільніше й важче. Поведінка є несталою. Періоди зацікавлення грою змінюються періодами байдужості, вередування. Бракує довіри у ставленні до вихователів, інших дітей. Навички

гри та спілкування розвинені недостатньо. Малоініціативні, менш самостійні, здебільшого залежні від дорослого. З боку батьків спостерігається нестабільність у спілкуванні: доброзичливі, розважливі звертання змінюються окриками, погрозами або послабленням вимогливості, неувагою. Серед новачків зустрічаються й такі, які важко пристосовуються до нового для себе побуту, несамостійні, неконтактні. Звичні до нестабільності в режимі дня. Спостерігаються прояви авторитарності, жорстокості до вихователя, або повне його ігнорування. Сон, апетит — погані або зовсім відсутні. Висока захворюваність ще більше уповільнює звикання до нового оточення і нових вимог.

Процес адаптації дитини до дошкільного закладу має кілька основних етапів.

- I. Період бурхливого пристосування — у відповідь на комплекс нових впливів усі системи організму дитини відповідають бурхливою реакцією і значним напруженням. Підвищується збудливість, тривожність, можливе збільшення агресивності або заглиблення у себе. Погані сон, апетит, настрій. Фізіологічна і психологічна буря триває від 2–3 днів до 1–2 місяців (в окремих дітей).
- II. Період несталого пристосування — дитячий організм шукає оптимальні варіанти реакції на зовнішні впливи. Дитина продовжує придивлятися до нового оточення, робить спроби долучатися до спільної діяльності, стає більш активною, зацікавленою, урівноваженою. Цей період триваліший — від 1 тижня до 2–3 місяців.
- III. Період відносно сталого пристосування — організм віднаходить найбільш сприятливі варіанти реагування на нові умови життя, режим дня, спілкування. Дитина починає активно засвоювати нову інформацію, встановлювати контакти, брати реальну участь у різних видах діяльності. Зменшується захворюваність, стабілізуються сон, апетит, настрій. Цей період триває від 2–3 тижнів до півроку.

Підготовленість дитини до дошкільного закладу та деякі індивідуальні особливості новачка можна визначити під час бесіди з батьками.

Орієнтовні запитання для ознайомлювальної бесіди з батьками:

1. Ім'я, прізвище, вік, стан здоров'я дитини.
2. Як відбувається фізичний розвиток дитини?
3. Як засинає ваш малюк? Чи міцно спить? Який у нього апетит?
4. Якої системи виховання дотримуєтесь? (Авторитарної; демократичної; ліберальної).
5. Чи існує узгодженість у вихованні з боку членів родини?
6. Чи є у дитини брати, сестри? Як вона з ними спілкується?
7. Чи є у дитини досвід спілкування з іншими дітьми? Який характер має це спілкування?
8. Що найбільше впливає на поведінку малюка? (Стиль спілкування; місце, режим, обстановка; здоров'я тощо).
9. Який настрій переважає протягом дня?
10. Чим цікавиться? Які види діяльності найбільше любить?
11. В які ігри любить гратися?
12. Чи дитина самостійна для свого віку? Що вона може робити?
13. Чи слухняна ваша дитина? Якщо не слухається, то як ви реагуєте? (Ображаєтесь; сварите; караєте; не звертаєте уваги та ін.)
14. Як реагуєте на скарги дитини щодо сварок з іншими дітьми? (Захищаєте; звинувачуєте; відмахуєтесь; робите спроби розібратися та ін.)
15. Що найбільше подобається в дитині?
16. Що турбує в поведінці і розвитку малюка?
При цьому слід звертати увагу на:
 - а) зміст того, що кажуть батьки;
 - б) інтонацію мовлення;
 - в) вираз обличчя;
 - г) поведінку дитини, зокрема, на такі деталі:
 - як поводить себе дитина в присутності незнайомих дорослих (боязко, впевнено; зацікавлено; байдуже; нахабно);
 - загальний стиль поведінки (спокійна, врівноважена; інертна; надміру енергійна);
 - зацікавленість обстановкою, іграшками, іграми (просить погратися; з цікавістю дивиться; грає, якщо пропонують; бере сама іграшки);

- характер спілкування батьків з дитиною (говорить лагідно, чемно, з повагою; з окриком; роздратовано; з погрозою);
- як реагує дитина на звернення і прохання матері (слухається; вередує; ігнорує).

Спостереження за дитиною у період адаптації

1. Емоційний стан дитини (піднесений; спокійний; збуджений; пригнічений; несталий):

- *піднесений* – позитивно ставиться до навколишнього, реакції емоційно забарвлені, часто усміхається, охоче контактує з іншими дітьми;
- *спокійний* – позитивно ставиться до навколишнього, відповідає на ініціативу інших, сама ініціативи не виявляє, позитивні емоції проявляються меншою мірою;
- *збуджений* – спостерігаються афективні спалахи збудження, вередування, плач, часто виникають конфлікти з іншими дітьми;
- *пригнічений* – спостерігаються в'ялість, бездіяльність, пасивність, замкнутість, сум, тихий і довгий плач;
- *несталий* – швидко переходить від одного емоційного стану до іншого, може бути веселою, сміятися і одразу ж плакати, часто конфліктує, буває замкнутою.

2. Сон (засинання; характер сну; тривалість сну; прокидання після сну):

- *засинання* – швидке, повільне, спокійне, неспокійне, з додатковими впливами;
- *характер сну* – міцний, спокійний, крутиться уві сні, розмовляє уві сні;
- *тривалість сну* – короткий, тривалий, відповідно до віку;
- *прокидання після сну* – відразу, поступово, у якому настрої.

3. Апетит (хороший; поганий; вибіркове ставлення до їжі).

4. Поведінка під час неспання (активна, малоактивна, пасивна):

- *активна* – дитина зайнята діяльністю;
- *малоактивна* – активна діяльність змінюється бездіяльністю;
- *пасивна* – переважає бездіяльність.

5. Комунікабельність (висока; середня; низька):

- *висока* — дитина здійснює ініціативні дії щодо дорослих, інших дітей, вирішує конфліктні ситуації справедливо, самостійно, у разі потреби звертається за допомогою до дорослих;
- *середня* — сама не виявляє ініціативи, але відповідає на ініціативні дії інших, у разі конфлікту звертається до дорослих;
- *низька* — на ініціативні дії не відповідає і сама не виявляє ініціативи, на конфлікти реагує слізьми, криком.

6. Мовлення дитини (словник; граматична правильність; звукова культура).

7. Індивідуальні особливості (добррозичливість — агресивність, ініціативність — пасивність, повільність — рухливість, контактність — замкнутість та ін.).

Діагностичні критерії адаптації

1. Дитина із задоволенням йде у дитячий садок.
2. Легко прощається з батьками.
3. Охоче вступає у контакт з однолітками.
4. Бере активну участь у спільних іграх, заняттях.
5. Вільно вступає у спілкування з дорослими.
6. Переважає позитивний емоційний стан протягом дня.
7. Узгоджує свою поведінку з поведінкою інших дітей.
8. Виявляє цікавість до всього нового.
9. Прагне самостійно зорієнтуватися в нових умовах.
10. У вечірні години не поспішає йти додому.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень адаптації

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Результати обстеження дитини фіксуються у **щоденнику** адаптації.

Схема запису:

№ п/п	Прізвище, ім'я, вік дитини	Дата	Емоційний стан	Сон	Апетит	Поведінка	Комунікабельність	Мовлення	Індивідуальні особливості	Рекомендації щодо розвитку

7.2. Методи діагностики комунікативної сфери

Розвиток дитини, її майбутнє значною мірою залежить від сформованості комунікативної сфери — здатності вступати у взаємодію з оточуючими людьми, будувати з ними гармонійні взаємини. Спілкування — процес емоційної, інтелектуальної, перцептивної, мовленнєвої, духовної взаємодії. Це один із видів діяльності дитини, завдяки якому вона пізнає світ і себе в ньому, здобуває соціальний досвід, розвивається й стверджується як особистість. Спілкування може бути безпосереднім або опосередкованим наслідком інших видів діяльності — грою, працею, навчанням.

Поza спілкуванням неможливий розвиток специфічно людських психічних функцій, особистісне становлення. Найхарактернішою особливістю спілкування є розкриття суб'єктивного світу однієї

людини для іншої. Така діяльність має надзвичайно важливе значення для дитини, яка починає відкривати для себе складний і різноманітний світ. Їй доводиться шукати відповіді на багато питань, долати різноманітні проблеми, для чого не вистачає особистих можливостей, і вона вимушена весь час апелювати до дорослих і однолітків. Саме дорослий є джерелом інформації про світ, компетентним і зацікавленим співрозмовником, що спонукає дошкільників шукати контакти з ним. У спілкуванні з дорослими дитина отримує необхідну інформацію, розвіює свої сумніви. Спілкування з дорослим є головним фактором психічного розвитку впродовж усього періоду дошкільного дитинства.

Уміння спілкуватися з дорослими та однолітками є основою адаптації дитини до умов шкільного життя. Тому формування цих умінь не має залишатися поза увагою дорослих.

Спостереження

1. Як дитина звертається до дорослих із запитаннями?
2. Чи прагне дитина заслужити похвалу і доброзичливе ставлення до себе дорослого?
3. Чи намагається дитина знайти з дорослим взаєморозуміння, співпереживання?
4. Як дитина спілкується з однолітками?
5. Чи узгоджує дитина власні бажання з інтересами товаришів?
6. Які ролі дитина найбільше полюбляє в грі?
7. Яким шляхом дитина домагається найпривабливішої ролі в грі?
8. Чи вміє дитина проявити себе і свої інтереси?
9. Чи бере дитина участь у спільній діяльності з дітьми?
10. Чи проявляє активність у спілкуванні з однолітками та дорослими?

Діагностичні критерії комунікабельності

1. Наявність взаємодії у різних видах діяльності.
2. Уважність дитини до міжособистісних взаємин, їх характеру.
3. Свідоме прагнення до взаємодії, прояви творчості в пошуку шляхів для цього.

4. Уміння та бажання спілкуватись, будувати гармонійні взаємини, співпрацювати з іншими.
5. Позитивне емоційне ставлення до дорослих та однолітків.
6. Володіння навичками культури спілкування, знання норм і правил поведінки у громадських місцях.
7. Прагнення отримати позитивну оцінку дорослих.
8. Зацікавленість у самому процесі спілкування, у його результатах.
9. Самостійність у розв'язанні конфліктних ситуацій, оцінюванні взаємин.
10. Уміння правильно оцінити свою поведінку.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень комунікабельності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

7.3. Методи діагностики пізнавальної сфери

До пізнавальних психічних процесів належать ті процеси, які пов'язані зі сприйняттям, обробкою та зберіганням інформації: увага, відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, мовлення, уява. Завдяки цим процесам дитина пізнає навколишній світ і саму себе. Вони мають певний початок, перебіг та кінець, тобто певні динамічні характеристики, до яких насамперед належать параметри, що визначають тривалість та стійкість психічного процесу. Теоретично пізнавальні психічні процеси розділяються і досліджуються окремо, хоча в дійсності вони тісно взаємопов'язані між собою і складають єдине ціле.

У комплексі психодіагностичних методик для кожного пізнавального процесу пропонується не одна, а декілька методик, що оцінюють його з різних сторін. Це зроблено, насамперед, для одержання надійних результатів, і ще й тому, що психічні процеси є досить багатогранними. Кожна з методик оцінює відповідну властивість зі специфічної сторони, і в результаті одержуємо повну характеристику розвитку того чи іншого психічного процесу. Вивчаючи таким чином усі пізнавальні психічні процеси, складається комплексна, різностороння оцінка пізнавальної сфери дошкільника, що дає можливість максимально її враховувати у розвивальній і корекційній роботі в умовах дошкільного закладу.

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ МОВЛЕННЯ

Мовлення виступає як психічна діяльність, що виявляється у спілкуванні людей між собою за допомогою мови. Мова та мовлення взаємопов'язані й являють собою єдине ціле. Завдяки мовленню індивідуальна свідомість збагачується досвідом інших людей, причому в значній мірі, ніж це може дозволити собі спостереження та інші процеси немовного, безпосереднього пізнання, яке здійснюється через органи чуття: сприйняття, увагу, уяву, пам'ять і мислення.

За своїм життєвим значенням мовлення має поліфункціональний характер. Воно є не лише засобом спілкування, але і засобом мислення, носієм свідомості, пам'яті, інформації, регулятором пізнавальних процесів, засобом управління поведінкою інших і власною поведінкою.

Тісно пов'язане мовлення з почуттями, адже за допомогою слів дитина виражає свої почуття, емоційні стани.

Індивідуальність мовлення кожної дитини пояснюється різним рівнем володіння мовою (словниковим запасом, граматиною, фонетикою).

Діагностичні критерії мовленнєвого розвитку

1. Володіння назвами точно уявних або доступних діяльності предметів, явищ, якостей, властивостей.
2. Вимова всіх звуків рідної мови відповідно до орфоепічних норм.

3. Розвинений фонематичний слух.
4. Володіння морфологічною системою мовлення.
5. Володіння розмовною мовою в різних ситуаціях спілкування.
6. Користування формулами мовленнєвого етикету в різних ситуаціях спілкування.
7. Вільне використання розмовного діалогічного мовлення.
8. Володіння контекстним монологічним мовленням.
9. Усвідомлення звукового та словесного складу мовлення.
10. Правильність побудови мовлення з граматичної точки зору.

Оцінювання результатів

Оцінка виставляється в балах (0–5 балів) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат – 50 балів.

Висновки про рівень мовленнєвого розвитку

- 50 балів – дуже високий
- 40–45 балів – високий
- 20–35 балів – середній
- 10–15 балів – низький
- 0–5 балів – дуже низький

Методика «Назви знайомі слова»

(для визначення рівня словникового запасу)

Підготовлені узагальнювальні поняття: овочі, фрукти, тварини, рослини, професії, геометричні фігури, кольори, дії, ознаки, частини тіла.

Інструкція дитині:

- «Назви овочі...».
- «Назви фрукти...».
- «Назви тварини...».
- «Назви рослини...».
- «Назви професії...».
- «Назви геометричні фігури...».
- «Назви кольори...».
- «Назви дії...».

«Назви ознаки...».

«Назви частини тіла...».

До кожного узагальнюючого поняття дитина повинна назвати 5 слів.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за кожне правильно назване слово).

Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 50 балів.

Висновки про рівень словникового запасу

50 балів — дуже високий

40–49 балів — високий

20–39 балів — середній

10–19 балів — низький

0–9 балів — дуже низький

Методика «Опиши улюблену іграшку»

(для визначення рівня розвитку зв'язного мовлення)

Дитина приносить з дому улюблену іграшку.

Інструкція дитині: «Назви і опиши свою іграшку (м'яка, тверда, з якого матеріалу виготовлена, якого кольору, з яких частин складається, в які ігри ти з нею граєшся, за що ти любиш іграшку, чим вона відрізняється від інших)».

Оцінювання результатів

10 балів — дитина правильно називає іграшку, послідовно, логічно і чітко описує її відповідно до інструкції менше ніж за 60 сек.

8–9 балів — дитина правильно називає іграшку, самостійно описує її відповідно до інструкції за 60 сек.

4–7 балів — дитина правильно називає іграшку, описує її відповідно до інструкції за 60–70 сек.

2–3 бали — дитина правильно називає іграшку, описує її відповідно до інструкції з допомогою за 70–80 сек.

0–1 бал — дитина правильно називає іграшку, описує її відповідно до інструкції з допомогою більш ніж за 80 сек.

Висновки про рівень розвитку зв'язного мовлення

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Який? Яка? Яке?»

(для визначення рівня граматичної правильності мовлення)
(вміння добирати ознаки та узгоджувати їх з іменниками)

Підібрані іменники: весна, сонце, день, сніг, трава, вода, ніч, молоко, каша, зима.

Інструкція дитині: «Я буду називати слова і ставити питання до них, а ти будеш відповідати:

- Весна (яка?) —
- Сонце (яке?) —
- День (який?) —
- Сніг (який?) —
- Трава (яка?) —
- Вода (яка?) —
- Ніч (яка?) —
- Молоко (яке?) —
- Каша (Яка?) —
- Зима (Яка?) — ...».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильно названу й узгоджену з іменником ознаку). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень граматичної правильності мовлення

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Назви перший звук у слові»

(для визначення рівня розвитку фонематичного слуху)

Підготовлені слова: рак, око, жук, мак, рука, дощ, сніг, ялинка, фарба, ліс.

Інструкція дитині: «Я буду промовляти слова, а тобі потрібно визначити і назвати перший звук у кожному слові».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильно названий звук). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку фонематичного слуху

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ УВАГИ

У системі психологічних феноменів увага займає особливе місце. Увага — це форма організації пізнавальної діяльності. Вона входить до всіх психічних процесів, виступає як їх необхідна складова, і відокремити її від них, виділити і вивчити у «чистому» вигляді неможливо. Вона виявляється у спрямованості та зосередженості свідомості на певному об'єкті, внаслідок чого цей об'єкт відображається в мозку дитини ясніше, повніше і ґрунтовніше.

Увага забезпечує контроль та регуляцію діяльності, точне виконання дій. Зосередження та поглиблення в діяльність пов'язані з відволіканням від усього стороннього. Мимовільна увага не зв'язана з участю волі, а довільна обов'язково включає вольову регуляцію. Довільна увага необхідна для того, щоб робити не те, що хочеться, а те, що необхідно. У процесі діяльності може виникнути інтерес, захоплення, натхнення, які знімають вольові зусилля, виникає третій вид уваги — післядовільна.

Увага може спрямовуватися на зовнішні об'єкти або на думки та образи, що існують у свідомості дитини. Вона не має власного пізнавального змісту, а лише обслуговує діяльність інших пізнавальних проце-

сів. Образи, які виникають під час уважного сприйняття, вирізняються ясністю й виразністю. За наявності уваги розумові процеси протікають швидше і правильніше, рухи виконуються акуратніше й чіткіше.

Увага дитини завжди проявляється у конкретних психічних процесах: вона приглядається, прислухається, відгадує загадку, малює, грається тощо.

Існують у ній і такі динамічні характеристики, які можна спостерігати і вимірювати. Увага володіє п'ятьма основними властивостями (стійкістю, концентрацією, переключенням, розподілом і обсягом), щодо пізнавальних процесів типу відчуттів, сприйняття, пам'яті, мислення і уваги не відносяться.

Характерною особливістю уваги дитини дошкільного віку є те, що вона викликається ззовні привабливими предметами. Зосередженою увага залишається до тих пір, доки зберігається інтерес до об'єктів: предметів, подій, людей, тобто, вона в основному є мимовільною.

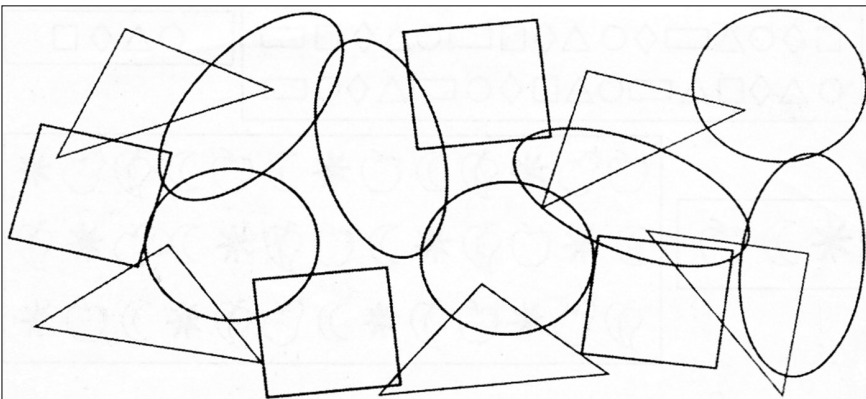
Така характеристика уваги вимагає, насамперед, докладного вивчення цього психічного явища та його властивостей.

Методика «Знайди і полічи фігури»

(для визначення рівня концентрації та обсягу уваги)

На картинці хаотично розміщені геометричні фігури (мал. 1).

Інструкція дитині: «Уважно подивися на картинку і скажи, скільки та які геометричні фігури ти бачиш на ній».

Мал. 1

Оцінювання результатів

10 балів — дитина справилася із завданням менше ніж за 60 сек.

8–9 балів — дитина справилася із завданням за 60 сек.

4–7 балів — дитина справилася із завданням за за 60–70 сек.

2–3 бали — дитина справилася із завданням з допомогою за 70–80 сек.

0–1 бал — дитина справилася із завданням з допомогою більше ніж за 80 сек.

Висновки про рівень концентрації та обсягу уваги

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

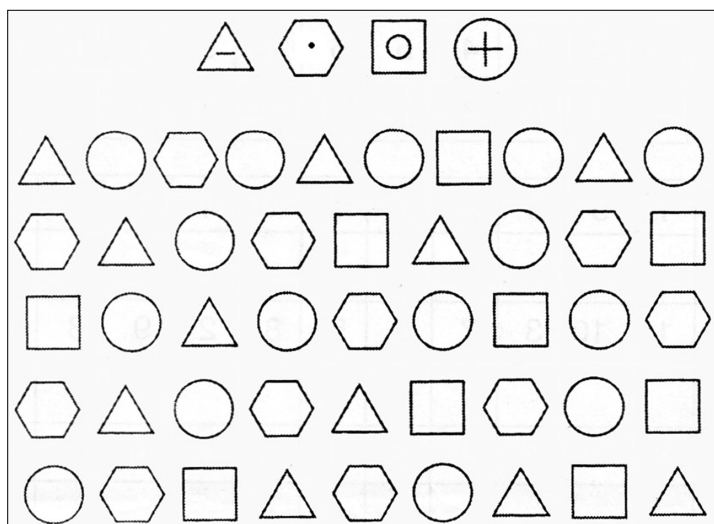
2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Методика «Простав значки у фігурках»

(для визначення рівня переключення та розподілу уваги)

На картинці зображено п'ять рядків геометричних фігур і зразок їх заповнення (мал. 1).

Мал. 1

Інструкція дитині: «Уважно подивися на цю картинку. На ній зображені геометричні фігурки. Тобі потрібно у кожному трикутнику, багатокутнику, квадратику і кружечку проставити той значок, який ти бачиш на зразку».

Оцінювання результатів

10 балів — дитина справилася із завданням менше ніж за 60 сек.

8–9 балів — дитина справилася із завданням за 60 сек.

4–7 балів — дитина справилася із завданням за 60–70 сек.

2–3 бали — дитина справилася із завданням з допомогою за 70–80 сек.

0–1 бал — дитина справилася із завданням з допомогою більш ніж за 80 сек.

Висновки про рівень розвитку переключення та розподілу уваги

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Методика «Намалюй такі самі фігури»

(для визначення стійкості уваги)

На картинці намальовані схематичні зображення бджоли, їжачка і котика, праворуч — заготовки для малюнків дитини (мал. 1), підготовлений фломастер.

Інструкція дитині: «Уважно роздивись зображення на картинці. Тобі потрібно на заготовках праворуч намалювати такі ж самі зображення». Час виконання 5 хв.

Оцінювання результатів

10 балів — дитина самостійно справилася із завданням.

8–9 балів — дитина самостійно справилася із завданням, допустивши одну помилку.

4–7 балів — дитина справилася із завданням, допустивши 2–3 помилки.

2–3 бали — дитина справилася із завданням, допустивши 4–5 помилок.

0–1 бал – дитина справилася із завданням, допустивши безліч помилок.

Висновки про рівень стійкості уваги

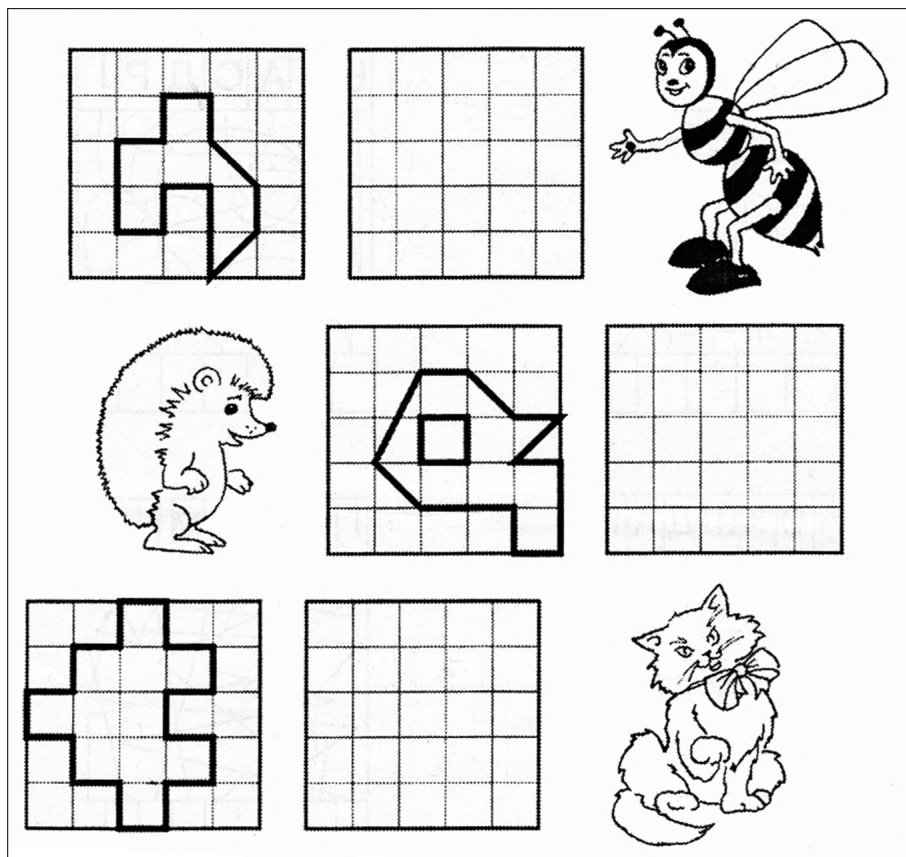
10 балів – дуже високий

8–9 балів – високий

4–7 балів – середній

2–3 бали – низький

0–1 бал – дуже низький

Мал. 1

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ВІДЧУТТІВ

Відчуття є найпростішою формою відображення дійсності. Вони виникають при безпосередньому впливі предметів і явищ об'єктивної дійсності на органи чуття. Даючи дитині правильні відомості про об'єктивну дійсність, вони допомагають їй орієнтуватися у цій дійсності, успішно пристосовуватися до неї. Порушення відчуттів негативно позначається на всьому розумовому розвитку дитини, тому що вищі, складніші форми психічної діяльності, такі, як сприйняття, пам'ять, мислення, уява, виникають і розвиваються на основі відчуттів.

Залежно від подразнень, що діють на органи чуття, а також залежно від самих органів, відчуття поділяються на певні види: зорові, слухові, дотикові, больові, термічні, смакові, нюхові, рухові, статичні, органічні.

У відчуттях дітей є значні індивідуальні особливості. Вони властиві всім відчуттям, але особливо яскраво виявляються в діяльності зорового і слухового аналізаторів. Відчуття у дітей дошкільного віку розвиваються здебільшого через удосконалення їхньої гостроти й чіткості. Так, про розвиток зорових відчуттів говорять як про підвищення гостроти зору і, особливо, — здатності розрізняти кольори. Дослідженнями встановлено, що наприкінці дошкільного віку зір стає гострішим на 20–25%. Найбільше до вподоби дітям жовтий, червоний і оранжевий кольори, а не подобаються чорний, коричневий, світло-сірий, темно-синій. Спостерігається вплив певних кольорів на настрій і самопочуття дитини. Свої враження діти також передають за допомогою кольору: маючи добрий настрій, обирають для малюнка жовтий, червоний та оранжевий і, зазвичай, малюють сонце й квіти; коли ж настрій поганий — вдовольняються чорним, коричневим, темно-синім і малюють похмурий день, хмари й дощ.

Методика «Відгадай на дотик»

(для визначення рівня розвитку тактильних відчуттів)

Розкладені на столі предмети виготовлені з різноманітних матеріалів: дерева, металу, тканини, паперу, гуми, пластмаси, скла, фарфору, соломи, каменю.

Інструкція дитині: «Подивись, на столі розкладені предмети, виготовлені з різноманітних матеріалів. Тобі із заплющеними очима потрібно доторкнутися пальцями до цих предметів і відгадати, із чого вони виготовлені».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильну відповідь). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку дотикових відчуттів

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Упізнай на смак»

(для визначення рівня розвитку смакових відчуттів)

Підготовлені фрукти: яблуко, груша, абрикос, апельсин, мандарин, лимон.

Інструкція дитині: «Подивись, у кошичку лежать фрукти, які потрібні людині для зміцнення здоров'я. Ти із заплющеними очима повинен впізнати на смак запропоновані фрукти і пояснити, чим один смак відрізняється від іншого».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильну назву; 1 бал за правильне пояснення). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку смакових відчуттів

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 3–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Понюхай і назви»

(для визначення рівня розвитку нюхових відчуттів)

Підготовлене листя петрушки, кропу, цибулі, часнику, селери.

Інструкція дитині: «Подивись, на тарілочці лежить листя та овочі. Вони дуже запашні і корисні — використовуються для приготування різних страв. А зараз тобі із заплющеними очима потрібно понюхати і впізнати за запахом це листя та овочі, назвати їх і пояснити, чим один запах відрізняється від іншого».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильну назву; 1 бал за правильне пояснення). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку нюхових відчуттів

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Методика «Відгадай за звуком»

(для визначення рівня розвитку слухових відчуттів)

Розставлено на столі ряд предметів з різноманітних матеріалів: дерева, скла, металу, пластмаси, гуми; підготовлена дерев'яна паличка.

Інструкція дитині: «Подивись, на столі лежать предмети, виготовлені з різноманітних матеріалів. Послухай, як звучать ці предмети, якщо постукати по них дерев'яною паличкою. А зараз я постукаю ще раз, а тобі потрібно із заплющеними очима відгадати, по яких предметах і в якій послідовності стукали».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильну назву; 1 бал за визначення послідовності звучання предметів). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку слухових відчуттів

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Визнач форму кожної фігури»

(для визначення рівня розвитку зорових відчуттів)

Перед дитиною лежать малюнки різноманітних фігур: кружечок, квадрат, трикутник, циліндр, прямокутник, ромб, багатокутник, конус, овал, ромб. Підготовлені відповідні фігури.

Інструкція дитині: «На столі лежать малюнки різноманітних фігур. Я буду тобі показувати фігури по черзі, а тобі потрібно назвати фігуру і відшукати таку ж саму серед тих, що знаходяться перед тобою».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильно виконане завдання). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку зорових відчуттів

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ СПРИЙНЯТТЯ

Спираючись на відчуття, дитина здатна відображати предмети та явища такими, якими вони є в дійсності. Сприйняття, як і відчуття, належать до чуттєвого пізнання об'єктивного світу. Індивідуальний сенсорний досвід дитини є фундаментом розвитку наочно-дійового та наочно-образного мислення, основою для формування словесно-логічного мислення.

Сприймаючи певний об'єкт, дитина виділяє його серед інших об'єктів — впізнає одногрупника серед інших дітей, березу серед інших дерев.

Сприйняття дитини здійснюється і розвивається в процесі її діяльності. Водночас правильне сприйняття дитиною предметів і явищ об'єктивної дійсності є необхідною умовою успіху її діяльності.

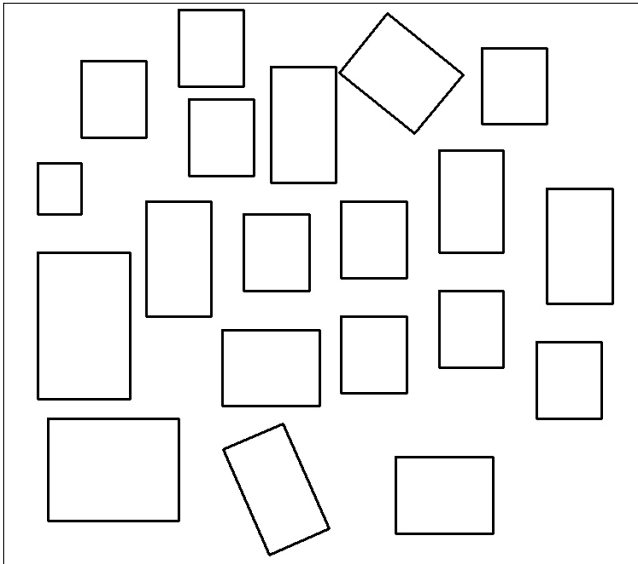
Сприйняття здійснюється рядом взаємодіючих аналізаторів. Залежно від об'єкта та умов сприйняття провідну роль у цьому процесі може відігравати то один, то інший аналізатор. У зв'язку з цим сприйняття поділяються на зорові, слухові, дотикові та ін.

Залежно від змісту об'єктів розрізняють такі види сприйняття: сприйняття явищ природи, мови, художніх творів, картин, музики та ін. Особливе місце серед них посідають сприйняття простору, часу, руху.

Методика «Знайди квадрат»

(для визначення рівня розвитку зорового сприйняття)

Підготовлена картинка із зображенням 20 чотирикутників, серед них 10 квадратів (мал. 1).

Мал. 1

Інструкція дитині: «Подивись уважно на цей малюнок, знайди і покажи всі однакові фігури (квадрати)».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильно знайдений і показаний квадрат). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку зорового сприйняття

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Методика «Шукаю скарб»

(для визначення рівня розвитку тактильного сприйняття)

Підготовлена широка ємкість з піском, дрібні іграшки: м'ячик, кулька, кубик, машинка, лялька-неваляйка.

Інструкція дитині: «Опусти руку в пісок, знайди іграшку, назви і опиши її (тверда, м'яка, кругла, з «гострими» кутами, з кількох частин складається), не витягуючи руку з піску».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (2 бали за правильно названий і описаний предмет). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку тактильного сприйняття

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ МИСЛЕННЯ

Мислення — найвища форма відображення мозком навколишнього світу, складний пізнавальний процес, яким володіє лише лю-

дина. Виникаючи на основі відчуттів, сприймань і уявлень, мислення до них не зводиться. Своєрідність мислення полягає в тому, що воно виходить за межі чуттєвого пізнання і дає змогу отримати знання про такі властивості, зв'язки і відношення, які не можуть бути сприйняті органами чуття. За допомогою мислення дійсність відображається глибше і повніше, ніж у відчуттях і сприйманнях. Осягнути відношення і закономірні зв'язки між об'єктами та явищами дійсності допомагають людині різноманітні розумові дії: вона порівнює, робить висновки, узагальнює.

На практиці мислення як окремий пізнавальний процес не існує, воно незримо присутнє у всіх інших пізнавальних процесах: у сприйнятті, увазі, пам'яті, уяві, мовленні. Вищі форми цих процесів обов'язково пов'язані з мисленням, і ступінь його участі в цих пізнавальних процесах визначає їх рівень розвитку. Традиційно виокремлюють такі індивідуально-психологічні характеристики мислення: кмітливість, глибина або вдумливість, широта, гнучкість або пластичність, самостійність та оригінальність, критичність.

Основними процесами (або операціями) мислення є: аналіз, синтез, порівняння, групування, узагальнення, класифікація, систематизація, абстрагування.

Виокремлення видів мислення в онтогенезі є традиційною лінією вивчення мислення. Це наочно-дійове, наочно-образне та словесно-логічне (понятійне) мислення. У дітей дошкільного віку переважає наочно-образне мислення. Воно починає формуватись у ранньому віці й домінує у старшому дошкільному. У цьому ж віці з'являється словесно-логічне мислення.

У дошкільному дитинстві закладається підґрунтя уявлень про світ, про об'єкти та явища дійсності. Це період відкриття світу в його первозданній красі й чистоті. Встановлено, що можливості розумової діяльності дитини є досить високими: вона засвоює не лише зовнішні ознаки, а й внутрішні істотні зв'язки. У цей віковий період активно формується здатність до початкових форм абстрагування, узагальнення, умовисновків. За розвинутого мислення дитина здатна засвоювати будь-яку інформацію, а згодом успішно навчатись у школі.

Спостереження

1. Як дитина ставиться до нової інформації, до нових знань, нових ігор?
2. Як дитина розв'язує проблемні ситуації?
3. Скільки запитань і якого характеру ставить дорослому?
4. Яким чином дитина проявляє активність на заняттях, в ігровій діяльності?
5. Чи самостійно розв'язує навчальні завдання?
6. Чи виявляє творчість у різних видах діяльності?
7. Чи дитина схильна до узагальнення?
8. Як долає труднощі у процесі розумової діяльності?
9. Чи виявляє прагнення до порівняння предметів і явищ?
10. Як і коли дитини виявляє кмітливість?

Анкета

(для батьків, вихователів)

1. Прізвище, ім'я дитини.
2. До яких галузей знань, сфер діяльності виявляє інтерес?
3. Чи цікавиться логічними завданнями, іграми-головоломками?
4. Чи любить виконувати завдання творчого характеру?
5. Чи багато запитань ставить упродовж дня? Які з них найтипівіші?
6. Чи об'єктивна дитина в оцінюванні своїх вчинків?
7. Чи любить експериментувати?
8. Як пояснює свої дії та вчинки?
9. Яким іграм надає перевагу?
10. Які явища в природі найбільше цікавлять дитину?

Бесіда з дитиною

(для психолога)

1. Скільки тобі років?
2. На якій вулиці ти живеш?
3. У якому місті, в якій країні ти живеш?
4. Які інші міста і країни ти знаєш?
5. Як звати твоїх маму і тата?
6. Чи є в тебе брати, сестри, як їх звати?

7. Ким працюють твої батьки?
8. Яке твоє улюблене свято і чому?
9. Яка твоя улюблена казка? Чим вона тобі подобається?
10. Чи любиш ти тварин? Яких ти знаєш тварин?
11. Яких птахів ти знаєш? Чим вони схожі?
12. Чи схожі між собою птахи та метелики? Чим вони відрізняються між собою?

***Діагностичні критерії сформованості мислительних операцій
(порівняння, аналіз, узагальнення, встановлення
закономірностей)***

1. Проявляє допитливість, інтерес до навколишнього.
2. Вміло визначає зміст, суть завдання, яке необхідно виконати.
3. Бачить і усвідомлює тонкі відмінності при порівнянні.
4. Здійснює аналіз завдання.
5. Точно узагальнює завдання у мовленні.
6. Встановлює закономірні зв'язки на належному рівні.
7. Завдання, що потребують аналізу, порівняння, узагальнення і встановлення закономірних зв'язків, виконує без допомоги дорослого.
8. Може перенести засвоєний спосіб діяльності на виконання аналогічного (подібного) завдання.
9. Не потребує додаткового зовнішнього стимулювання.
10. Завдання виконує самостійно, з цікавістю.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

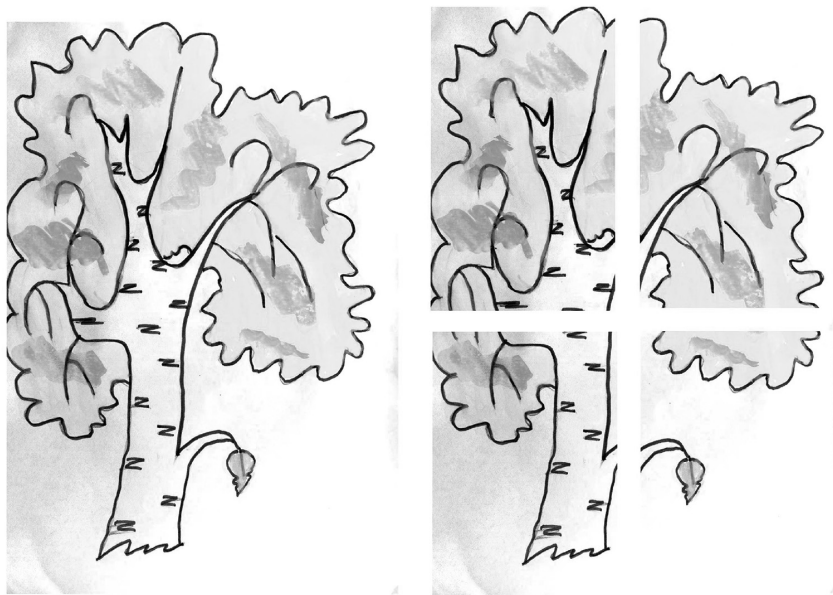
Висновки про рівень сформованості мислительних операцій

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Склади картинку»

(для визначення рівня сформованості аналізу і синтезу)

Підготовлена розрізана картинка: предметне зображення дерева (мал. 1).

Мал. 1

Інструкція дитині: «Перед тобою на столі лежить розрізана картинка. Тобі потрібно з чотирьох частин скласти дерево, назвати його частини і розповісти про їх функції». Дитині пропонується складене дерево порівняти з малюнком.

Оцінювання результатів

10 балів — дитина правильно склала дерево з частин, розповіла про їх функції менше ніж за 60 сек.

8–9 балів — дитина правильно склала дерево з частин, розповіла про їх функції за 60 сек.

4–7 балів — дитина правильно склала дерево з частин, розповіла про їх функції за 60–70 сек.

2–3 бали — дитина правильно склала дерево з частин, розповіла про їх функції з допомогою за 70–80 сек.

0–1 бал — дитина правильно склала дерево з частин, розповіла про їх функції з допомогою більше ніж за 80 сек.

Висновки про рівень розвитку

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Методика «Розподіли на групи»

(для визначення рівня сформованості узагальнення)

На картинці зображені фігури (мал. 1).

Інструкція дитині: «Розглянь ці фігури і розподіли їх на групи».

Оцінювання результатів

10 балів — дитина виділяє істотну ознаку і розподіляє фігури на групи: квадрати; прямокутники; трикутники; круги, овали.

8–9 балів — дитина виділяє істотну ознаку і розподіляє фігури на групи: чотирикутники; трикутники; круги, овали.

4–7 балів — дитина виділяє істотну ознаку і розподіляє фігури на групи: чотирикутники; трикутники; круги.

2–3 бали — дитина групує фігури лише за величиною.

0–1 бал — дитина групує лише частину фігур.

Висновки про рівень сформованості узагальнення

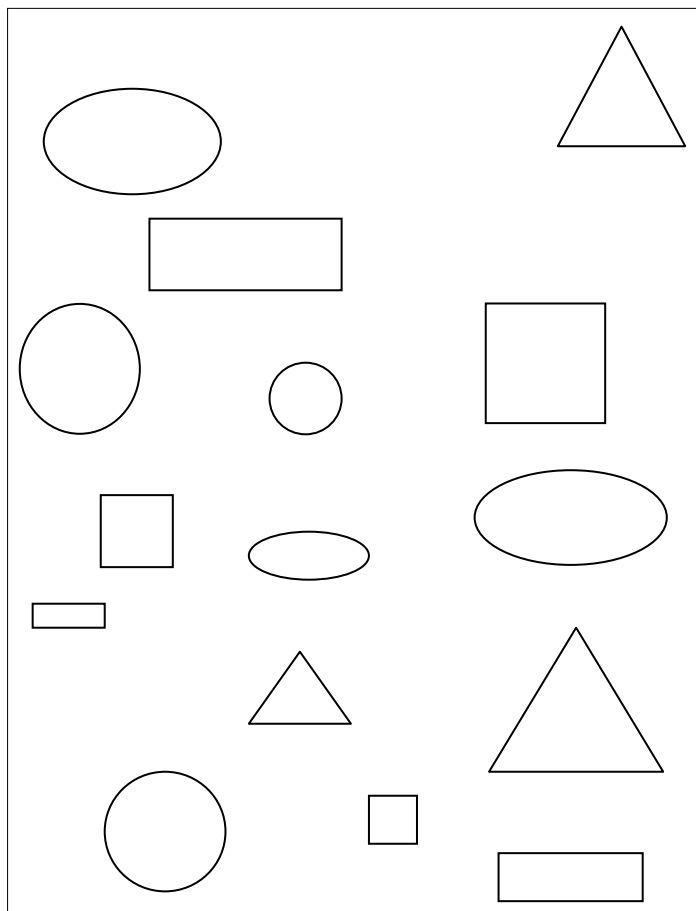
10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Мал. 1

Методика «Склади сходинки»

(для визначення рівня розвитку наочно-дійового мислення)

Перед дитиною кладуть 10 паперових смужок одного кольору. Розміри смужок: ширина кожної смужки 2 см.; довжина — 20 см, 18 см, 16 см, 14 см, 12 см, 10 см, 8 см, 6 см, 4 см, 2 см.

Інструкція дитині: «У тебе на столі лежить 10 смужок однакової ширини, але різної довжини. Тобі потрібно роздивитися ці смужки

і скласти з них сходинки, починаючи від найкоротшої і закінчуючи найдовшою».

Оцінювання результатів

10 балів — дитина правильно склала сходинки менше ніж за 60 сек.

8–9 балів — дитина правильно склала сходинки за 60 сек.

4–7 балів — дитина правильно склала сходинки за 60–70 сек.

2–3 бали — дитина правильно склала сходинки з допомогою за 70–80 сек.

0–1 бал — дитина правильно склала сходинки з допомогою більше ніж за 80 сек.

Висновки про рівень розвитку

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Методика «Яка фігура зайва?»

(для визначення рівня розвитку наочно-образного мислення)

На картинках зображені фігури (мал. 1).

Інструкція дитині: «На кожній із цих картинок одна із зображених фігур зайва. Уважно подивись на картинки, визнач і покажи, яка фігура зайва. Поясни, чому ти так думаєш?»

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильну відповідь). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку

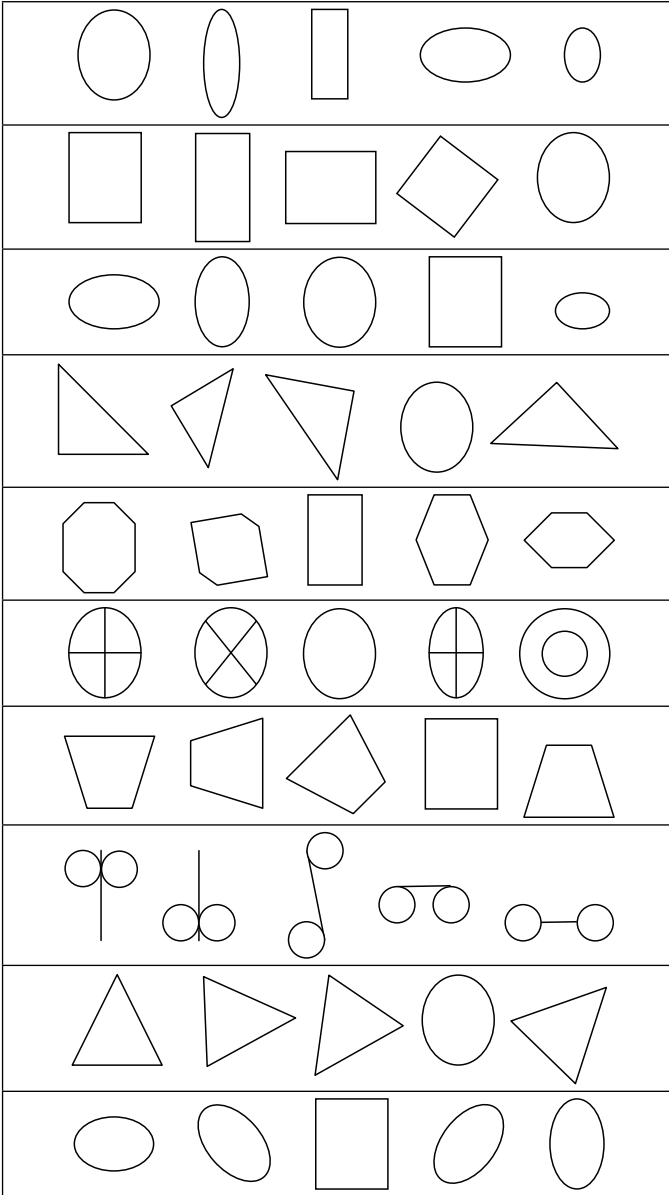
10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Мал. 1

Методика «Назви зайве слово»

(для визначення рівня розвитку словесно-логічного мислення)

Підібрані ряди слів:

1. Картопля, морква, вишня, цибуля.
2. Яблуня, капуста, груша, слива.
3. Дуб, сосна, ялина, бузок.
4. Квітка, лопата, сапа, граблі.
5. Стіл, книга, стілець, шафа.
6. Ложка, миска, чашка, диван.
7. Машина, автобус, пароплав, тролейбус.
8. Годинник, ручка, олівець, фломастер.
9. Кінь, корова, свиня, заєць.
10. Курка, ворона, гуска, качка.

Інструкція дитині: «Я буду називати 4 слова у кожному рядку. Ти уважно слухай і назви зайве слово. Поясни, чому ти так думаєш? Наприклад, я назву такі слова: вовк, лисиця, кішка, ведмідь. Зайве слово «кішка», тому що це назва свійської тварини, а вовк, лисиця, ведмідь — дикі тварини».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за правильну відповідь). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку словесно-логічного мислення

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ПАМ'ЯТІ

Пам'ять — форма психічного відображення, яка полягає у закріпленні, збереженні і відтворенні сприйнятого раніше. Враження, які дитина отримує від навколишньої дійсності, залишають певний слід, зберігаються, закріплюються, а при необхідності і можливості — відтворюються.

Пам'ять не існує окремо від інших психічних процесів. Необхідною умовою запам'ятовування тих чи інших фактів (подій) є їх сприйняття, розуміння, уважне ставлення до них. Набуття життєвого досвіду за допомогою пам'яті веде до зміни відчуттів і сприймань, думок та уявлень, почуттів і бажань, до формування нових психічних властивостей.

Відповідно до змісту, що сприймався, розрізняють рухову, емоційну, образну та смислову пам'ять. З урахуванням аналізатора, за допомогою якого дитина щось сприймає, виокремлюють пам'ять зорову, рухову (кінестетичну), слухову та комбіновану.

За тривалістю збереження інформації розрізняють короткочасну пам'ять (запам'ятовування на короткий термін, інколи після одного разу сприйняття), довгочасну (тривале збереження в пам'яті матеріалу, найчастіше після багаторазового повторення), оперативну (запам'ятовування, що містить елементи короткочасної і довгочасної пам'яті та яке виявляється у конкретній діяльності).

Відповідно до мети діяльності, яка потребує запам'ятовування, воно може бути довільним (активні, цілеспрямовані дії, підпорядковані певному мнемічному завданню) і мимовільним (супроводжує іншу діяльність навіть тоді, коли суб'єкт не має на меті утримати в пам'яті той чи інший зміст).

Пам'яті дитини дошкільного віку притаманні такі ознаки: пластичність (легке закарбування подразників), короткочасність (швидке забування сприйнятого), гнучкість (розвиток або гальмування різних видів і типів пам'яті), мимовільність (запам'ятовування без докладних зусиль), наочність (легше запам'ятовування того, що супроводжується показом дій, демонстрацією картинок, іграшок тощо).

Пам'ять лежить в основі здібностей дитини, і є необхідною умовою учіння, набуття знань, формування умінь і навичок. Ось чому так важливо вивчати особливості пам'яті дітей дошкільного віку.

Методика «Запам'ятай і назви слова» (для визначення рівня розвитку слухової пам'яті)

Підготовлено 10 слів, пов'язаних одне з одним за змістом: дуб, тополя, клен, береза, верба, каштан, сосна, ялина, груша, слива.

Інструкція дитині: «Послухай уважно слова, які я прочитаю. Після того, як я закінчу їх читати, ти назвеш слова, які запам'яталися».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за кожне правильно відтворене слово, незалежно від їх послідовності). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку слухової пам'яті

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Методика «Запам'ятай і назви предмети»

(для визначення рівня розвитку зорової пам'яті)

Підібрано 10 предметних картинок, на кожній з яких зображений один знайомий дитині предмет.

Інструкція дитині: «Я покажу тобі картинки, на яких зображені знайомі тобі предмети, але не називатиму їх. Уважно розглянь їх і спробуй запам'ятати якомога більшу кількість предметів, які на них зображені. А тепер назви предмети (порядок значення не має), які тобі запам'яталися». Кожна картинка демонструється 5–6 сек.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за кожний правильно названий предмет). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку зорової пам'яті

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

**Методика «Запам'ятай і відтвори рухи»
(для визначення рівня розвитку рухової пам'яті)**

Інструкція дитині: «Я тобі покажу різні рухи. Тобі потрібно їх запам'ятати, а потім відтворити».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за кожний правильно відтворений рух). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку рухової пам'яті

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

**Методика «Запам'ятай і назви іграшки»
(для визначення рівня розвитку комбінованої пам'яті)**

Підібрано 10 невеликих іграшок.

Інструкція дитині: «Я покажу тобі й назву гарні іграшки і дам трохи погратися ними. Уважно розглянь їх, пограйся з ними і спробуй запам'ятати. А тепер назви іграшки, які тобі запам'яталися». Дитина грається з іграшками 2 хв.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за кожну правильно названу іграшку). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку комбінованої пам'яті

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

**Методика «Запам'ятай і назви пари слів»
(для визначення рівня розвитку логічної пам'яті)**

Підготовлені пари слів, між якими існують логічні зв'язки:

1. Книга — читати
2. Олівець — малювати
3. Ручка — писати
4. Ножиці — різати
5. Машина — їхати

Інструкція дитині: «Зараз я тобі зачитаю пари слів. Уважно слухай і запам'ятовуй їх. А тепер назви пари слів, які тобі запам'яталися». Інтервал між зачитуванням слів 5 сек.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (2 бали за кожною правильно названу пару слів). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку логічної пам'яті

- 10 балів — дуже високий
- 8 балів — високий
- 4 бали — середній
- 2 бали — низький
- 0 балів — дуже низький

**Методика «Запам'ятай і назви пари слів»
(для визначення рівня розвитку механічної пам'яті)**

Підготовлені пари слів, між якими відсутні логічні зв'язки:

1. Фермер — космос
2. Художник — місяць
3. Садівник — сонце
4. Лісник — річка
5. Графік — зорі

Інструкція дитині: «Зараз я тобі назву пари слів. Уважно слухай і запам'ятовуй їх. А тепер назви пари слів, які тобі запам'яталися». Інтервал між зачитуванням слів 5 сек.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (2 бали за кожну правильно названу пару слів). Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку механічної пам'яті

- 10 балів — дуже високий
- 8 балів — високий
- 4 бали — середній
- 2 бали — низький
- 0 балів — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ УЯВИ

Уява — один із найзагадковіших феноменів дитячої психіки і є своєрідним пізнавальним процесом. За допомогою уяви дитина пізнає ті об'єкти, які безпосередньо не сприймає. Уява допомагає їй пізнавати нові властивості, нові зв'язки і відношення, створювати нові образи, предмети. Маючи багату уяву, дитина може «жити» в різні часи: минуле фіксується в образах пам'яті, які довільно відтворюються зусиллями волі; майбутнє малюється в мріях.

Уява є основою наочно-образного мислення, яке допомагає дитині орієнтуватися у тій чи іншій ситуації і розв'язувати завдання без безпосередньої участі практичних дій.

Уява бере участь у довільній регуляції пізнавальних процесів і станів дитини, зокрема, уваги, сприйняття, пам'яті, мовлення, емоцій.

Залежно від участі волі розрізняють уяву мимовільну і довільну. Довільна уява залежно від форми діяльності поділяється на відтворюючу і творчу. Дошкільний вік — період яскравого розквіту творчої фантазії.

Дослідження психологів свідчать, що уява дитини розвивається поступово, в міру накопичення нею певного досвіду. Усі образи уяви, якими б химерними вони не були, ґрунтуються на тих уявленнях і враженнях, які ми отримуємо в реальному житті.

Уява дитини бідніша за уяву дорослого через обмежений життєвий досвід. За допомогою уяви дитина пізнає навколишній світ і саму себе.

Основою уяви є образи. Образи уяви ґрунтуються на образах пам'яті, але істотно відрізняються від них. Образи пам'яті — це незмінні, по можливості, правильні образи минулого. Образи уяви змінені й відрізняються від того, що можна спостерігати в реальному житті.

Уява відіграє важливу роль у житті дитини. З одного боку, це політ фантазії, яка викликає бурю емоцій, а з іншого — спосіб пізнання світу, який знімає тимчасові й просторові обмеження.

Формуючись в грі, уява переходить і в інші види діяльності дошкільників. Найяскравіше вона виявляється в малюванні і в складанні дитиною власних казок, віршів.

Методика «Намалюй своїх друзів»

(для визначення рівня розвитку відтворювальної уяви)

Підготовлений аркуш паперу, різнокольорові олівці.

Інструкція дитині: «Намалюй своїх друзів. Це можуть бути твої друзі вдома, у дитячому садку, у дворі». На виконання завдання відводиться 5 хв.

Оцінювання результатів

10 балів — дитина намалювала в образах щось незвичне, деталі образів її друзів ретельно підібрані.

8–9 балів — дитина намалювала в образах щось емоційне та кольорове, деталі образів її друзів підібрані добре.

4–7 балів — дитина намалювала звичайні образи своїх друзів, які мають елементи творчої фантазії.

2–3 бали — дитина намалювала прості, схематичні образи своїх друзів.

0–1 бал — дитина намалювала образи своїх друзів лише окремими штрихами.

Висновки про рівень розвитку уяви

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

**Методика «Казкова країна»
(для визначення рівня розвитку творчої уяви)**

Інструкція дитині: «Намалюй казкову країну для своїх друзів, а потім за малюнком склади розповідь про намальовану і вигадану країну. При виконанні завдання намагайся придумати щось нове, таке, що ніхто із вашої групи не зможе придумати».

Оцінювання результатів

10 балів — дитина намалювала нову, досі невідому казкову країну, у її розповіді творчі уявлення цілісні, естетично оформлені.

8–9 балів — дитина намалювала оригінальну казкову країну, розповідь відзначається незвичністю викладу.

4–7 балів — дитина намалювала цікаву казкову країну, розповідь насичена уявними деталями.

2–3 бали — дитина намалювала звичайну казкову країну, розповідь відзначається простотою викладу.

0–1 бал — дитина намалювала казкову країну дуже схематично, у розповіді просто перераховуються деталі.

Висновки про рівень розвитку творчої уяви

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

7.4. Методи діагностики емоційно-вольової сфери

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Емоції — своєрідні прояви особистісного ставлення людини до навколишньої дійсності, до інших людей і до самої себе. Емоції тісно пов'язані з почуттями: з одного боку, почуття виявляються в емоціях, з іншого — саме з емоцій постають і розвиваються почуття.

Життєдіяльність дитини перебуває у постійних контактах з дорослими та іншими дітьми, предметами та явищами навколишньої дійсності. До всього, що її оточує, вона виявляє певне ставлення, яке

проявляється у різноманітних емоціях і почуттях. Емоції та почуття включені у всі психічні процеси і стани дитини. Вони впливають на всі компоненти пізнання: відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять, уяву, і цей вплив є значущим. Вони можуть сприяти розвитку одних пізнавальних процесів, а інші гальмувати.

У дошкільному віці емоції і почуття панують над усіма сторонами життя дитини, надають йому відповідного забарвлення і виразності. Вони часто формують поведінку дитини, впливають на поставлені нею цілі. Байдужа до всього дитина неспроможна поставити та вирішити певні завдання, досягти успіхів.

Емоції і почуття пов'язані з діяльністю, від неї залежать. Емоції у діяльності дитини виконують функцію оцінки її ходу і результатів. Вони організують діяльність, стимулюючи і спрямовуючи її.

Дитинство — це такий стан, у якому поєднані разом почуття і розум. У цей період життя дитину більше цікавлять факти, а не причини явищ і подій. Зважаючи на це, саме інтелектуальні почуття спонукають старшого дошкільника до глибшого пізнання, аналізу внутрішніх зв'язків явищ і процесів. Серед таких почуттів: допитливість, здивування, сумнів, задоволення від вирішення складних завдань, розчарування у ситуації, коли завдання не розв'язуються.

Життя без емоцій є неможливим, як і без відчуттів. Розвиток емоційної сфери є необхідним компонентом виховання з раннього дитинства. Емоційне благополуччя — почуття впевненості, захищеності, сприяє нормальному розвитку особистості дитини, виробленню у неї позитивних якостей, доброзичливого ставлення до людей.

Дошкільний вік є унікальною, неповторною фазою емоційного розвитку людської особистості, періодом насиченого і багатого емоційного життя. Активно формуються морально-етичні, інтелектуальні й естетичні категорії (хороший — поганий, гарний — негарний, добрий — злий та ін.). Розвиваються почуття сорому, власної гідності, справедливості, гумору, вміння поставити себе на місце іншого, співчувати йому. Яскраво виявляються симпатії й антипатії тощо.

Бесіда з батьками

(для визначення особливостей емоційної сфери дитини)

1. Які емоції найчастіше спостерігаються у дитини?

2. Чому радіє дитина?
3. Чи вміє дитина висловити співчуття своїм близьким?
4. Чи доброзичлива вона до своїх однолітків?
5. Чи відстоює дитина свої інтереси і в який спосіб: знаходить аргументи, просить, вимагає, хитрує, плаче тощо.
6. Що викликає у дитини прикрість, невдоволення, образу?
7. Якою є тривалість її переживань?
8. Чи бувають прояви страху в дитини, за яких обставин?
9. Як проявляється страх?
10. Як реагує на невдачі й на успіхи?

Бесіда з дитиною

(для визначення її самопочуття)

1. Що означає «добре себе почувати»?
2. Як ти себе почував вранці, коли прокинувся?
3. Чи із задоволенням йшов сьогодні в дитячий садок?
4. Як ти прощався вранці з мамою (татом)?
5. Як тебе зустріли в групі твої товариші?
6. Як ти зараз себе відчуваєш? Чому?
7. За якими ознаками ти визначаєш своє самопочуття?
8. Коли у тебе буває добре самопочуття?
9. Від чого залежить твоє самопочуття?
10. Від чого посується твоє самопочуття?
11. Чи можеш ти змінити своє самопочуття? Як саме?

Методика «Мій настрій у кольорі»

(для виявлення емоційного стану)

Дитині дається аркуш паперу з квадратиками, чотири з яких замальовані у різні кольори (червоний, зелений, синій, чорний), п'ятий — не замальований (мал. 1).

Інструкція дитині: «Уяви собі, що замальовані квадратики означають настрої: червоний — радісний настрій; зелений — спокійний, упевнений настрій; синій — сумний настрій; чорний — тривожний настрій. Тобі потрібно замалювати чистий квадратик відповідно до свого настрою».

Враховується старанність дитини при замальовуванні квадратики.

Оцінювання результатів

10 балів — дитина замалювала квадратик червоним кольором, проявила старанність.

8–9 балів — дитина замалювала квадратик червоним кольором, не проявила старанність.

4–7 балів — дитина замалювала квадратик зеленим кольором.

2–3 бали — дитина замалювала квадратик синім кольором.

0–1 бал — дитина замалювала квадратик чорним кольором.

Висновки про рівень емоційного стану

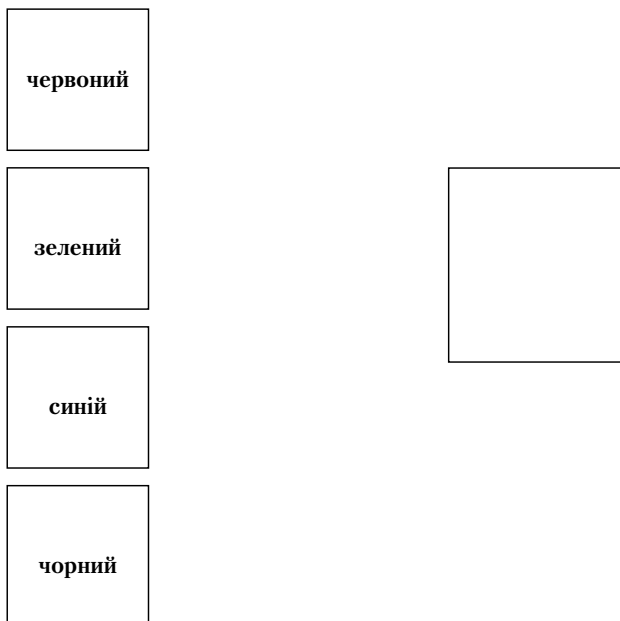
10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Мал. 1

**Методика «Знайди собі друга»
(для визначення емоційного благополуччя)**

Підготовлені кружечки різного кольору (жовтий, червоний, оранжевий, синій, коричневий, чорний), фломастери.

Інструкція дитині: «У тебе на столі лежать кружечки різного кольору. А для того, щоб кружечок був тобі добрим другом, він має добре себе почувати. Тому ти зараз вибереш той, який тобі найбільше подобається, сядеш на стілець і розповісиш йому про себе, про свій настрій, бажання, страхи, невдоволення, тривоги. Після цього фломастером намалюєш йому обличчя з відповідним настроєм».

Оцінювання результатів

10 балів — дитина обрала кружечок жовтого, червоного, оранжевого кольору; розповідь емоційно насичена, дитина весела, оптимістично налаштована; обличчя намальоване з радісним настроєм.

8–9 балів — дитина обрала кружечок жовтого, червоного, оранжевого кольору; розповідь збагачена емоційними переживаннями, дитина позитивно емоційно налаштована; обличчя намальоване з веселим настроєм.

4–7 балів — дитина обрала кружечок жовтого, червоного, оранжевого кольору; розповідь свідчить про позитивну сторону внутрішнього емоційного стану; обличчя намальоване зі спокійним настроєм.

2–3 бали — дитина обрала кружечок синього, коричневого, чорного кольору; розповідь свідчить про пригнічений емоційний стан; обличчя намальоване зі сумним настроєм.

0–1 бал — дитина обрала кружечок синього, коричневого, чорного кольору; розповідь свідчить про негативну сторону емоційного життя; обличчя намальоване з тривожним настроєм.

Висновки про рівень емоційного благополуччя

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ВОЛЬОВОГО РОЗВИТКУ

Воля бере участь у регуляції практично всіх основних психічних функцій: відчуттів, сприйняття, мислення, пам'яті, уяви і мови. Розвиток названих пізнавальних процесів від нижчих до вищих означає набуття дитиною вольового контролю над ними.

Воля є однією з найважливіших умов успішної діяльності дитини. Без волі не можна досягнути будь-якої поставленої мети.

Воля є одним з найважливіших компонентів структури особистості. Як і особистість загалом, воля має інтегративний характер, тобто тісно пов'язана з усіма психічними сферами, накладає відбиток на функціонування інтелекту, на її емоції, установки, самооцінку та багато іншого.

У ході життєвої практики з прояву волі в окремих вчинках і діях складається вольова організація особистості. Вольові якості — це відносно стійкі психічні утворення, які активізуються і виявляються у більшості однотипних ситуацій. До їх числа відносять: цілеспрямованість, самостійність, наполегливість, ініціативність, витримку тощо. Вони формуються поступово у процесі виховання, стають рисами характеру і невід'ємною ознакою особистості, виявом її індивідуальності і, таким чином, можуть визначати її життєдіяльність.

Анкета

«Чи самостійна дитина?» (для вихователів, батьків)

1. Прізвище, ім'я дитини.
2. Чи вважаєте дитину самостійною?
3. Чи проявляє дитина самостійність у спілкуванні?
4. Чи часто просить допомоги?
5. Як поводиться дитина, якщо в неї щось не виходить?
6. Які дії дитини під час виникнення конфліктних ситуацій у спілкуванні з іншими дітьми?
7. Чи обирає дитина на власний розсуд вид діяльності?
8. Чи є старанною дитина при виконанні роботи?
9. Яка поведінка дитини в ігровій діяльності?
10. Як дитина оцінює результати своєї діяльності?

Спостереження (за проявами самостійності дитини)

1. Якість того, що дитина робить.
2. Поведінка дитини у разі появи труднощів.
3. Поведінка дитини у ситуації вибору, прийняття рішення.
4. Наявність звертань до дорослих з проханням допомогти.
5. Звертання про допомогу до інших дітей.
6. Кількість ініціативних дій.
7. Активність діяльності та наявність відповідних навичок.
8. Упевненість в успішному виконанні розпочатої справи.
9. Спроби самооцінки та оцінки дій.
10. Досягнення (або недосягнення) позитивного результату.

Діагностичні критерії сформованості вольових якостей

1. Здатність і вміння самостійно приймати певні рішення.
2. Уміння тривалий час діяти відповідно до поставленої мети.
3. Здатність доводити розпочату справу до кінця.
4. Ініціативність у виконанні дій.
5. Наполегливість у подоланні перешкод.
6. Володіння емоціями в складній ситуації.
7. Здатність виконувати мовні інструкції дорослих.
8. Уміння стримувати ситуативні бажання.
9. Уміння контролювати свої рухи і дії.
10. Здатність управляти своїми сприйняттям, пам'яттю, мисленням.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0,1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості вольових якостей

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

7.5. Методи діагностики самосвідомості

Самосвідомість — ядро, центральна складова особистості людини, яка постає як продукт розвитку людини, утворення, що з'являється і розвивається у процесі активної діяльності дитини, на основі її взаємин з дорослими та однолітками. Самосвідомість виникає у період кризи трьох років та стрімко вибудовується впродовж дошкільного дитинства.

Самосвідомість — це відносно стійка, більш або менш усвідомлена система уявлень про себе. Вона відображає усвідомлення індивідом того, яким він є, якими якостями володіє, як ставляться до нього інші люди, чим зумовлене це ставлення. Виникнення самосвідомості є найважливішим досягненням у розвитку особистості дитини дошкільного віку.

Усвідомлення дитиною власних дій через дорослих, які її оточують, є основою для формування самооцінки — оцінки дитиною самої себе, своїх можливостей і результатів своєї діяльності. З віком самооцінка стає правильнішою, повніше відображаючи можливості малюка.

Виокремлюють такі різновиди самооцінки: завищена — переоцінка особистістю самої себе, що може призвести до виникнення зазнайства, агресивності дитини, втрати контакту з оточуючими; занижена — недооцінка особистістю самої себе, що призводить до невпевненості в собі, байдужості, до формування у дитини комплексу неповноцінності; адекватна, або нормальна самооцінка — об'єктивна оцінка особистістю самої себе, своїх досягнень.

Бесіда з дитиною

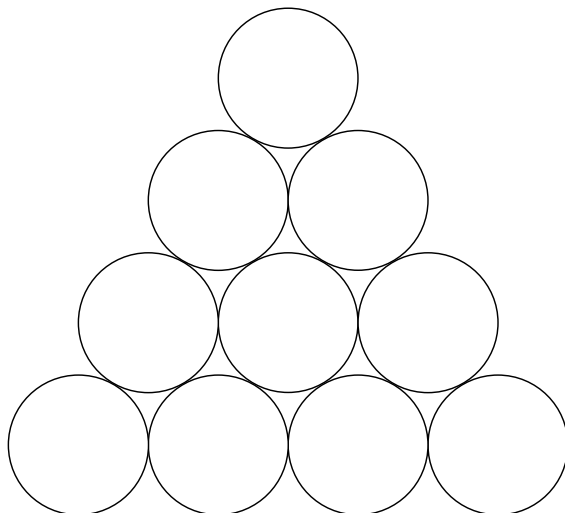
(для визначення моральної свідомості)

1. Що тобі подобається в людях, які поруч з тобою?
2. Що тобі не подобається в них?
3. За що ти любиш батьків?
4. За що ти любиш друзів?
5. За що ти поважаєш вихователів?
6. За що тебе хвалять інші (друзі, батьки, вихователі)?
7. Кого називають добрим?
8. Як повинен поводитись справжній друг?
9. Чим ти сам собі подобаєшся?
10. Що б ти хотів змінити в собі?

Методика «Хто Я?»

(для визначення усвідомлення свого «Я»)

Дитині дається аркуш паперу, на якому схематично зображена піраміда у вигляді кружечків (мал. 1), кольорові олівці.

Мал. 1

Інструкція дитині: «У тебе на аркуші паперу зображена піраміда, але вона не звичайна, а загадкова — у вигляді кружечків. Тобі потрібно подумати, хто ти є і заповнити кружечки малюнками».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (1 бал за змістовне заповнення одного кружечка). На виконання завдання відводиться 5 хв.

Висновки про рівень усвідомлення свого «Я»

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

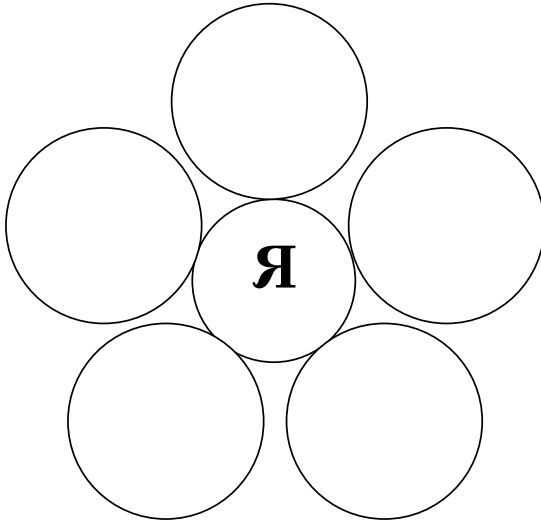
2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

**Методика «Портрет щастя»
(для визначення рівня розвитку самооцінки)**

Дитині дається аркуш паперу з намальованою квіточкою (мал. 1).

Інструкція дитині: «Уяви собі, що посередині цієї квіточки знаходишся ти. А на пелюстках квіточки тобі треба намалювати портрет свого щастя — все те, що потрібно для того, щоб бути щасливим».

Мал. 1

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (2 бали за заповнений кружечок).
На виконання завдання відводиться 5 хв.

При цьому враховується:

- зміст малюнка;
- колір зображення;
- старанність виконання роботи.

Висновки про рівень самооцінки

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали – низький

0–1 бал – дуже низький

Методика «Який Я?»

(для визначення рівня самооцінки дитини)

Зачитати 10 різних позитивних якостей особистості: чемний, добрий, розумний, чесний, охайний, слухняний, уважний, ввічливий, відповідальний, трудолюбивий і виявити наявність їх у дитини.

Інструкція дитині: «Послухай назви позитивних якостей і оціни, чи є вони у тебе». Результати зафіксувати у таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

№ п/п	Особистісні якості	Прізвище, ім'я дитини	Оцінки			
			так	ні	іноді	не знаю
	чемний					
	добрий					
	розумний					
	чесний					
	охайний					
	слухняний					
	уважний					
	ввічливий					
	активний					
	здібний					

Оцінювання результатів

Відповіді типу «так» оцінюються в 1 бал, відповіді типу «ні» оцінюються в 0 балів. Відповіді типу «не знаю» і відповіді типу «іноді» оцінюються в 0,5 балів. Самооцінка дитини визначається загальною сумою балів, які дитина набрала за всіма особистісними якостями. Максимальний результат – 10 балів.

Висновки про рівень самооцінки

10 балів – дуже високий

8–9 балів – високий

4–7 балів – середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Методика «Мій щаблик»

(для визначення об'єктивності самооцінки)

Дитині дається аркуш паперу, на якому зображено 2 драбинки із 10-ма щабликами (мал. 1, мал. 2), різнокольорові олівці.

Інструкція дитині: «У тебе на аркуші паперу зображено 2 драбинки. Уяви собі, що усіх дітей вашої групи розташували на щабликах драбинки. На першому щаблику перебувають діти з поганою поведінкою. На другому — діти кращі, ніж на першому щаблику. На третьому — кращі, ніж на другому. А от на дев'ятому і десятому щаблику перебувають найкращі діти. Тепер намалюй маленьку фігурку — себе — на тому щаблику, на якому, на твою думку, знаходишся ти сам. На іншій драбинці намалюй свою фігурку на тому щаблику, на якому ти хотів би знаходитися».

10		10	
9		9	
8		8	
7		7	
6		6	
5		5	
4		4	
3		3	
2		2	
1		1	

Мал. 1

Мал. 2

Оцінювання результатів

Ця методика несе соціометричне навантаження. Вона дає можливість кожній дитині самостійно оцінити себе і визначити своє місце у групі. Кожен щабель відповідає 1 балу (10 сходинок — 10 балів). Колір зображення теж багато що значить.

Висновки про об'єктивність самооцінки

- 10 балів — дуже завищена самооцінка
- 8–9 балів — завищена самооцінка
- 4–7 балів — адекватна (об'єктивна) самооцінка
- 2–3 бали — занижена самооцінка
- 0–1 бал — дуже занижена самооцінка

7.6. Методи діагностики особистісних якостей і міжособистісних стосунків

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ

Особистість людини — це складне утворення, процес розвитку, становлення, формування якого залежить від багатьох компонентів та чинників як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

У дошкільному віці формуються психологічні якості і механізми особистості, налагоджуються зв'язки, стосунки, що становлять ядро особистості. У цей період формується стійкий внутрішній світ, форми поведінки, які дають підстави вважати дитину особистістю. Важливими характеристиками особистості є її самооцінка та рівень домагань.

Особистісні якості — це найсуттєвіші особливості особистості, що забезпечують певний кількісний і якісний рівні діяльності та поведінки дитини. До цих особливостей належать темперамент, характер і здібності. Рівень розвитку особистісних якостей визначає неповторність особистості дошкільника, його індивідуальність. Особистісні якості органічно пов'язані і взаємодіють одна з одною в єдиній цілісності дитини, утворюючи неподільний сплав — інтегральну характеристику її індивідуальності.

Протягом останніх років орієнтація на особистість, на її індивідуальні якості дедалі більше актуалізується. Особливість дошкільного віку полягає в тому, що він є сенситивним і для становлення індивіду, і для його нівелювання: у цей віковий період можливе перетворення природної своєрідності на сіру безликість. Усе залежить від дорослих, від їхнього спілкування з дітьми. Одна із головних умов

становлення особистостей дошкільнят у їхніх індивідуальних проявах — реалізація індивідуального підходу у навчально-виховній та розвивальній роботі з ними.

Формування індивідуальності — тривалий безперервний процес, який потребує комплексного підходу, адже дитину не виховують частинами. Треба орієнтуватися не на окремі, поодинокі прояви у її розвитку та поведінці, а на комплексне, інтегративне сприйняття індивідуальних рис.

Для визначення індивідуальних особливостей дитини використовуються різноманітні діагностичні методи і методики, зокрема систематичні спостереження, ігрове та графічне обстеження, індивідуальні бесіди й анкетування батьків вихованців. У результаті цього можна умовно виокремити дитину або кілька дітей для подальшої корекційно-розвивальної роботи. Таким чином:

1. Діти, чий розвиток необхідно підтримувати у тому ж напрямку. Таким чином, їхній фізичний розвиток, стан нервової системи, інтелектуальні здібності, характер тощо не викликають тривоги. Вони здебільшого показують найвищі результати, і тим тішать батьків і вихователів. Пропоновані завдання мають обов'язково враховувати високі можливості дошкільників і містити певну складність. Вагому роль відіграє оцінка дорослого, але важливо не перехвалити дитину; висока оцінка досягнень потрібна їй тоді, коли вона долає певні труднощі.

2. Діти, чий загальний розвиток не викликає особливого занепокоєння. Однак, у психічному розвитку спостерігаються поодинокі відхилення, що потребують відповідної цілеспрямованої корекції. Сюди ж відносяться діти, чії здатності за більшістю параметрів оцінюються середнім балом. Зазначені особливості розвитку дітей необхідно враховувати, організовуючи заняття, добираючи завдання, будуючи виховну роботу. Психолог працює з дітьми епізодично, здійснюючи загальну корекцію виховних впливів педагогів та батьків. У разі потреби він сам проводить спеціальні корекційні заняття — найчастіше тоді, коли наявна велика відмінність окремих показників розвитку: високі інтелектуальні здібності, але низька комунікабельність тощо.

3. Діти, які потребують особливої уваги педагогів і психологів, — педагогічно занедбані або із затримкою психічного розвитку.

Діагностування, як правило, за більшістю параметрів дає низькі показники. З такими дітьми психологи і вихователі групи мають інтенсивно працювати, спрямовуючи зусилля на досягнення ними такого рівня психічного розвитку, коли стає можливим навчання у школі. Розвивальна робота індивідуального характеру передбачає використання різноманітних комплексів, ігрових вправ та завдань. Ставлення педагогів до таких дітей аж ніяк не може бути скептичним й зверхнім — тільки віра у можливість дитини, схвалення її дій можуть викликати бажання діяти і бути впевненою у собі.

Корекційно-розвивальна робота розпочинається тоді, коли дитина приходить до дошкільного закладу, і триває вона протягом усього перебування її в ньому (до вступу до школи).

Анкета

«Історія індивідуального психічного розвитку» (для батьків)

1. Прізвище, ім'я, вік дитини.
2. Відомості про умови розвитку дитини до народження (перебіг вагітності матері, інфекційні захворювання, емоційна напруга, стреси).
3. Перебіг пологового процесу (нормальний, патологічний, яка саме патологія).
4. Стан здоров'я дитини на момент обстеження, перенесені захворювання.
5. Чи були ситуації емоційного потрясіння (розлука з мамою, хвороба близьких тощо) і в якому віці?
6. Чи наявні у дитини страхи і які саме (боїться темряви, самотності, замкненого простору та ін.)?
7. Чи спостерігаються невротичні прояви і які саме (тік, енурез, заїкання, гризіння нігтів)?
8. Особливості розвитку дитини в ранньому віці (коли почала ходити, говорити, хто доглядав її)?
9. З ким найчастіше спілкується у сім'ї (з дорослими, з дітьми)?
10. Чи має дитина домашні обов'язки?
11. Улюблені ігри дитини.
12. Що робить у вільний час?

13. Здібності, зацікавлення дитини.
14. Які риси характеру властиві дитині?
15. Які труднощі у поведінці і розвитку дитини турбують найбільше?
16. Побаження вихователям, адміністрації дошкільного закладу.

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ТЕМПЕРАМЕНТУ ТА ХАРАКТЕРУ

Індивідуальні особливості психіки дитини спостерігаються ще до того, як вона стає особистістю. Вони створюють у неї своєрідне психологічне підґрунтя, на якому в майбутньому виростають риси особистості, характерні тільки для неї. Ці риси у всіх людей різні.

Такими стійкими психологічними властивостями дитини від народження є властивості темпераменту, а прижиттєвими — риси характеру.

Темперамент — це індивідуально-своєрідні властивості психіки, які визначають динаміку психічної діяльності, однаково виявляються в різноманітній діяльності незалежно від її змісту, цілей, мотивів і залишаються постійними. Властивості темпераменту є тими природними властивостями, які визначають динамічну сторону психічної діяльності дитини:

- 1) швидкість виникнення психічних процесів та їх стійкість (швидкість запам'ятовування, тривалість уваги);
- 2) психічний темп і ритм (швидкість виконання певних дій);
- 3) активність психічних процесів (сила почуттів, активність волі);
- 4) спрямованість психічної діяльності на певні об'єкти (бажання контактувати з новими людьми, прагнення нових вражень).

Різні властивості людини не випадково поєднуються одні з одними, а закономірно пов'язані між собою, утворюючи певним чином організовану структуру, яка характеризує тип темпераменту. Головними типами темпераменту до цього часу вважаються ті чотири, які були виокремлені в античній науці: сангвінічний, холеричний, флегматичний і меланхолічний.

Індивідуальна своєрідність дитини виявляється як у її темпераменті, так і в характері, що включає в себе погляди, інтереси, думки дитини, їх зміст: те, чим керується вона, як ставиться до себе, до інших людей, до дорученої справи. Темперамент і характер особистості

є нерозривною єдністю, що обумовлює її властивості. Однак, темперамент (тип нервової системи) має вроджену основу, а характер формується упродовж життєдіяльності. Він охоплює багато компонентів, що постають як єдине ціле, тому жодну притаманну дитині рису не можна розглядати відокремлено від інших якостей її характеру. Характер визначається сукупністю всіх рис, які виявляються в діях і вчинках. Сенситивним періодом для становлення характеру вважають вік від двох-трьох до дев'яти років.

Анкета для визначення темпераменту

Інструкція дорослому: «Притаманні дитині якості оцініть знаком «+», і знаком «-» — не притаманні».

Прізвище, ім'я дитини _____

№ п/п	Характеристика рис темпераменту дитини	Оцінка
<i>Сангвінік</i>		
1.	Енергійна, активна	
2.	Легка адаптація до нових умов	
3.	Швидка реакція на новизну, полюбляє все нове	
4.	Життєрадісна, весела, висока емоційність	
5.	Привітна і відкрита у спілкуванні, товариська	
6.	Уміє долати труднощі, урізноманітнює свої заняття	
7.	Конструктивно розв'язує конфліктні ситуації	
8.	Працелюбна, витримана, довго не втомлюється	
9.	Мовлення голосне, швидке, емоційно виразне	
10.	Легко засинає, швидко прокидається	

№ п/п	Характеристика рис темпераменту дитини	Оцінка
<i>Флегматик</i>		
1.	Спокійна, врівноважена	
2.	Повільна адаптація до нових умов	
3.	Уповільнена реакція на новизну	
4.	Млява, низька емоційність, невиразність міміки	

7. Методи психодіагностики дошкільників

5.	Відає перевагу звичному, стійкому колу спілкування	
6.	Не по роках розважлива, досить терпляча	
7.	Не вступає у конфлікти з однолітками	
8.	Висока працездатність, наполеглива у досягненні мети	
9.	Мовлення повільне, спокійне, емоційно невиразне	
10.	Сон міцний на постійному місці, важко прокидається	

№ п/п	Характеристика рис темпераменту дитини	Оцінка
<i>Холерик</i>		
1.	Неспокійна, запальна, неприборкана	
2.	Досить швидка адаптація до нових умов	
3.	Активна реакція на новизну	
4.	Блискавичний спалах емоцій, відсутній самоконтроль	
5.	Дуже нетерпляча, дратівлива	
6.	Не здатна самостійно організувати свою діяльність	
7.	Конфліктна у групі однолітків, часто б'ється	
8.	Має велику невичерпну життєву енергію	
9.	Мовлення швидке, нерівномірне, часто незрозуміле	
10.	Під час сну часто виявляє занепокоєння	

№ п/п	Характеристика рис темпераменту дитини	Оцінка
<i>Меланхолік</i>		
1.	Загальмована, малоактивна	
2.	Адаптація до нових умов болісна і довга	
3.	Замкнута, уникає нових ситуацій, вражень	
4.	Підвищена чутливість, уразливість, плаксивість	
5.	Почуття глибокі, сильні, зовні не виражені	
6.	Обережна, нерішуча, не вірить у свої сили	
7.	Намагається уникнути конфліктів	
8.	Швидка втомлюваність під час напруження	
9.	Мовлення тихе, уповільнене, уривчасте	
10.	Важко засинає і погано спить	

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах: 1 бал за позитивну відповідь, позначену знаком «+». Результати додаються, визначається кількість балів за кожним типом темпераменту і загальна кількість балів за всіма типами.

6–10 балів — риси типу темпераменту у дитини виражені повною мірою.

4–5 балів — риси типу темпераменту притаманні дитині значною мірою.

1–3 бали — риси типу темпераменту у дитини дуже мало.

А тепер визначте формулу темпераменту:

$$\Phi(c) = \frac{A(c) \times 100}{A}; \quad \Phi(\phi) = \frac{A(\phi) \times 100}{A}; \quad \Phi(x) = \frac{A(x) \times 100}{A}; \quad \Phi(m) = \frac{A(m) \times 100}{A},$$

де $\Phi(i)$ — формула темпераменту;

i — «сангвінік», «флегматик», «холерик», «меланхолік»;

A — загальна кількість балів по всіх типах;

$A(i)$ — число плюсів у паспорті сангвініка, флегматика, холерика, меланхоліка, відповідно.

У кінцевому плані формула може мати такий вигляд:

$$\Phi_m = 30\% (c) + 40\% (\phi) + 20\% (x) + 10\% (m).$$

Визначення гіперактивності

Активність дитини — необхідна умова становлення її особистісних якостей. Слід відрізнити активність дитини від гіперактивності. Головна відмінність активної дитини від гіперактивної полягає в тому, що гіперактивна дитина рухається безцільно, не затримуючи увагу на будь-якому, навіть найцікавішому предметі, незалежно від ситуації. На неї не діють ні прохання, ні погрози, ні навіть покарання. Гіперактивна дитина імпульсивна. У неї не діє механізм самоконтролю, на відміну від її однолітків, навіть дуже розпещених.

Гіперактивна дитина завдає багато клопотів і неприємностей найближчому оточенню — вдома, у дошкільному закладі. Страждає і сама дитина. Адже вона не може поводитися так, як вимагають дорослі, і не тому, що не хоче, а тому, що її фізичні можливості не дають їй змоги зробити це. Такій дитині складно тривалий час сидіти не-

рухаючись, не розмовляти. Постійні зауваження, погрози, покарання не поліпшують її поведінки, а іноді стають джерелом нових конфліктів. Такі форми впливу можуть призвести до формування у дитини негативних рис характеру.

Гіперактивна дитина ніколи не стане слухняною і поступливою. Просто необхідно навчитися жити у злагоді і співпрацювати з нею.

Діагностичні критерії гіперактивності

1. Непослідовна у поведінці, не контролює своїх дій і вчинків.
2. Метушлива, не може сидіти спокійно, метушиться, бігає.
3. Нездатна довго бути уважною, постійно відволікається на сторонні подразники.
4. З великим ентузіазмом береться за завдання, але не закінчує його.
5. Негативно ставиться до завдань, що потребують розумового напруження.
6. Подобається робота, яку можна швидко виконати.
7. Часто втручається у розмову старших, у діяльність інших дітей.
8. Має низькі організаторські здібності.
9. Не може грати у тихі ігри, відпочивати.
10. Спить набагато менше від інших дітей.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень гіперактивності

- 10 балів — дуже високий.
- 8–9 балів — високий.
- 4–7 балів — середній.
- 2–3 бали — низький.
- 0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

Визначення соціальної невпевненості

Соціальна невпевненість — це індивідуальна психологічна особливість, яка полягає в агресивності, закомплексованості, закритості від зовнішнього світу та заглибленні в собі.

Якщо дитина не зростає в атмосфері любові та психологічного благополуччя, їй бракує батьківської ласки, дружніх, довірливих стосунків з людьми, які її оточують, то, безумовно, і загальне, і особистісне зростання порушуються. Малюк закривається від світу, у нього неадекватна захисна реакція на оточення, що виявляється або у сплесках агресії, або навпаки — у закомплексованості. Для такої дитини звичними стають почуття тривоги, вини, занепокоєння, гніву. Все це призводить до формування соціальної невпевненості.

Соціально невпевнені діти — це діти, які не вміють гармонійно взаємодіяти самі з собою та з навколишнім середовищем. Вони мають неадекватну самооцінку, тому майже в кожній справі бачать нездоланні перешкоди, на які реагують по-різному: впадають у відчай, заливаються слізьми, гніваються на світ і на себе або мовчки страждають, не підпускаючи до себе нікого. Високий рівень внутрішньої тривоги спричиняє довге і важке звикання до дошкільного закладу.

Діагностичні критерії соціальної невпевненості

1. Уникнення людей.
2. Небажання розлучатися з батьками або іншими рідними.
3. Неприєднання до групи дітей, що граються.
4. Небажання спілкуватися з друзями.
5. Впадання у паніку в складних ситуаціях.
6. Занижена моторна активність (сидить тихо, намагається не привертати уваги).
7. Труднощі у передачі словами свого емоційного стану.
8. Мовчазність, небагатослівність.
9. Небажання називати своє ім'я.
10. Плаксивість.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень соціальної невпевненості

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Визначення тривожності

Тривожність — це індивідуальна психологічна особливість, яка полягає в підвищеній схильності відчувати занепокоєння в усіляких життєвих ситуаціях, у тому числі в таких, які не є загрозливими, в очікуванні несприятливого розвитку подій.

Тривожність не пов'язана з якоюсь певною ситуацією проявляється майже завжди. Цей стан супроводжує дитину в будь-якому виді діяльності. Коли ж дитина боїться чогось конкретного, то це вже прояв страху (страх темряви, страх висоти, страх замкненого простору).

Діагностичні критерії тривожності

1. Підвищена збудливість.
2. Надмірна напруженість, скутість.
3. Невпевненість у діях, вчинках.
4. Низький рівень самооцінки.
5. Очікування неприємностей, невдач.
6. Страх перед усім новим, незнайомим.
7. Безініціативність, пасивність.
8. Неспокій, легко засмучується.
9. Плаксивість, ниття.
10. Порушення сну.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень тривожності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Визначення аутичності

Аутичність (від грець. *autos* — сам) — індивідуальна психологічна особливість, що характеризується замкненістю внутрішнього життя і активним відчуженням від зовнішнього світу. Аутичні діти є байдужими до оточення, зазвичай уникають контактів з навколишніми людьми. Вони можуть одержимо протягом років грати в одну й ту саму гру, малювати одні й ті самі малюнки. Аутичним дітям властиві стереотипні механічні рухи і дії.

Аутизм — це медичний діагноз і ставити його має право тільки фахівець.

Діагностичні критерії аутичності

1. Байдужість до всього навколишнього.
2. Не підпускає до себе інших дітей.
3. Відсутність прагнення до спільної ігрової діяльності.
4. Віддає перевагу самотності.
5. Грається індивідуально на самоті.
6. Нездатність зрозуміти правила гри.
7. Використовує предмети у грі тільки за їх прямим призначенням.
8. У грі з ляльками виконує роль лідера.
9. Уникнення прямого (очі в очі) погляду.
10. Схильність до спалаху агресії.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень аутичності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Визначення сором'язливості

Сором'язливість — це індивідуальна психологічна особливість, яка проявляється в нерішучості, надмірній обережності в спілкуванні з оточуючими, наявність суб'єктивних бар'єрів у спілкуванні. Ця особливість притаманна багатьом дітям. Вона є найрозповсюдженішою причиною, що ускладнює спілкування.

Сором'язливі діти часто зазнають образ, а часом і прямого знущання з боку інших дітей. Через це відвідування дошкільного закладу перетворюється на хронічне катування, дитина шукає всіляких приводів його не відвідувати, часто хворіє, страждає від психосоматичних захворювань.

Сором'язливість супроводжується підвищеною тривожністю, невпевненістю в собі, боязкістю. У сором'язливих дітей бувають страхи темряви, самотності, вони скуто себе почувають у присутності незнайомих людей, мовчазні, замкнені.

Водночас такі діти досить часто мають неабиякі здібності, легко освоюють комп'ютерну техніку, люблять читати, малювати, але обдарованість і навіть виражені таланти блокуються комплексом невпевненості в собі, внутрішнім напруженням при спілкуванні з однолітками, дорослими. І як наслідок — вони програють в очах менш здібним, але спритнішим одноліткам.

Діагностичні критерії сором'язливості

1. Зняковілість при контактах з дорослими й однолітками.
2. Скутість у присутності незнайомих людей.
3. Залежність від думки оточуючих.
4. Висока тривожність.
5. Безпідставне відчуття провини.
6. Підвищена невпевненість у собі.
7. Надмірна зосередженість на собі та своїй поведінці.
8. Мовчазність, замкненість.
9. Страхи темряви, самотності.
10. Комплекс неповноцінності.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сором'язливості

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Визначення агресивності

Агресивність (від лат. *aggredior* — нападаю) — емоційний стан, який характеризується імпульсивністю поведінки, афективними переживаннями — гніву, злості, прагненням заподіяти іншому травму (фізично чи морально). В агресивному стані особа здатна втрачати самоконтроль.

Майже в кожній групі зустрічається хоча б одна дитина з ознаками агресивної поведінки. Вона нападає на інших дітей, обзиває та б'є їх, відбирає й ламає іграшки, навмисно вживає грубі вирази, стає «грозою» усього дитячого колективу, джерелом неприємностей вихователів і батьків.

Агресивна дитина, як і будь-яка інша, має потребу в допомозі дорослих, тому що її агресія — це насамперед вираження внутрішнього дискомфорту, невміння адекватно реагувати на події, які відбуваються навколо.

Емоційний світ агресивних дітей є недостатньо багатим, у палітрі їхніх почуттів переважають похмурі тони, кількість реакцій навіть на стандартні ситуації дуже обмежена. Найчастіше це захисні реакції. Агресивні діти не можуть подивитися на себе збоку й адекватно оцінити свою поведінку. Вони часто переймають агресивні форми поведінки в батьків.

Діагностичні критерії агресивності

1. Владність, наполягання на своєму.
2. Впертість, прагнення заперечувати.

3. Егоцентризм, невміння зрозуміти іншого.
4. Самовпевненість, завищена самооцінка.
5. Відмова виконувати вказівки дорослих.
6. Прояви гніву, злості, обурення.
7. Намагання образити, принизити.
8. Забіякуватість, дратівливість.
9. Втрата контролю над собою.
10. Заздрощі та недовіра оточуючим.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень агресивності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

БАЗОВІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Самостійність

Діагностичні критерії сформованості самостійності

1. Здатність діяти незалежно від допомоги та керівництва дорослого.
2. Покладання на власні сили.
3. Ініціативність у різних починаннях.
4. Елементарна критичність та самокритичність.
5. Спроможність відстояти у суперечці власну думку.
6. Здатність відмовитися від допомоги.
7. Доведення можливості обходитися своїми силами, гордість за це.
8. Очікування від оточення схвалення готовності розв'язувати проблеми власними силами.
9. Усвідомлення значення самоактивності для продуктивної життєдіяльності.
10. Володіння загальною самооцінкою та реалістичним образом «Я».

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості самостійності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Працелюбність

Діагностичні критерії працелюбності

1. Готовність до роботи, суспільно значущої праці.
2. Відповідальність за якість кінцевого продукту індивідуальної та спільної праці.
3. Здатність відмовитися від задоволення та розваг на користь виконання необхідного.
4. Здатність передбачати результат праці.
5. Уміння планувати свої дії, добирати потрібні знаряддя праці.
6. Наполегливість при виконанні завдань.
7. Спроможність мобілізуватися на подолання труднощів, досягнення поставленої мети.
8. Внесення з власної ініціативи коректив у зроблене, виправлення помилок.
9. Самостійність в обслуговуванні себе.
10. Здатність до самооцінних суджень.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості працелюбності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Людяність

Діагностичні критерії людяності

1. Обізнаність з моральними правилами і нормами поведінки в соціумі.
2. Відчуття своєї належності до дитячого товариства.
3. Здатність дорожити взаєминами з іншими дітьми.
4. Прихильність до однолітків.
5. Уміння рахуватися з товаришами.
6. Культура поведінки в суперечці.
7. Толерантність у стосунках з однолітками та дорослими.
8. Здатність побачити труднощі іншого, адекватно відгукнутися на його успіх–неуспіх.
9. Уміння відстоювати свою гідність.
10. Уміння визнавати чесноти інших людей.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості людяності

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Розсудливість

Діагностичні критерії розсудливості

1. Обдуманість та виваженість у вчинках.
2. Уміння аналізувати різні життєві обставини.
3. Розсудливе ставлення до навколишнього.
4. Розмірковування з приводу доцільності рішень та ймовірних наслідків.

5. Елементарні самостійні судження.
6. Послідовність у викладі думок.
7. Дотримання елементарних законів логіки при побудові умовисновків.
8. Уміння виробляти елементарні припущення.
9. Здатність стримувати імпульсивні поривання.
10. Елементарні прогностичні оцінки результату своїх дій.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості розсудливості

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Справедливість

Діагностичні критерії справедливості

1. Здатність керуватися у взаємодії з іншими дітьми моральними правилами.
2. Уміння орієнтуватися на правду як соціально схвалену чесноту.
3. Спроможність не порушувати прав і не утискати свобод інших.
4. Уміння керуватися в своїй діяльності не лише особистими інтересами, а й інтересами інших дітей.
5. Уміння діяти певною мірою безсторонньо, відповідно до істини.
6. Уміння справедливо розподіляти ігрові ролі, іграшки, матеріали, знаряддя.
7. Намагання бути не егоїстичним.
8. Чесність і правдивість у стосунках з дорослими та однолітками.
9. Намагання керуватися совістю як внутрішньою етичною інстанцією.
10. Орієнтування на добро як на найвищу людську чесноту.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості справедливості

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Самовладання

Діагностичні критерії самовладання

1. Здатність контролювати власну поведінку.
2. Уміння регулювати емоції.
3. Мобілізація на додання труднощів.
4. Здатність діяти конструктивно.
5. Раціональність у поведінці.
6. Утримування від необачних дій.
7. Терплячість та витривалість.
8. Задоволення від випробування власної волі.
9. Здатність утримуватися від сліз та вередувань у разі неуспіху, програшу, зіткнення з труднощами.
10. Уважність до власної вольової поведінки.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості самовладання

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Самолюбність

Діагностичні критерії самолюбності

1. Самоповага.
2. Симпатія до себе.
3. Інтерес до себе.
4. Самопідтримка.
5. Самодопомога.
6. Самоствердження.
7. Відстоювання власної гідності.
8. Перебільшення власних досягнень.
9. Домагання уваги та прихильності дорослих і однолітків.
10. Негативна реакція на докучливість, набридання та образи однолітків.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості самолюбності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів –високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Спостережливість

Діагностичні критерії спостережливості

1. Свідома зосередженість на комусь/чомусь.
2. Уміння розглядати.
3. Уміння вдивлятися.
4. Уміння дивитися і бачити.
5. Уміння слухати і чути.
6. Уміння порівнювати, аналізувати.
7. Уміння розмірковувати з приводу побаченого.
8. Уміння фантазувати з приводу побаченого.
9. Уміння передавати нові враження словом, кольором, рухами.

10. Уміння відокремлювати головне від другорядного.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості спостережливості

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Відповідальність

Діагностичні критерії відповідальності

1. Відмова від гри на користь важливої для інших праці.
2. Прояви ретельності та кмітливості.
3. Уміння доводити розпочату справу до кінця.
4. Здатність дотримуватися правил доцільної поведінки.
5. Усвідомлення значущості власної діяльності та поведінки для рідних та близьких.
6. Намагання дотримуватися свого слова.
7. Правдивість у поведінці.
8. Прагнення бути чесним перед своїм сумлінням.
9. Відповідальність за свої дії, вчинки, їхні наслідки для оточення.
10. Здатність поводитися відповідно до моральних норм при відсутності контролю з боку дорослого.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень сформованості відповідальності

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Креативність

Діагностичні критерії креативності

1. Чутливість до проблем, готовність їх розв'язувати власними силами.
2. Схильність руйнувати чи змінювати стереотипи, відмовлятися від шаблонів, відходити від зразків.
3. Швидкість аналогій, протиставлень, асоціацій.
4. Загострене сприйняття неточностей, недоліків, відхилень, незвичності, складності.
5. Уміння підійти до проблеми з різних точок зору.
6. Уміння вносити щось нове, висувати оригінальні ідеї, розв'язувати нові завдання, досягати незвичних результатів.
7. Пошуково-перетворювальне ставлення до дійсності, висока пізнавальна активність, допитливість.
8. Уміння переходити від одного способу розв'язання до іншого, переключатися, переконструйовувати елементи в нових комбінаціях.
9. Сміливість і незалежність суджень, здатність до постановки власної мети.
10. Здатність прогнозувати, передбачати, формулювати гіпотези, робити припущення.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень креативності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ЗДІБНОСТЕЙ

Здібності — індивідуально-психологічні якості, завдяки яким досягається успіх у діяльності. Їхньою природною основою є задатки як передумова подальшого розвитку особистості. Нахили й інтереси виступають першою ознакою наявності здібностей.

Загальні здібності обумовлюють можливість успіху в багатьох видах діяльності, забезпечують оволодіння різними видами діяльності (якості розуму — розумова активність, критичність, швидкість розумової орієнтації, спостережливість, хороша пам'ять, творча уява та ін.). Спеціальні здібності обумовлюють можливість успіху в спеціальних галузях діяльності, зумовлюють вищі результати в будь-якій одній галузі (художні, музичні, математичні, технічні та ін.).

Природними задатками визначаються художні здібності (домінує перша сигнальна система, чим забезпечуються творчі здобутки, народження яскравих образів, емоційність, високий рівень розвитку наочно-образного мислення тощо) і мислительні (домінує друга сигнальна система, яка стимулює успішну інтелектуальну діяльність, що виявляється в розвиненому логічному мисленні, у схильності до абстрагування, систематизування й раціоналізму, у слабкій емоційності тощо).

У становленні здібностей час дошкільного дитинства відіграє вкрай важливу роль, маючи водночас свою специфіку. Саме дітям дошкільного віку властиві надзвичайна чутливість до образних вражень, багатство уяви, що проявляється у творчій грі, й невтомна допитливість. У дошкільному віці за сприятливих умов відбувається швидкий загальний розвиток мислення, мовлення, рухів, сенсорики. Активно формуються довільні механізми регуляції психічних процесів, спостерігаються прояви музичних, художніх, технічних і розумових здібностей, що є підґрунтям для подальшого становлення особистості. Отже, дошкільний вік є сенситивним для розвитку здібностей.

При вивченні здібностей дітей дошкільного віку практичному психологу, вихователю слід пам'ятати: ні в якому разі не можна ставити «діагноз», а говорити про нахили конкретної дитини до тієї чи іншої діяльності. Їхнє завдання — підказати батькам, на що спрямована цікавість малюка, підкреслити, що притаманні йому здібності —

то лише потенційні можливості, і саме від дорослих залежить, щоб ці здібності розвивались, а не згасали.

Кожна дитина здібна, майже кожна дитина обдарована. Ранніми проявами обдарованості є швидке оволодіння малюком мовою і великий обсяг словникового запасу. Вражає надзвичайна і невгамовна пізнавальна активність обдарованих дітей, дослідницький інтерес, здатність простежувати причинно-наслідкові зв'язки, відмінна пам'ять, потяг до самостійності й творчості, підвищена концентрація уваги. У 3–4 роки вони вже читають, рахують, багато чим захоплюються. Така підвищена розумова активність дитини не повинна залишатися поза увагою дорослих. Необхідно зважати на наявні здібності і в інших сферах.

Слід пам'ятати, що для ефективної реалізації здібностей потрібно створити сприятливі умови в сім'ї і в дошкільному закладі. Недоречним є надмірне захоплення або скепсис щодо обдарованості дитини. До того ж чимало важить і те, якою мірою у неї розвинені працьовитість, прагнення до саморозвитку, пізнавальна активність. Адже саме від цих якостей залежить, чи зможе вона реалізувати свої потенційні можливості у майбутньому житті.

Ігри-завдання на виявлення задатків для розвитку здібностей

«*Оплески*». Запропонуйте дитині поплескати в долоньки і зафіксуйте, яка рука в неї накриває другу при плесканні.

«*Кулачки*». Складіть пальці обох рук в кулак, і нехай дитина зробіть те саме. Визначте великий палець якої руки — лівої чи правої — буде зверху.

«*Намисто*». Візьміть круглі намистинки (гудзики) й грубу голку з ниткою. Коли дитина нанизуватиме намисто, активно рухатиметься так звана провідна рука. Активними діями вважаються і нанизування намистинок на голку, і протягування її через них.

«*Пляшечки*». Доберіть кілька порожніх пляшечок із «закрутками». Поспостерігайте, якою рукою дитина виконує активні рухи (розкручує кришечку або обертає пляшечку).

«*Палички*». За вказівкою дитина кладе лічильні палички (одну, дві, три) в коробочку. Коробочок може бути кілька різного кольору, тоді вправа набуває форми диктанту: «Поклади три палички в коро-

бочку червоного кольору» тощо. Ведучою вважається рука, яка виконує активні дії: розкриває, закриває коробочку, виймає палички, кладе їх.

«Телефон». Запропонуйте дитині розіграти сценку з іграшковим телефоном. Фіксуйте, якою рукою вона частіше бере трубку, набирає номер.

Після проведення серії ігор-завдань зведіть отримані дані, проаналізуйте їх і визначте провідну руку. Якщо такою є ліва, то психофізіологічні показники створюють сприятливий ґрунт для творчих здібностей (тип — «митець»); якщо права — можуть розвинутиись інтелектуальні здібності (тип «мислитель»). А коли однаково працюють і ліва, і права руки, це свідчить про рівномірні задатки в обох сферах.

Спостереження

Чи має дитина здібності?

1. Вид діяльності, який найбільше цікавий дитині.
2. Особливості поведінки під час діяльності (підвищений інтерес, захоплення, радість).
3. Стабільність, інтенсивність певної діяльності.
4. Прагнення до самостійності у вирішенні проблемних ситуацій, у доланні труднощів і невдач.
5. Підвищена наполегливість у досягненні результату.
6. Неординарність думок, суджень, шляхів розв'язання завдання.
7. Швидке оволодіння новими прийомами роботи.
8. Прагнення використовувати різноманітні матеріали, дізнаватися про нове, робити по-своєму.

Діагностичні критерії розумових здібностей

1. Сприйнятливність, спостережливість, швидке реагування на все нове і несподіване.
2. Швидкість і легкість набуття нових знань.
3. Уміння вловлювати зв'язок між подіями, між причиною і наслідком.
4. Швидке запам'ятовування побаченого і почутого.
5. Знання про такі події й проблеми, про які не знають однолітки.

6. Багатий словниковий запас, вільне володіння новими словами, легкість у висловлюванні своєї думки.
7. Оригінальність способів і засобів розв'язання завдань.
8. Допитливість, різносторонність інтересів.
9. Дослідницька та пошукова активність.
10. Випередження своїх однолітків у розвитку на рік-два.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розумових здібностей

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Анкета

«Дитина обдарована?»

(для вихователів, батьків, бабусь та інших)

1. Прізвище, ім'я, вік дитини.
2. Цікавиться різноманітною інформацією.
3. Любить інтелектуальні ігри.
4. Ставить дорослим багато складних і оригінальних запитань.
5. Має великий запас слів, дивує рівнем своїх міркувань, вживає спеціальні терміни.
6. Рано навчилася читати, самостійно прагнучи цього, читає багато книжок.
7. Просить пояснити навколишні явища.
8. Охоче долучається до бесід про всесвіт, дає свою оцінку явищам природи.
9. Самостійно шукає відповіді на незрозумілі питання.
10. Прагне брати участь у розв'язанні складних проблем, вміє робити відповідні висновки.
11. Має свій світ, у який немає доступу іншим.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0–5 балів) за всіма показниками. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 50 балів. Якщо анкету заповнювали 2–3 людини, визначається середня кількість балів.

Висновки про рівень обдарованості

- 50 балів — дуже високий
- 40–45 балів — високий
- 20–25 балів — середній
- 10–15 балів — низький
- 0–5 балів — дуже низький

Опитувальник «Чи талановита дитина?» (для батьків, вихователів)

1. Чи знаходить дитина незвичне застосування будь-якому предмету?
2. Чи створює дитина свої ігри, розваги?
3. Чи любить дитина малювати уявні предмети?
4. Чи любить дитина малювати щось незвичне?
5. Чи придумує дитина фантастичні історії?
6. Чи складає дитина оповідання, вірші?
7. Чи виникає у дитини бажання переробити щось по-своєму?
8. Чи використовує дитина предмети не за призначенням?
9. Чи любить займатися творчим заняттям?
10. Чи легко входить в умовні ситуації?

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма показниками. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку талановитості

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Визначення творчості

Характеризуючи активність дошкільника в усіх видах діяльності (ігровій, предметно-практичній, навчальній, спілкуванні) та формах активності (фізичній, соціальній, моральній, емоційній, пізнавальній, мовленнєвій, художній), слід кваліфікувати їх як більш або менш творчі. Творчість є активністю дитини, спрямованою на створення продукту в не регламентованій жорсткими умовами ситуації. Творчість не формують, а стимулюють.

Діагностичні критерії творчої активності

1. Часте і вдале продукування нових ідей.
2. Здатність самостійно їх використати.
3. Уміння аналізувати мету, засоби і способи її досягнення.
4. Мобілізація на подолання труднощів.
5. Здатність на здорову міру ризику.
6. Використання відомої та нової інформації, перевірка її надійності.
7. Виваженість у прийманні самостійних рішень.
8. Використання різних підходів у ході пошуку розв'язання завдання.
9. Здатність більш-менш об'єктивно оцінити процес і результати розв'язання творчого завдання.
10. Оригінальність продукту діяльності, відмінність від заданого зразка.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень творчої активності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ МІЖСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ

У дошкільному віці в дітей виникають складні і різноманітні стосунки з однолітками, які значною мірою впливають на становлення їхньої особистості. Виявити характер міжособистісних стосунків у групі вихователю дає змогу спостережливість, використання спеціальних методів, соціально-педагогічних та психологічних досліджень (бесіда, соціометричний метод, вибір у дії, метод одномоментних зрізів та ін.). Вивчення цих стосунків є передумовою цілеспрямованого формування їх з метою створення для кожної дитини сприятливого емоційного клімату в групі.

У групі не може бути раз і назавжди встановлених симпатій та антипатій. Усе перебуває в русі, емоційна прихильність змінюється неприйняттям, конфлікти виникають та згасають. Одну й ту саму дитину всі можуть визнати лідером, а через певний період вона втрачає свій авторитет, а може бути і навпаки. Тому вивчати міжособистісні стосунки дітей слід постійно. Бажано повертатися до цього питання раз на 1–2 місяці, щоб мати змогу вчасно втрутитися, допомогти дітям, яких не визнають їхні однолітки, знайти шляхи підвищення статусу дітей ізольованих.

Бесіда з дитиною на визначення характеру взаємин у групі

1. Тобі добре в групі? Чому?
2. Чи дружно ви живете в групі?
3. У які ігри граєтеся?
4. Хто з дітей тобі подобається найбільше? Чому?
5. Хто з тобою найчастіше грається? Чому?
6. З ким ти ніколи не граєшся? Чому?
7. Як часто ви сваритесь з дітьми своєї групи? Через що?
8. Хто завжди всіх мирить?
9. Як ставишся до товариша, з яким посварився?
10. Які розваги у групі тобі найбільше запам'яталися?

Під час бесіди необхідно:

- відмічати зміни міміки, жестів, інтонації мовлення;
- фіксувати паузи, заминки, надмірну квапливість у відповідях;
- загальний емоційний стан дитини.

Методика «Вибір в дії»

(для вивчення й оцінки міжособистісних стосунків у групі)

Дана методика є спрощеним дитячим варіантом соціометричної методики. Для проведення процедури дослідження кожній дитині роздається по три предмети (наприклад, лялька, олівець, зайчик; машинка, ведмедик, книжка; альбом, цукерка, фломастер тощо).

Інструкція дитині: «Ти отримав три предмети. Вибери з групи трьох дітей, яким ти хочеш віддати ці предмети, а інші діти тобі подарують».

Після того, як всі діти роздали предмети, що в них були, підраховується кількість предметів (а значить виборів), одержаних кожною дитиною зокрема. Результати фіксуються у матриці (табл. 1). Позитивний вибір відмічається знаком «+», взаємний — знаком «+» у кружечку.

Таблиця 1

Матриця

№ п/п	Прізвище та ім'я	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1.																		
2.																		
3.																		
4.																		
5.																		
6.																		
7.																		
8.																		
9.																		
10.																		
11.																		
12.																		
13.																		
14.																		
15.																		
16.																		
17.																		
	Кількість виборів																	
	Взаємних виборів																	

Соціометричний статус дитини в групі визначається за допомогою формули:

$$C = \frac{K \times 100\%}{P - 1},$$

де C – статус дитини в групі, у системі взаємин з однолітками;

K – кількість предметів, одержаних дитиною від товаришів по групі;

P – кількість дітей в групі.

Основним для висновку про статус дитини служать кількісні дані, тобто показник C . Одержані результати зафіксувати (табл. 2).

Таблиця 2

№ п/п	Прізвище, ім'я дитини	Кількість виборів	Статус у групі (%)	Рівень статусу	Місце у системі взаємин	Примітка

Оцінювання результатів

10 виборів – показник C рівний 100%, дитина обожнювана.

8–9 виборів – показник C в діапазоні від 80% до 99%, дитина-лідер.

6–7 виборів – показник C в діапазоні від 60% до 79%, дитина популярна.

4–5 виборів – показник C в діапазоні від 40% до 59%, менш популярна.

2–3 вибори – показник C в діапазоні від 20% до 39%, дитина непопулярна.

0–1 вибір – показник C в діапазоні від 0% до 19%, дитина ізольована.

Висновки про статус дитини в групі

10 виборів – дуже високий

8–9 виборів – високий

4–7 виборів – середній

2–3 вибори – низький

0–1 вибір – дуже низький

Експериментальна гра «Подарунок» (для вивчення міжособистісних стосунків і мотивів, що лежать в їх основі)

Дана гра є одним із дитячих варіантів соціометричної методики. Запропонувати дитині три яскраві листівки і визначити, яка з них подобається найбільше (вибір А), а які менше (вибори Б і В), а потім покласти її у шафу тим дітям, яким вона хоче подарувати ці листівки. Попросити дитину обґрунтувати свій вибір.

Інструкція дитині: «Зараз ми пограємо в гру «Подарунок». Я даю тобі три листівки. Ти зможеш подарувати їх кому захочеш. Кожній дитині по одній.

Яка листівка тобі подобається найбільше? Яка з листівок подобається з цих двох, що залишились? Тепер подумай, кому з дітей ти хочеш подарувати ці листівки. Поклади листівки в шафи цих дітей, а інші діти тобі подарують. Можеш подарувати листівки і тим дітям, кого немає в дитячому садку. Скажи, чому найкращу листівку ти подарував (подарувала)...?»

У списку слід позначити, які листівки отримала кожна дитина. На кінець дослідження покласти листівку в шафу кожній дитині.

Одержані результати дослідження зафіксувати (табл. 1, 2). Вибір А — оцінюється 5 балами, вибір Б — 4, вибір В — 3 бали.

Таблиця 1

Матриця

№ п/п	Прізвище, ім'я дитини	Кількість виборів А	Кількість виборів Б	Кількість виборів В	Загальна кількість виборів	Загальна кількість балів

Таблиця 2

Мотиви вибору

№ п/п	Прізвище, ім'я дитини	Мо- ральні якості	Рі- вень знань, умінь	Спіль- на діяль- ність	Харак- тер спілку- вання	Зов- ніш- ність	Прагнення здобути прихиль- ність лідерів

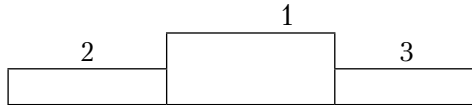
Оцінювання результатів

1. Визначити соціометричний статус кожної дитини в групі, що обумовлює популярність або непопулярність дітей серед однолітків.
2. Охарактеризувати мотиви вибору, виокремити провідні мотиви, які обумовлюють стосунки між дітьми в групі.
3. Зробити психологічні висновки щодо структури дитячого колективу і мотивів, що лежать в основі міжособистісних стосунків.

Методика «П'єдестал»

(для визначення рівня взаємооцінки)

Дитині дається аркуш паперу, на якому зображений «п'єдестал» (мал. 1), кольорові олівці.

Мал. 1

Інструкція дитині: «У тебе на аркуші паперу зображений «п'єдестал» (пояснити, що таке п'єдестал). Подумай і розмісти (намалюй) дітей групи на п'єдесталі таким чином: на I місце постав тих дітей, кого ти вважаєш найкращим; на II місце — дітей, які поводяться трохи гірше; на III місце — дітей, яких ти вважаєш найгіршими. Себе також постав на якійсь сходинці».

Тривалість виконання завдання 5 хвилин. Після закінчення роботи визначається рівень взаємооцінки кожної дитини за формулою:

$$B = \frac{K \times 100\%}{K_3},$$

де B — взаємооцінка;

K — кількість дітей, яких дитина розставила на «п'єдесталі»;

K_3 — загальна кількість дітей у групі.

Одержані результати зафіксувати (табл. 1).

Таблиця 1

№ п/п	Прізвище, ім'я дитини	Взаємооцінка %	Рівень взаємооцінки	Місце у групі за рівнем взаємооцінки

Оцінювання результатів

- 10 балів — показник *C* рівний 100 %.
- 8–9 балів — показник *C* в діапазоні від 80 % до 99 %.
- 6–7 балів — показник *C* в діапазоні від 60 % до 79 %.
- 4–5 балів — показник *C* в діапазоні від 40 % до 59 %.
- 2–3 бали — показник *C* в діапазоні від 20 % до 39 %.
- 0–1 бал — показник *C* в діапазоні від 0 % до 19 %.

Звернути увагу:

- яким кольором дитина зображує однолітків;
- яким кольором дитина зображує себе.

Висновки про рівень взаємооцінки

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Опитувальник «Як дитина ставиться до інших?»

(для визначення взаємин з оточуючими людьми)

(для батьків, вихователів, психологів)

1. Чи уважна дитина до людей?
2. Чи готова дитина прийти на допомогу?
3. Чи комунікабельна дитина?
4. Чи ввічлива дитина?
5. Чи добра дитина?
6. Чи правдива, чесна дитина?
7. Чи щедра дитина?
8. Чи справедлива дитина?

9. Чи відповідальна дитина?
10. Чи життєрадісна дитина?

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма якостями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень розвитку взаємин

- 10 балів — дуже високий
8–9 балів — високий
4–7 балів — середній
2–3 бали — низький
0–1 бал — дуже низький

Методика «Малюнок сім'ї»

(для визначення сімейних взаємин у сприйнятті дитини)

Дитині дається аркуш паперу, кольорові олівці.

Інструкція дитині: «Намалюй на цьому аркуші паперу всю свою сім'ю».

Оцінювання результатів

Позитивні сімейні взаємини:

- зображення всіх членів сім'ї;
- спільна діяльність членів сім'ї;
- контакт між членами сім'ї (руки стикаються);
- декватне співвідношення між членами сім'ї за розміром зображення;
- старанність при зображенні членів сім'ї.

Розмір зображень членів сім'ї:

- різко збільшені — імпульсивність дитини;
- різко зменшені — знижений настрій дитини;
- батьки великі, дитина дуже маленька — відчуття пригніченості, покинутості;
- батьки дуже маленькі — мала значущість у сім'ї;
- брати або сестри більші, ніж сама дитина — батьки до них краще ставляться;

- зображення себе найвищим, висунення на перший план, розміщення на підвищенні, зображення на собі високої шапочки – бажання дитини бути лідером у сім'ї.

Розміщення зображень членів сім'ї на аркуші:

- ізолюваність членів сім'ї – недостатня насиченість емоційних взаємин;
- ізолювана одна постать – слабкий зв'язок з іншими членами;
- зображення себе ізолювано – власна ізолюваність у сім'ї;
- щільне розміщення – надто тісні зв'язки;
- себе поруч із сестрою й окремо батьків – діти живуть своїм життям.

Процес малювання:

- захопленість або байдужість до зображуваного;
- старанність, акуратність або недбалість при зображенні членів сім'ї;
- активна дитина починає малюнок із власного зображення;
- сором'язлива, тривожна дитина малює себе в останню чергу.

Зміст малюнка:

- деталізація малюнка – показник емоційного ставлення до членів сім'ї;
- відсутність когось із членів сім'ї – малозначущий для дитини або негативні емоції до нього;
- відсутність на малюнку самої дитини – дитина почувається незадоволеною;
- поява «додаткових» членів сім'ї – дитина бажає мати їх у своїй сім'ї.
- зображення значної кількості предметів – у сім'ї послаблені контакти, недостатній рівень емоційного спілкування.

7.7. Методи діагностики психологічної готовності до школи

Психологічна готовність до шкільного навчання є комплексною характеристикою дитини, у якій відображений розвиток психічних якостей, які найбільше сприяють нормальному входженню в шкільне життя і формуванню навчальної діяльності. Вони певним чином

грукуються і розглядаються як складові, або компоненти психологічної готовності до школи. Основними складовими психологічної готовності до школи є мотиваційна, емоційно-вольова, інтелектуальна (розумова) та соціально-психологічна готовність (готовність до взаємодії та спілкування з педагогом та однолітками).

Психологічна готовність до шкільного навчання — це різнобічна характеристика дитини. Визначаючи цю готовність, ми отримуємо уявлення про рівень загального розвитку майбутнього школяра, про ті психічні якості, які зумовлюватимуть його успішність на початковому етапі навчання. Вони за своїм змістом складаються з різних компонентів. Проте це — компоненти системи, вони взаємопов'язані, і в кожній дитини цей взаємозв'язок має свої відмінності.

Психологи визначають дошкільну зрілість як цілісний психічний стан дитини з оптимальним рівнем розвитку якісних новоутворень, для яких є сенситивним дошкільний період. Основні серед них такі:

- розвиток творчої рольової гри;
- сформовані соціальні емоції;
- здатність до емоційної децентрації: вміння стати на позицію іншого, відчувати його настрій, здатність відгукнутися на переживання співчуттям, співучастю;
- розвинута уява;
- достатній рівень наочно-образного мислення;
- комунікативно-мовленнєві здібності;
- адекватна самооцінка.

Психологічна готовність — це такий рівень психічного розвитку дитини, який створює умови для успішного опанування навчальної діяльності.

У старшому дошкільному віці проводиться планомірна діагностика готовності дитини до школи за всіма напрямками.

Діагностичні критерії мотиваційної готовності

1. Наявність прагнення бути школярем, бажання вчитися.
2. Усвідомлення навчання як відповідальної справи.
3. Інтерес до зовнішніх аспектів шкільного життя.
4. Інтерес до виконання учнівських обов'язків.
5. Цікавість до учнівського приладдя.
6. Прагнення ввійти у світ дорослих у новому статусі.

7. Високий рівень пізнавальної активності.
8. Потреба спеціального навчання.
9. Бажання пізнати невідоме, розібратися у складному.
10. Сформована звичка думати, розв'язувати завдання.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0–5 балів) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат – 50 балів.

Висновки про рівень мотиваційної готовності

- 50 балів – дуже високий
- 40–45 балів – високий
- 20–35 балів – середній
- 10–15 балів – низький
- 0–5 балів – дуже низький

Діагностичні критерії розумової працездатності дитини

1. Відсутність втомлюваності при виконанні тривалої роботи.
2. Виконання роботи тривалий час без перерви.
3. Доведення розпочатої справи до завершення.
4. Виконання дій, які потребують значних зусиль.
5. Здатність неодноразово виконувати одноманітні завдання.
6. Зосередженість у разі невдач, старанніше виконання роботи.
7. Мобілізація при виконанні складних завдань без сторонньої допомоги.
8. Здатність працювати у несприятливій обстановці.
9. Налаштування на діяльність, застосовуючи спеціальні прийоми (промовляння завдання вголос).
10. Здатність долати перешкоди при виконанні діяльності.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат – 10 балів.

Висновки про рівень розумової працездатності

- 10 балів – дуже високий
- 8–9 балів – високий

- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Діагностичні критерії розумової готовності

1. Загальна обізнаність з навколишнім світом, світоглядні уявлення дитини (знає про себе і своє найближче оточення: сім'ю, свою вулицю, село, місто, людей, їхню працю, звичаї, свята, явища природи).
2. Системність знань і уявлень про живу і неживу природу й соціальні явища згідно з вимогами Програми.
3. Прояв допитливості та пізнавальної активності (уміння та бажання ставити запитання й отримувати об'єктивні відповіді).
4. Розвиток пізнавальної діяльності і пізнавальних процесів (сприйняття, спостережливості, уваги, уважності, мислення, пам'яті, уяви тощо).
5. Самостійний пошук способів виконання практичних і пізнавальних завдань.
6. Розвиток зв'язного мовлення.
7. Інтонаційна виразність, образність мовлення.
8. Якість вимови звуків рідної мови.
9. Схильність до мовної творчості.
10. Розвиненість навичок для оволодіння читанням, письмом.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0–5 балів) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 50 балів.

Висновки про рівень розумової готовності

- 50 балів — дуже високий
- 40–45 балів — високий
- 20–35 балів — середній
- 10–15 балів — низький
- 0–5 балів — дуже низький

Діагностичні критерії емоційно-вольової готовності

1. Сформованість довільних психічних процесів (цілеспрямованого сприйняття, уваги, пам'яті, уяви).

2. Наявність навичок самостійності, організованості.
3. Швидкість темпу роботи, що вимагає зібраності, зосередженості.
4. Опанування основними правилами поведінки у навчальних та інших ситуаціях.
5. Уміння правильно реагувати на оцінку виконаного завдання.
6. Здатність об'єктивно оцінювати свою роботу.
7. Уміння регулювати свою поведінку у складних ситуаціях.
8. Здатність мобілізуватися у стані втоми, завершувати справу до кінця.
9. Переживання позитивних емоцій, пов'язаних з роботою.
10. Радість від пізнання нового, задоволення від виконання завдання.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень емоційно-вольової готовності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Методика «Годівниця» (для визначення темпу роботи)

Дитині дається аркуш паперу з пронумерованими кружечками (в два ряди по три кружечки, кожен з них діаметром 4 см), олівець. Підготовлений секундомір.

Інструкція дитині: «Уяви собі, що на аркуші паперу намальовані «годівниці». Ти повинен насипати у них «зернята», заповнивши крапками кожен кружечок за визначеним порядком. Крапки потрібно ставити швидко. За сигналом переходити до наступного кружечка. Лікті не можна ставити на стіл».

На кожен кружечок відводиться 5 секунд. Підраховується середня кількість крапок для шести кружечків.

Оцінювання результатів

10 балів — 20 крапок і більше, дитина працює в дуже швидкому темпі.

8–9 балів — 18–20 крапок, дитина працює в швидкому темпі.

4–7 балів — 16–18 крапок, дитина працює в середньому темпі.

2–3 бали — 14–16 крапок, дитина працює в повільному темпі.

0–1 бал — 14 крапок і менше, дитина працює в дуже повільному темпі.

Необхідно звернути увагу на те, який візерунок вийде в кружечках. Якщо в першому крапки стоять густо, а в наступних рідшають — дитина схильна швидко стомлюватися.

Висновки про рівень темпу роботи

10 балів — дуже високий

8–9 балів — високий

4–7 балів — середній

2–3 бали — низький

0–1 бал — дуже низький

Бесіда з батьками

(для визначення сформованості вольових звичок дитини)

1. Чи достатньо сформовані у дитини гігієнічні навички (чистить зуби вранці, миє руки перед їжею)?
2. Чи є у дитини стійкі навички самообслуговування (миє посуд, прибирає постіль, накриває на стіл, одягається відповідно до погоди).
3. Чи вміє дитина утримувати увагу під час виконання певного виду діяльності (малювання, гри)?
4. Чи здатна дитина керувати своїми бажаннями?
5. Чи вміє дитина поводитися за столом (правильно сидить, охайно їсть)?
6. Чи є у дитини більш-менш стійкі інтереси?
7. Чи вміє дитина поводитись у громадських місцях (не перебиває старших, без нагадування вітається, прощається, дякує)?
8. Чи дотримується дитина певного режиму дня?
9. Чи завжди з цікавістю дитина вислуховує пояснення?
10. Чи завжди прибирає іграшки після гри?

Діагностичні критерії соціально-психологічної готовності

1. Швидкість адаптації до нових умов життя, здатність орієнтуватися в новому середовищі, пристосовуватися до його вимог.
2. Легкість налагодження контакту з однолітками.
3. Уміння попросити в товариша допомоги і запропонувати свою.
4. Готовність брати участь у спільній діяльності.
5. Налагодження дружніх стосунків з приємними однолітками.
6. Здатність узгодити власні інтереси з інтересами однолітків у грі чи іншому виді діяльності.
7. Уміння відстоювати себе і свої інтереси.
8. Сформованість вміння вибудовувати взаємини з дорослими.
9. Здатність сприймати й осмислювати позаситуативну інформацію.
10. Виважене ставлення до контактів з незнайомими людьми та їхніх пропозицій.

Оцінювання результатів

Оцінки виставляються в балах (0, 1 бал) за всіма критеріями. Результати додаються, визначається загальна кількість балів. Максимальний результат — 10 балів.

Висновки про рівень соціально-психологічної готовності

- 10 балів — дуже високий
- 8–9 балів — високий
- 4–7 балів — середній
- 2–3 бали — низький
- 0–1 бал — дуже низький

Підведення підсумків психодіагностичного обстеження

Психодіагностичні дані, отримані в результаті комплексного обстеження, заносяться в карту індивідуального психічного розвитку (табл. 1).

На основі комплексної психодіагностики, аналізу даних обстеження визначається рівень психічного розвитку дитини дошкільного віку.

У якості інтегральних показників рівня розвитку дошкільника беруться середні оцінки в балах, а їх інтерпретація у термінах рівня розвитку проводиться таким чином:

- 10 балів — дуже високий рівень розвитку
- 8–9 балів — високий рівень розвитку
- 4–7 балів — середній рівень розвитку
- 2–3 бали — низький рівень розвитку
- 0–1 бал — дуже низький рівень розвитку

Таблиця 1

Карта індивідуального психічного розвитку

Прізвище, ім'я дитини _____

Вік дитини _____

Група ДНЗ _____

Дата складання карти _____

№ п/п	Психіка дитини	Бали	Рівень розвитку	Інше	Примітка
1.	Комунікативний розвиток Комунікабельність				
2.	Пізнавальний розвиток Мовлення – мовленнєвий розвиток – словниковий запас – зв'язне мовлення – граматична правильність мовлення – фонематичний слух Увага – концентрація та обсяг – переключення та розподіл – стійкість Відчуття – тактильні – смакові – нюхові – слухові – зорові Сприйняття – зорове – тактильне				

Продовження табл. 1

	<p>Мислення</p> <ul style="list-style-type: none"> – мислительні операції – узагальнення – аналіз і синтез – наочно-дійове – наочно-образне – словесно-логічне <p>Пам'ять</p> <ul style="list-style-type: none"> – слухова – зорова – рухова – комбінована – логічна – механічна <p>Уява</p> <ul style="list-style-type: none"> – відтворювальна – творча <p>3. Емоційний розвиток</p> <ul style="list-style-type: none"> – емоційний стан – емоційне благополуччя <p>4. Вольовий розвиток</p> <ul style="list-style-type: none"> – вольові якості <p>5. Самосвідомість</p> <ul style="list-style-type: none"> – усвідомлення свого «Я» – самоцінність – самооцінка – об'єктивність самооцінки <p>6. Особистісні якості</p> <p>Темперамент</p> <ul style="list-style-type: none"> – тип темпераменту – гіперактивність <p>Характер</p> <ul style="list-style-type: none"> – соціальна невпевненість – тривожність – аутичність – сором'язливість – агресивність 				
--	--	--	--	--	--

7.	<p>Базові якості особистості</p> <ul style="list-style-type: none"> – самостійність – працелюбність – людяність – розсудливість – справедливість – самовладання – самолюбність – спостережливість – відповідальність – креативність <p>Здібності</p> <ul style="list-style-type: none"> – задатки – розумові здібності – обдарованість – талановитість – креативність – творча активність 				
8.	<p>Міжособистісні стосунки</p> <ul style="list-style-type: none"> – статус у групі однолітків – місце у системі взаємин – взаємооцінка – сімейні взаємини 				
9.	<p>Психологічна готовність до школи</p> <ul style="list-style-type: none"> – мотиваційна – розумова – розумова працездатність – емоційно-вольова – темп роботи – соціально-психологічна 				

Психолого-педагогічна характеристика на вихованця дошкільного закладу

Психолого-педагогічна характеристика на дитину пишеться педагогами дошкільного закладу, у якому вона перебувала. До складання цього документу залучається також психолог, що працював з дитиною.

При складанні психолого-педагогічної характеристики необхідно:

- враховувати результати цілеспрямованого довготривалого вивчення дитини, а не одномоментного дослідження;
- показати як позитивну, так і негативну динаміку перебування дитини у закладі;
- описати найбільш яскраві та типові приклади поведінки дитини, її позитивного досвіду і труднощів;
- факти викладати послідовно, систематизовано;
- у висновку зробити логічне завершення системи описаних фактів;
- викласти слід просто, зрозуміло, уникаючи складних формулювань і незрозумілих термінів;
- зазначити, хто з фахівців (вихователь, психолог, логопед) працював з дитиною індивідуально, яка допомога надавалась і якими є результати.

Характеристика повинна бути об'єктивною, короткою, але переконливою.

ДОДАТКИ

Схема психолого-педагогічної характеристики на дитину – випускника дошкільного навчального закладу

1. Загальні відомості:
 - прізвище, ім'я, ДНЗ, група;
 - скільки років перебуває у ДНЗ;
 - як адаптувалася.
2. Засвоєння дитиною програми ДНЗ:
 - володіння навичками самообслуговування;
 - засвоєння дитиною кожного розділу програми;
 - рівень розвитку мовлення та орієнтації у навколишньому середовищі;
 - ставлення дитини до невдач у засвоєнні знань і вмінь.
3. Працездатність та поведінка дитини:
 - розуміння і виконання дитиною вимог вихователя;
 - участь у спільній діяльності групи;
 - стан працездатності дитини (темп роботи, доведення розпочатої роботи до завершення, що втомлює дитину).
4. Рівень розвитку та особливості пізнавальної сфери (мовлення, уваги, відчуттів, сприйняття, мислення, пам'яті, уяви).
5. Прояви особливостей емоційно-вольової сфери.
6. Характеристика особистості дитини:
 - загальний рівень розвитку;
 - місце дитини у системі взаємин з однолітками;
 - позитивні та негативні риси темпераменту і характеру;
 - інтереси, нахили та здібності.
7. Готовність дитини до школи.
8. Загальний висновок.

Щоденник спостережень (схема)

№ п/п	Прізвище, ім'я, дитини	Вік	Дата, час, місце	Мета спостереження	Факти спостереження	Аналіз спостереження	Висновки, рекомендації

ЛІТЕРАТУРА

1. *Адаптація* дитини до школи / упоряд. С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. — К.: Мікрос–СВС, 2003. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).
2. *Базовий* компонент дошкільної освіти в Україні. — К.: Вид-во журналу «Дошкільне виховання», 1999. — 62 с.
3. *Базова* програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. — К.: Світич, 2008. — 430 с.
4. *Барташнікова І. А.* Розвиток наочно-образного та логічного мислення у дітей 5–7 років / І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков. — Т.: Богдан, 1998. — 48 с.
5. *Барташнікова І. А.* Розвиток уваги та навиків навчальної діяльності у дітей 5–7 років / І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков. — Т.: Богдан, 1998. — 48 с.
6. *Барташнікова І. А.* Розвиток уяви та творчих здібностей у дітей 5–7 років / І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков. — Т.: Богдан, 1998. — 48 с.
7. *Барташнікова І. А.* Як визначити рівень розумового розвитку дитини. Діагностика психологічної готовності до школи / І. А. Барташнікова, О. О. Барташніков. — Т.: Богдан, 1998. — 48 с.
8. *Білан О. І.* Методичні рекомендації для діагностики шкільної зрілості дітей 6–7 років / О. І. Білан, Т. Б. Партико, О. Є. Хома // Український освітній журнал. — 1994. — № 1. — С. 21–24.
9. *Богданова Т. Г.* Діагностика познавальної сфери ребенка / Т. Г. Богданова, Т. В. Корнилова. — М.: Роспедагентство, 1994. — 68 с.
10. *Бодалев А. А.* Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин — СПб.: Речь, 2003. — 304 с.
11. *Бурлачук Л. Ф.* Словарь-справочник по диагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. — СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. — 452 с.
12. *Бурлачук Л. Ф.* Психодиагностика: учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук. — СПб.: Питер, 2003. — 351 с. — (Серия «Учебник нового века»).
13. *Бурлачук Л. Ф.* Психодиагностика (Психологический инструментарий и его применение в условиях социальных служб) / Л. Ф. Бурлачук, Е. П. Савченко. — К.: А. Л. Д., 1995. — 100 с.
14. *Венгер Л. А.* Психология / Л. А. Венгер, В. С. Мухина. — М.: Просвещение, 1988. — 335 с.

15. *Вікова психологія* / за ред. Г. С. Костюка. — К.: Рад. шк., 1973. — 272 с.
16. *Виховання гуманних почуттів у дітей* / С. Ладивір, О. Долинна, В. Котило та ін. — Т.: Мандрівець, 2010. — 168 с. (Серія «Дитина замовляє розвиток»).
17. *Выготский Л. С.* Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. — СПб.: Союз, 1997. — 220 с.
18. *Выготский Л. С.* Полное собрание сочинений. В 6 т. Т. 4 / Л. С. Выготский. — М.: Педагогика, 1984. — 432 с.
19. *Головань Н. О.* Вікові особливості дітей шестирічного віку та їх діагностика / Н. О. Головань // Навчання і виховання шестирічних першокласників. — К.: Рад. шк., 1990. — 72 с.
20. *Головань Н.* Ми готові до школи? / Н. Головань. — К.: Державне Центральнo-Українське видавництво, 1994. — 72 с.
21. *Готовність* дитини до навчання / упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. — К.: Мікрос-СВС, 2003. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).
22. *Готовність* дитини до школи / упоряд. Л. Богуславська, С. Гончаренко, Л. Кондратенко / за заг. ред. С. Максименка, О. Главник. — К.: Главник, 2004. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).
23. *Груша Л. О.* У світі емоцій і почуттів молодшого дошкільника: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у світі» / Л. О. Груша. — К.: Наш час; Х.: Ранок, 2010. — 47с.
24. *Гураш Л.* Раннє дитинство: специфіка, особливості / Л. Гураш // Дошкільне виховання. — 2002. — № 1. — С. 24–25.
25. *Гурковська Т.* Дитина до трьох років: психологічний портрет з рекомендаціями / Т. Гурковська // Дошкільне виховання. — 2007. — № 2. — С. 11–15.
26. *Гурковська Т.* Контроль за розвитком малюків / Т. Бурковська // Вихователь-методист дошкільного закладу. — 2010. — № 6. — С. 15–19.
27. *Детская* практическая психология: учебник / под ред. Т. Д. Марцинковской. — М.: Гардарики, 2000. — 255 с.
28. *Детский* практический психолог: программы и метод. материалы: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / под ред. О. А. Шаграевой, С. А. Козловой. — М.: Академия, 2001. — 256 с.
29. *Доля Н.* Діагностика особистісного розвитку дітей дошкільного віку / Н. Доля // Психолог. — 2005. — № 16 (160). — С. 19–21.
30. *Емоційний* розвиток дитини / упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. — К.: Мікрос-СВС, 2003. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).

31. *Заброцький М.М.* Педагогічна психологія (Теоретичні концепції та практикум): навч. посіб. / М.М. Заброцький, Р.В. Павелків. — Рівне, 2003. — 297 с.

32. *Збірник* нормативно-правових документів психологічної служби освіти України / упоряд. П.Г. Панок, І.І. Цушко. — К.: Ніка-Центр, 2004. — С. 149–155.

33. *Зустрічаймо* шестирічок у школі. Спецвипуск // Психолог. — 2006. — № 44 (234). — 31 с.

34. *Інтелектуальні* здібності дитини / упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. — К.: Мікрос-СВС, 2003. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).

35. *Карабаєва І.* Особливості розвитку уяви дітей / І. Карабаєва, С. Ладивір. — К.: Шк. світ, 2008. — 128 с.

36. *Карабаєва І.* Психологам про уяву дошкільників / І. Карабаєва. — К.: Шк. світ, 2009. — 120 с.

37. *Карпенко З.С.* Діагностика психічного розвитку дітей 6–7 років: метод. посіб. для практ. психологів / З.С. Карпенко. — Івано-Франківськ, 1993. — 65 с.

38. *Карпенко З.С.* Вивчення і розвиток уяви в дитячому віці / З.С. Карпенко, З.Я. Савчин. — Коломия, 1996. — 65 с.

39. *Ковальчук Я.И.* Індивідуальний підхід в вихованні ребенка / Я.И. Ковальчук. — М.: Просвещение, 1985. — 112 с.

40. *Коментар* до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: наук.-метод. посіб. / наук. ред. О.Л. Кононко. — К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. — 244 с.

41. *Кононко О.* «Я у світі»: нова світоглядна позиція / О. Кононко // Дошкільне виховання. — 2009. — С. 5–9.

42. *Кононко О.Л.* Плекаємо в малечі почуття самовартості: навч.-метод. посіб. до Базової прогн. розвитку дитини дошк. віку «Я у світі» / О.Л. Кононко. — К.: Наш час; Х.: Ранок, 2010. — 207 с.

43. *Корольчук М.С.* Психодіагностика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.С. Корольчук. В.І. Осьодло / за заг. ред. М.С. Корольчук. — К.: Ельга, Ніка-Центр, 2007. — 608 с.

44. *Костюк Г.С.* Здібності та їх розвиток у дітей / Г.С. Костюк // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. — К., 1989. — С. 307–373.

45. *Кочерга О.* Психофізіологія раннього дитинства / О. Кочерга. — К.: Шк. світ: Вид. Л. Галіцина, 2006. — 120 с.

46. *Кочерга О.* Психофізіологія дітей 1–3 років / О. Кочерга. — К.: Шк. світ: Вид. Л. Галіцина, 2006. — 128 с.

47. *Кочерга О.* Психофізіологія дітей 4–5 років / О. Кочерга. — К.: Шк. світ: Вид. Л. Галіцина, 2007. — 128 с.
48. *Кочерга О.* Психофізіологія дітей 6 року життя / О. Кочерга. — К.: Шк. світ, 2007. — 128 с.
49. *Краткий психологический словарь* / сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, 1985. — 431 с.
50. *Кряжева Н.Л.* Развитие эмоционального мира детей. Популярное пособие для родителей и педагогов / Н.Л. Кряжева. — Ярославль: Академия развития, 1996. — 208 с.
51. *Кузьменко В.У.* Адаптація. Словничок психолога / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 1995. — № 8. — С. 18–19.
52. *Кузьменко В.У.* Гра. Словничок психолога / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 1996. — № 1. — С. 24–25.
53. *Кузьменко В.У.* Індивідуальність. Словничок психолога / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 1996. — № 12. — С. 10–12.
54. *Кузьменко В.У.* Здібності. Словничок психолога / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 1996. — № 10. — С. 26–27.
55. *Кузьменко В.У.* Емоції. Словничок психолога / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 1996. — № 6. — С. 20–21.
56. *Кузьменко В.У.* Зміст та організація роботи психолога дошкільного закладу / В.У. Кузьменко. — К.: Навч. посіб., 1997. — 40 с.
57. *Кузьменко В.У.* Мислення. Словничок психолога / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 1997. — № 9. — С. 18–19.
58. *Кузьменко В.У.* Пам'ять. Словничок психолога / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 1998. — № 8. — С. 21–23.
59. *Кузьменко В.У.* Самостійність. Словничок психолога / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 1999. — № 11–12. — С. 28–30.
60. *Кузьменко В.У.* Соціальна компетентність дошкільнят: особливості, показники та шляхи розвитку / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 2001. — № 9. — С. 15–20.
61. *Кузьменко В.У.* Індивідуалізація виховання і навчання в дошкільних закладах: метод. рек. для дошк. працівників / В.У. Кузьменко. — К.: КМІУВ ім. Б. Грінченка, 2002. — 42 с.
62. *Кузьменко В.У.* Індивідуалізоване виховання і навчання в освітніх закладах: навч.-метод. посіб. / В.У. Кузьменко. — К.: КМІУВ ім. Б. Грінченка, 2003. — 112 с.
63. *Кузьменко В.У.* Індивідуальність в освітньому процесі ДНЗ / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 2005. — № 11. — С. 5–7.

64. *Кузьменко В. У.* Наріжний камінь особистісно орієнтованої моделі / В. У. Кузьменко // Дошкільне виховання. — 2008. — № 3. — С. 7–10.
65. *Кулачківська С. Є.* Я — дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку) / С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір. — К.: Нора-Прінт, 1996. — 108 с.
66. *Кулачківська С. Є.* Тестування: користь чи шкода? / С. Є. Кулачківська // Дошкільне виховання. — 1998. — № 10. — С. 18–19.
67. *Кулачківська С. Є.* Провідні детермінанти психічного розвитку дитини / С. Є. Кулачківська // Дошкільне виховання. — 2007. — № 2. — С. 4–5.
68. *Лаврентьєва Г. П.* Практична психологія для вихователя / Г. П. Лаврентьєва, Т. М. Титаренко. — К.: Віпол, 1993. — Вип. 1. — 40 с.
69. *Лаврентьєва Г. П.* Практична психологія для вихователя / Г. П. Лаврентьєва, Т. М. Титаренко. — К.: Віпол, 1993. — Вип. 2. — 40 с.
70. *Ладивір С.* Дошкільник напередодні шкільного життя / С. Ладивір // Вихователь-методист дошкільного закладу. — 2010. — № 7. — С. 4–13.
71. *Лембрик І.* Дитячі вікові кризи / І. Лембрик // Дошкільне виховання. — 2003. — С. 22–23.
72. *Максименко С. Д.* Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С. Д. Максименко. — К.: КДІП, 1990. — 240 с.
73. *Максименко Л.* Пізнання темпераменту дитини — ключ до її виховання / Л. Максименко // Дошкільне виховання. — 1996. — № 9. — С. 20–21.
74. *Манова-Томова В.* Психологічна діагностика раннього віку / В. Манова-Томова. — К.: Вищ. шк., 1978. — 167 с.
75. *Марінушкіна О. Є.* Порадник практичного психолога / О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій. — Х.: Основа, 2007. — 240 с.
76. *Марцинковская Т. Д.* Диагностика психического развития детей / Т. Д. Марцинковская. — М.: ЛИНКА-ПРЕСС, 1997. — 112 с.
77. *Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі»* / О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко та ін. — К.: Світлич, 2009. — 124 с.
78. *Миронова С.* Особливості інклюзивної дошкільної освіти / С. Миронова // Вихователь-методист дошкільного закладу. — 2010. — № 11. — С. 8–15.
79. *Мислення дитини* / упоряд.: С. Максименко, Л. Кондратенко, О. Главник, 2004. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).
80. *Моргун В. Ф.* Основи психологічної діагностики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Ф. Моргун, І. Г. Тітов. — К.: Слово, 2009. — 464 с.
81. *Музика О. Л.* Курсові роботи з психології: навч. посіб. для вищ. навч. закл. / О. Л. Музика. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. — 104 с.

82. *Незабаром до школи. Психологічні особливості дітей дошкільного віку, 6-й рік життя* / уклад. О. А. Дмитрієва. — Х.: Основа, 2003. — 18 с.

83. *Немов Р. С. Психология. Кн. 3: Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика* / Р. С. Немов. — М.: Просвещение: Владос, 1995. — 512 с.

84. *Николаева И. Психологічний супровід формування адаптивної моделі дошкільного закладу* / І. Николаєва // Психолог. — 2005. — № 16 (160). — С. 3–18.

85. *Обдаровані діти: виявлення, діагностика і розвиток* / за ред. В. Ф. Моргуна. — Полтава, 1995. — 171 с.

86. *Общая психодиагностика* / под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. — СПб: Речь, 2002. — 440 с.

87. *Основы общей психодиагностики: учеб. пособие для студ. педвузов* / под общей ред. А. Г. Шмелева. — М.; Ростов н/Д: Феникс, 1996. — 544 с.

88. *Основы практичної психології: підручник* / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. — К.: Либідь, 1999. — 536 с.

89. *Перепада О. М. Комплексна програма діагностичних методик для проведення моніторингових досліджень динаміки рівня розвитку психічних складових вихованців ДНЗ* / О. М. Перепада, С. М. Насікан, Г. В. Парандій // Дошкільний навчальний заклад. — 2008. — № 5 (17). — С. 2–16.

90. *Павелків Р. В. Дитяча психологія: навч. посіб.* / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. — К.: Академвидав, 2008—432 с.

91. *Павелків Р. В. Дитяча психологія: практикум* / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. — Рівне: Волинські обереги, 2008. — 320 с.

92. *Павелків Р. В. Дитяча психологія: навч. посіб. для самостійної роботи студента* / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало. — К.: Академвидав, 2011. — 376 с. — (Серія «Сам»).

93. *Пам'ять дитини* / упоряд. С. Максименко, Л. Терлецька, О. Главник. — К.: Главник, 2004. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).

94. *Піроженко Т. О. Психологія мовленнєвих досягнень дитини: наук.-метод. посіб.* / Т. О. Піроженко. — К.: Главник, 2005. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).

95. *Піроженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку: навч.-метод. посіб.* / Т. Піроженко. — Т.: Мандрівець, 2010. — 136 с.

96. *Проблема розвитку та корекція емоційної сфери старших дошкільників* / упоряд. О. А. Атемасова — Х.: Ранок, 2010. — 176 с. — (Дошкільному психологу).

97. *Психічний розвиток дитини-дошкільника: навч. посіб. для педагогів, психологів, студ. серед. і вищ. пед. закл.* / С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір, О. О. Вовчик-Блаkitна, Т. О. Піроженко. — К.: Світич, 2004. — 75 с.

98. *Психологічна* діагностика інтелекту, мислення, креативності дитини / упоряд.: С. Максименко, Л. Кондратенко, О. Главник. — К.: Мікрос — СВС, 2003. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).
99. *Психологическая* диагностика: учебник для вузов / под ред. М. К. Акимовой, К. М. Гуревича. — СПб.: Питер, 2003. — 652 с.
100. *Психология* личности: тесты, опросники, методики. — М.: Геликон, 1995. — 236 с.
101. *Психология* человека от рождения до смерти / под ред. А. А. Реана. — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. — 416 с.
102. *Путкина Н. И.* Диагностическая программа по определению психологической готовности детей 6–7 лет к школьному обучению / Н. И. Путкина // Психологическая наука и образование. — 1997. — № 2. — С. 28–35.
103. *Райгородский Д. Я.* Практическая психодиагностика. Методики и тесты / Д. Я. Райгородский. — Самара: Бахрах, 1998. — 672 с.
104. *Рогов Е. И.* Настольная книга практического психолога / Е. И. Рогов. — М.: Владос, 2000. — 384 с.
105. *Розвиток* пізнавальних процесів дитини / упоряд.: С. Максименко, О. Главник. — К.: Мікрос-СВС, 2003. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).
106. *Романова Е. С.* Психодиагностика: учеб. пособие / Е. С. Романова. — СПб.: Питер, 2006. — 400 с.
107. *Скребец В. А.* Психологическая диагностика: учеб. пособие / В. А. Скребец. — К.: МАУП, 1999. — 120 с.
108. *Сухомлинський В.* Ми продовжуємо себе в дітях / В. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. Т. 5 / В. Сухомлинський. — К.: Рад. шк., 1997.
109. *Сьоміна А.* Гендерне виховання дітей дошкільного віку / А. Сьоміна, О. Куксенко, В. Гармаш // Вихователь-методист дошкільного закладу. — 2011 — № 4. — С. 36–50.
110. *Терлецька Л. Г.* Психологія дитинства: практикум: навч. посіб. / Л. Г. Терлецька. — К.: Главник, 2006. — 144 с. — (Психологічний інструментарій).
111. *Тихомирова Л. Ф.* Развитие познавательных способностей детей: популярное пособие для родителей и педагогов / Л. Ф. Тихомирова. — Ярославль: Академия развития, 1996. — 192 с.
112. *Тихомирова Л. Ф.* Развитие логического мышления детей: популярное пособие для родителей и педагогов / Л. Ф. Тихомирова, А. В. Басова. — Ярославль: Академия развития, 1997. — 240 с.
113. *Увага* дитини / упоряд.: С. Максименко, Л. Терлецька, О. Главник. — 2004. — 112 с. — (Психологічний інструментарій).

114. *Урунтаева Г.А.* Диагностика психологических особенностей дошкольника: практикум для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений и работников дошк. учреждений / Г.А. Урунтаева. — М.: Академия, 1999. — 96 с.
115. *Черемошкіна Л.В.* Развитие внимания детей: популярное пособие для родителей и педагогов. — Ярославль: Академия развития, 1997. — 324 с.
116. *Шах Т.І.* Пізнавальний потенціал дошкільника. Вивчення та розвиток / Т.І. Шах, М.І. Лукашук, О.В. Чегус // Практична психологія та соціальна робота. — 2008. — № 1. — С. 42–52; № 2. — С. 27–29.
117. *Шевчук В.* Гіперактивна дитина у дошкільному закладі / В. Шевчук // Вихователь-методист дошкільного закладу. — 2010. — № 11. — С. 22–31.
118. *Эльконин Д.Б.* Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. — М., 1989. — 554 с.
119. *Эриксон Э.* Детство и общество / Э. Эриксон. — Обнинск, 1993.
120. *Якименко Л.Ю.* Дівчата та хлопчики у колективі: вплив дитячого колективу на формування статево-рольової поведінки мол. дошк.: навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у світі» / Л.Ю. Якименко, В.О. Луценко. — К.: Наш час; Х.: Ранок, 2010. — 95 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Роман Володимирович ПАВЕЛКІВ
Олена Петрівна ЦИГИПАЛО

ПСИХОДІАГНОСТИЧНИЙ
ІНСТРУМЕНТАРІЙ
В УМОВАХ ДОШКІЛЬНОГО
ЗАКЛАДУ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 06.05.2013 р. Формат 60х84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 13,05.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176
тел./факс 044-425-01-34
тел.: 044-425-20-63; 425-04-47; 451-65-95
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.